ØKONOMI

og

POLITIK

Kvartalsskrift udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi . 40. Årgang . Nummer 4 . 1966

København 1967

ØKONOMI OG POLITIK

40. ÅRGANG . NR. 4 . 1966

INDHOLD

MOGENS BOSERUP: Danske statslån som udviklingshjælp 403

ERIK JØRGEN HANSEN: Arbejderklassen, bondestanden og skoleeksaminerne 425

ERIK TJØRNEHØJ: De offentlige opgavers fordeling mellem staten og kommunerne 439

OLE BORRE: Stillingsstruktur og erhvervsstruktur 455

Den internationale økonomiske situation 466

Den danske økonomiske situation 478

Politisk kronik 488

KVARTALSSKRIFT UDGIVET AF
SELSKABET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI
KØBENHAVN 1967

FORFATTERNE

MOGENS BOSERUP: Afdelingsleder ved Københavns Universitets Økonomiske Institut, universitetslektor, cand. polit.

ERIK JØRGEN HANSEN: Forskningsassistent i socialforskningsinstituttet, undervisningsassistent ved Københavns Universitet, cand. polit.

ERIK TJØRNEHØJ: Økonomidirektør i Århus.

OLE BORRE: Amanuensis ved Institut for Statskundskab, Sociologiske afd., Århus Universitet, cand. oecon.

De løbende økonomiske oversigter udarbejdes af prokurist, cand. polit. Henning Dalgaard, Danmarks Nationalbank og amanuensis, cand. polit. Lars Lund, Handelshøjskolens økonomiske Forskningsinstitut.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal. Årsabonnement 25 kr. Enkelte hæfter 7 kr. Ansvarshavende redaktør: Amanuensis, cand. polit. H. THUSTRUP HANSEN. Redaktionsudvalg: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN, professor, dr. polit. SV. AAGE HANSEN, professor, dr. polit. ANDERS ØLGAARD, amanuensis, cand. mag. OLE KARUP PEDERSEN og lektor, cand. polit. HANS BOSERUP. Redaktør, ekspedition og abonnement: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Studiestræde 6, København K, telefon (01) 14 51 82. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader og hos postvæsenet samt for boghandlernes vedkommende også gennem Danske Boghandleres Kommissionsanstalt.

Printed in Denmark, Aarhuus Stiftsbogtrykkerie A/S.

Udsendt i boghandelen den 9. marts 1967.

DANSKE STATSLÅN SOM UDVIKLINGSHJÆLP

MOGENS BOSERUP

Skal man kort og i store træk karakterisere den danske udviklingshjælps størrelse og sammensætning kan man sige at det for indeværende finansår (1966/67) drejer sig om forventede samlede udbetalinger på omkring 180 mill. kr., og at dette beløb fordeler sig med omtrent lige store dele på hver af de fire rubrikker der fremkommer når man sondrer efter de to vigtigste kriterier, nemlig multilateral kontra bilateral bistand, og »teknisk bistand« kontra finansiel bistand. Groft taget er den procentvise fordeling på disse fire hovedgrupper af statslig bistand som vist i første kolonne i nedenstående oversigt:

	Danmark		Samtlige OECD-lande a)
	Nuværende fordeling	Anslået fremtidig fordeling	
	(1966/67) pct.	(f. eks. 1970/71) pct.	(1965) pct.
Teknisk bistand			
Multilateralt	28	20–25	2
Bilateralt	22	10–15	16
I alt	50	35	18
Finansiel bistand			
Multilateralt	22	20–25	8
Bilateralt	28	40–45	74
I alt	50	65	82
Tilsammen	100	100	100
Heraf bilateralt	50	55	90

a) Kilde: *Development Assistance Efforts and Policies, 1966 Review*, OECD, Paris 1966, s. 30 og 157.

En sammenligning med tabellens sidste kolonne viser at den danske bistands nuværende fordeling i to henseender er utypisk for de europæiske og nordamerikanske donorlande – som det jo hedder i fagets jargon. For det første er den multilaterale andel med sine 50 pct. usædvanligt høj; for alle bistandsydende lande taget under eet er det tilsvarende tal kun 10 pct. For det andet udgør den såkaldte tekniske bistand en usædvanligt

stor andel af de samlede udgifter til bilateral bistand, nemlig ca. 45 pct. mod et gennemsnit for alle lande på kun 18 pct. (i 1965). Begge disse ejendommeligheder har Danmark fælles med Norge og Sverige.

Den førstnævnte ejendommelighed – at en stor andel ledes gennem FN og andre internationale organisationer – vil forhåbentlig kunne bevares under den forventede stærke ekspansion af de samlede udgifter i de kommende år. Den anden ejendommelighed – den store andel af teknisk bistand – må derimod betragtes som et midlertidigt fænomen som det hverken er muligt eller ønskeligt at fastholde fremover.

I oversigtens anden kolonne er der gættet på en fordeling over de fire hovedgrupper som den kan tænkes at ville tage sig ud om nogle få år når de samlede danske statsudgifter til udviklingshjælp har nået et omfang af – lad os sige – tre gange det nuværende. Efter dette løselige og ganske private anslag skulle der ske en stærk forskydning i bistandens struktur: Den bilateralt arrangerede tekniske bistands andel af de samlede udgifter skulle falde til mellem 10 og 15 pct., og til gengæld skulle den bilaterale finansielle bistand stige særlig stærkt og komme til at udgøre op mod halvdelen af de samlede statslige udgifter til udviklingslandene.

Denne artikel handler alene om den sidstnævnte gruppe – den af staten ydede bilaterale finansielle bistand – som ventes at stige særlig hastigt. Formålet er at diskutere de principper og fremgangsmåder som gælder for ydelsen af de danske statslån til udviklingslandene, at drøfte motiverne bag den praksis som har udviklet sig i de fire år siden bistandslovens vedtagelse, og at pege på nogle mulige fremtidslinjer.

I tillægget til denne artikel gengives ordlyden af bistandslovens paragraf om statslån til udviklingslandene, og tillige gives der en oversigt over de hidtil ydede låns størrelse og betingelser. Det fremgår at det samlede lånebeløb til enkelte lande fra det første lån i maj 1963 til udgangen af januar 1967 udgjorde 152 mill. kr. Heraf var pr. 1. januar 1967 udbetalt ca. 49 mill. kr.

Man kan ikke nævne disse tal uden at gøre opmærksom på hvor beskeden den begyndelse er som her er gjort. Tanken om at de højtudviklede lande skal stille en del af deres opsparing til rådighed for udviklingslandene – som lån eller tilskud – måtte vel logisk føre til at et økonomisk så velstillet land som Danmark blev netto-eksportør af kapital. Men som bekendt er forholdet ganske anderledes idet Danmark normalt er netto-importør af kapital. For de tre år 1963–65 var det årlige gennemsnit af kapitalimporten til Danmark således af størrelsesordenen 6–700 mill. kr.

Danmark lægger altså i ret stort omfang beslag på andre landes opsparing, og i forhold til den kapitaltilførsel fra udlandet Danmark derved nyder godt af er strømmen af kapital, statslig og privat, fra Danmark til

udviklingslandene nærmest en klatskilling. Men det må være tilladt at gå ud fra at vi kun står ved begyndelsen til en meget kraftig vækst i denne udgående kapitalstrøm, særlig i form af lån og tilskud fra staten, og det må derfor være af interesse nærmere at undersøge de principper som har været fulgt ved denne ganske vist beskedne långivning og som allerede har udkrystalliseret sig i en ret fast praksis.

Disse nærmere regler om statslånene til udviklingslandene er bestemt af to forskellige hensyn: på den ene side ønsker man at långivningen vil indebære en håndgribelig fordel for danske eksporterhverv, og på den anden side ønsker man at sikre at denne sammenknytning med en dansk erhvervsinteresse kan blive så harmløs som muligt set fra det låntagende lands synspunkt.

Den type af udviklingslån man herved er kommet frem til kan rent foreløbigt karakteriseres således: Lånene er »bundet« til brug ved indkøb i Danmark, men de nærmere regler om denne binding er milde. Betingelserne med hensyn til forrentning og afdrag er overordentlig gunstige.

Først skal »bindingens« problematik undersøges.

1. FORSKELLIGE FORMER FOR BINDING AF LÅN OG TILSKUD

Diskussionen om fremgangsmåder ved långivning til udviklingslandene, og navnlig om tilladeligheden af at *binde* lånene, forvirres ofte af en utydelig problemstilling og sammenblanding af begreber. Som en indledning til drøftelsen af det danske system skal derfor først nævnes nogle hovedbegreber vedrørende binding af lån. Hvad her siges om lån gælder også om rene tilskud. Som nærmere drøftet i slutningen af denne artikel er der inden for udviklingsbistanden ingen skarp skillelinje mellem lån og gaver.

Der må stedse sondres mellem to former for binding.

Den ene form er *leveringsbindingen* (»procurement tying«), hvor der er knyttet den betingelse til lånet at det helt eller delvist skal anvendes til betaling af leverancer fra det långivende land. Modsætningen hertil er lån i fri valuta.

Den anden form er *projektbindingen* (»project tying« eller »projectization of loans«) hvor lånet gives på den betingelse at det anvendes til bestemte, af det långivende land ønskede eller godkendte investeringsopgaver. Modsætningen hertil er de såkaldte »programlån« eller (bedre) »planlån«.[1])

[1]) Der kan endnu ikke siges at være enighed om en fast terminologi. Udtrykket »program-lån« bruges sommetider om projektlån omfattende en helhed af flere indbyrdes sammenhængende projekter. »Planlån« er nok den klareste betegnelse for ikke-projektbundne lån, idet denne betegnelse angiver at lånet ikke er hægtet på bestemte projekter, men ydes som støtte til gennemførelse af det låntagende lands udviklingsplan taget som helhed.

Ud fra denne sondring mellem to former for binding kan man skelne mellem fire hovedtyper af udviklingslån, alt efter om begge bindingsformer, kun den ene, eller ingen af dem bringes i anvendelse. Alle fire typer forekommer i virkeligheden:

(1) *Leveringsbundne projektlån* (»dobbelt-bundne lån«). Dette er vel den mest udbredte form for udviklingslån.

(2) *Leveringsbundne planlån*. Dette er stort set den af Danmark praktiserede type; også de engelske planlån til f. eks. Indien hører til denne gruppe.

(3) *Leveringsfri projektlån*. Hertil hører eksempelvis det svenske system, jfr. nedenfor.

(4) *Leveringsfri planlån*, d. v. s. lån i konvertibel valuta til fri anvendelse.

Endvidere er det vigtigt ved en diskussion om binding af lån stadig at have klart for sig hvilken af tre forskellige *aspekter* ved bindingen man taler om: Bindingens *formål* fra det långivende lands synspunkt, bindingens *effektivitet* m. h. t. virkeliggørelse af disse formål i det långivende land, eller bindingens *faktiske virkning* for det låntagende lands økonomi.

Hvad særlig angår det långivende lands *formål* med at binde lånet må man atter skelne mellem to helt forskellige motiver. De udelukker ikke hinanden, men oftest vil dog det ene være ganske dominerende:

For det første kan det långivende lands formål med at binde lånet være at sikre at lånet anvendes på den måde som bedst svarer til det låntagende lands økonomiske interesse (som den opfattes i det långivende land).

For det andet har vi de tilfælde hvor formålet med bindingen er at støtte det långivende lands eksportindustri og/eller betalingsbalance. Man kan ganske vist spørge om bindingen af udviklingslån virkelig er så vigtig for eksporterhvervene – eller for giverlandets økonomi som helhed – i en tid med fuld beskæftigelse og fuld kapacitetsudnyttelse i eksportindustrierne. Dette spørgsmål drøftes dog ikke nærmere her. Det afgørende fra denne artikels synspunkt er at bindingen faktisk anses for at have eksportmæssig interesse og således kan bidrage til at skabe sympati omkring den statslige långivning til udviklingslandene.

Ved en mere fuldstændig drøftelse af de bundne låns problematik måtte tredjelands interesser også tages i betragtning, og under denne videre synsvinkel er det unægtelig vanskeligere at forsvare bindingen af lån. Det er imidlertid ikke formålet med denne artikel at sammenligne de totale økonomiske virkninger af bunden international långivning med virkningerne

af en ubunden långivning af samme omfang[2]). Formålet er alene at sammenligne forskellige faktisk forekommende bindingsmåder og at belyse deres formodede og virkelige virkninger for det långivende og det låntagende land, med særligt henblik på långivningen inden for det danske bistandsprogram.

2. LEVERINGSBINDING OG PROJEKTBINDING

Bindingens nærmere form – som leveringsbinding, projektbinding eller »dobbeltbinding« – må bero på hvilket af de to lige nævnte formål der dominerer i motiveringen for binding af statslånene til udviklingslandene.

Først betragtes det tilfælde – som må siges at gælde for Danmarks vedkommende – hvor motivet til at binde lånene alene er at fremme det långivende lands eksportinteresse. Her er binding til *levering* fra det långivende land i alle tilfælde nødvendig, og man kunne mene at leveringsbindingen også må være tilstrækkelig, idet det långivende land, under den gjorte forudsætning, ikke har noget motiv til også at binde til bestemte, foretrukne *projekter*. Så enkel er sagen dog ikke; der er to forskellige hensyn der kan begrunde at leveringsbindingen, for at den effektivt kan tjene sit eksportfremmende formål, må suppleres med en binding til bestemte varer eller bestemte projekter.

For det første kan der være et ønske i det långivende land om at få lånet udnyttet til eksport inden for områder hvor der foreligger et varigt afsætningsproblem for en overskudsproduktion. I dette tilfælde – hovedeksemplet er naturligvis de amerikanske leverancer af landbrugsvarer under Public Law 480 – må leveringsbindingen af lånet eller tilskuddet suppleres med en binding til bestemte vareleverancer.

For det andet har vi det danske tilfælde hvor leveringsbindingen suppleres med hvad jeg vil kalde en *uegentlig projektbinding*, nemlig et krav om at lånet knyttes til bestemt angivne, men af modtagerlandet frit valgte projekter. Formålet med en sådan uegentlig projektbinding – som Danmark vistnok er ene om at praktisere, i hvert fald som et bevidst fulgt princip – er da alene at hindre at leveringsbindingen gøres illusorisk (set fra det långivende lands synspunkt) fordi modtagerlandet anvender lånet til betaling af en import fra det långivende land som ville have fundet sted selv om intet lån var ydet. Hvis leveringsbindingen blot består i en klausul om at lånet skal bruges til køb i det långivende land, så bliver det nemlig let en vane for det låntagende lands myndigheder at nægte at give import-

[2]) For en mere fuldstændig diskussion af lånebindingens problemer henvises til I. M. D. Little og J. M. Clifford, *International Aid*, London 1965. Ved læsning af Little's tekst må man dog erindre at han navnlig har de store donorlandes forhold for øje og hans betragtninger synes ikke altid relevante for et lille donorland som Danmark.

licens for nogen import fra det långivende land som ikke kan finansieres over statslån, og leveringsbindingens eksportfremmende virkning er da gjort illusorisk.

Den uegentlige projektbinding der således praktiseres i Danmark består da i et krav om at modtagerlandet skal anvende lånet til import fra det långivende land af kapitaludstyr til identificerbare, mere eller mindre »hele« investeringsopgaver inden for landets udviklingsplan. Tanken er at dette skulle give i det mindste en formodning for at lånet medfører en *ekstra* eksport fra det långivende land, udover den eksport der i alle tilfælde ville have fundet sted. Når denne fremgangsmåde her betegnes som »uegentlig« projektbinding er det fordi det långivende land udtrykkeligt afstår fra medbestemmelse ved valget af projekter. – Følgelig påtager det långivende lands myndigheder sig heller ikke noget medansvar for at netop de projekter som lånet hægtes op på er fornuftigt valgt, og navnlig er den låntagende stats forpligtelse til tilbagebetaling (og forrentning, hvis der kræves rente) ganske uafhængig af om de projekter hvortil lånet er brugt viser sig at være rentable.

Det følger heraf også at det er naturligt, ja nødvendigt, at arrangere lån af denne art som lån *fra stat til stat*. Hvis der bliver tale om en videregivning af lånet til en offentlig eller privat virksomhed i modtagerlandet må denne transaktion i princippet være det långivende lands myndigheder uvedkommende. Dette spørgsmål drøftes nærmere i afsnit 4 nedenfor.

Vi betragter dernæst det tilfælde hvor det långivende lands motiv til at binde lånet alene er at sikre dets bedst mulige anvendelse i det låntagende lands interesse.

I dette tilfælde, hvor det altså antages at ingen eksportinteresse gør sig gældende, er en *leverings*binding selvsagt formålsløs, og spørgsmålet er da alene om en *projekt*binding kan sikre en anvendelse af lånet som er bedre – set ud fra modtagerlandets egen velforståede interesse – end den anvendelse et ganske frit lån ville få[3]).

Først må man da spørge om giverlandet har bedre muligheder end modtagerlandet selv for at bedømme forskellige investeringsprojekters fordele og mangler. Besvarelsen af dette spørgsmål må falde forskelligt ud alt efter om man tænker på de store donorlande – det vil sige USA, UK, Frankrig og Tyskland – eller på de små lande.

Tag som eksempel det franske bistandsprogram for det fransksprogede Afrika. Her vil det i reglen være sådan at det franske ministerium for sam-

[3]) Det nærliggende eksempel er, som allerede nævnt, den svenske praksis som går ud på at yde lån til bestemte projekter, men uden leveringsbinding. Denne linje blev angivet allerede i den officielle svenske udredning *Aspekter på utvecklingsbiståndet*, SOU, 1962:12, side 99 ff.

arbejde med udviklingslandene har bedre indsigt i det enkelte afrikanske lands økonomiske forhold og behov – også i detailler – end landets egne planlæggere, som forøvrigt ofte vil være franske eksperter stillet til rådighed af det nævnte ministerium i Paris, og ved selve sit omfang bliver den franske finanshjælp da en afgørende faktor i vedkommende udviklingslands investeringsbalance. – Helt anderledes ligger det naturligvis i små donorlande som Danmark eller Sverige. Her har bistandsadministrationen i virkeligheden intet fast grundlag for at bedømme hvilke projekter der bør nyde godt af det lille tilskud af kapital som et mindre udviklingslån betyder. Der kan måske være tilfælde hvor det lille donorlands administration med held kan udøve en slags vetoret ved at dekretere at et foreslået projekt *ikke* er egnet, men det ville være en farlig illusion at tro at man også på ansvarlig måde kan foretage en positiv udvælgelse af investeringsopgaver.

Dernæst må man spørge om et sådant indgreb i modtagerlandets egen allokering af investeringsmidler, selv om det antages at være baseret på en korrekt bedømmelse af modtagerlandets behov, også vil være *effektivt*.

Lad os for argumentets skyld forudsætte – lidt urealistisk – at det långivende lands myndigheder har fuldstændig indsigt i projekternes rette prioritering i modtagerlandet. Man kan da skelne mellem tre forskellige tilfælde[4]).

Først kan man tænke sig at det långivende land forlanger lånet bundet til et projekt A der har meget høj prioritet også i landets egen plan, d. v. s. et projekt som modtagerlandets egne planmyndigheder anser for så vigtigt, at det ville blive gennemført med landets egne ressourcer hvis intet fremmed lån var blevet givet. Dette er den mest naive form for projektbinding af udviklingslån, hvor det långivende land, i sin iver efter at binde lånet til noget rigtig vigtigt, gør bindingen illusorisk, idet det modtagende land selvfølgelig vil anvende de sparede ressourcer til investering i et andet projekt B efter dets eget hovede. Det er da dette projekt B, som det långivende lands myndigheder måske ikke interesserer sig særligt for, der i virkeligheden finansieres af lånet.

Dernæst kan man tænke sig et modsat tilfælde hvor lånet kræves anvendt til et projekt C som står meget langt nede på det modtagende lands egen rangliste for investeringsopgaver. Også i dette tilfælde kan projektbindingen være illusorisk, thi modtagerlandet har gerne en mulighed for i al stilhed at foretage kompenserende ændringer i sin planlægning, således at lånet, skønt officielt »øremærket« til et projekt af arten C, i virkeligheden tjener til gennemførelse af et projekt D som i det modtagende lands planlæggeres øjne har et stærkere begrundet krav på de ekstra investerings-

[4]) Sml. med delvis tilsvarende betragtninger i Hans W. Singer: »External Aid: For Plans or Projects?«, *Economic Journal*, September 1965.

midler der stilles til rådighed ved lånet. Hertil kræves blot at modtagerlandets myndigheder, samtidig med at de med tak accepterer et lån til et projekt af arten C, der står lavt på ranglisten, sletter et andet C-projekt der står højere oppe på investeringsplanen og anvender det således sparede beløb til selv at finansiere projektet D. Det långivende lands bestemmelse om hvad lånet skal bruges til er derved gjort illusorisk.

Der må dog gøres en undtagelse for det tilfælde hvor det långivende land kræver lånet anvendt til et projekt af en art som ellers ikke forekommer i udviklingslandets investeringsprogram. Hvis lånet bindes til bygning af den *eneste* C-fabrik inden for vedkommende planlægningsperiode, er bindingen effektiv, i den forstand at modtagerlandet ikke kan foretage en kompenserende manøvre i sin plan.

Endelig kan man tænke sig det ideale tilfælde hvor lånet kræves bundet til netop *det* marginale projekt E som under en perfekt planlægning i udviklingslandet står for tur – eller som burde stå for tur – ved den lille forøgelse af de samlede investeringsressourcer som lånet repræsenterer. Bindingen er da effektiv og nyttig, men tilfældet er næppe videre realistisk, thi som *Singer* siger[5]) kræver det en betydelig grad af *sophistication* hos det långivende lands myndigheder at kunne slå ned netop på et sådant marginalt projekt og at kunne overbevise modtagerlandets myndigheder om at dette er det rette valg som ikke bør annulleres ved en kompenserende slettelse af et andet projekt af arten E.

Overfor denne negative vurdering af projektbindingens effektivitet med hensyn til at forbedre investeringsvalget i modtagerlandet vil man måske indvende at bindingen til bestemte projekter dog i det mindste kan sikre at lånet medfører en effektiv forøgelse af de samlede investeringer i modtagerlandet og ikke frivolt anvendes til en udvidelse af forbruget. Men dette kan ikke være rigtigt, thi modtagerlandets lige nævnte muligheder for at gøre en projektbinding illusorisk må også gælde allokeringen af ressourcer mellem investering og forbrug. Man støder ofte på den opfattelse at et fremmed lån bidrager til at hæve den samlede investerings omfang i modtagerlandet hvis og kun hvis det anvendes til import af kapitalgoder[6]). Dette er naturligvis urigtigt, thi det afhænger af modtagerlandets interne økonomiske politik og ikke af importens sammensætning på kapitalgoder og forbrugsgoder om et udviklingslån effektivt forøger investeringen i modtagerlandet. Det långivende land kan altså ikke ved projektbinding (men

[5]) Anf. skr. s. 542.

[6]) Denne misforståelse kom f. eks. til udtryk i Verdensbankens låneregler, hvorfter der kun kunne gives lån til betaling af de pågældende projekters importudgifter. Først fra 1964 har Verdensbanken forladt denne praksis, som jo er urimelig for en international långiver der ikke kan have et fornuftigt motiv for en leveringsbinding.

måske nok ved andre midler) hindre at modtagerlandet neutraliserer udviklingslånenes virkning på investeringernes samlede omfang ved en kompenserende reduktion af den indenlandske opsparing, f. eks. ved en ændret skattepolitik. Hvis det långivende land vil være på den sikre side i denne henseende er der derfor ikke andet at gøre end at give lånene til de lande der vides at føre en ansvarlig og aktiv udviklingspolitik.

I mange tilfælde vil projektbindingen således være ineffektiv. I andre tilfælde kan den være ligefrem skadelig, og det gælder måske navnlig for lån fra de mindre donorlande. Der er især den fare ved projektbindingen at det lånsøgende lands myndigheder bruger deres viden om de potentielle långiveres forkærlighed for bestemte arter af investering som et middel til at tiltrække kapital. Har man i det lånsøgende land først fået en fornemmelse af hvilken art af projekter det långivende lands bistandsmyndigheder betragter med særlig milde øjne, så er der en fristelse til at sætte sådanne projekter højt på planens prioritetsliste. Vedkommende udviklingslands myndigheder får således et motiv til at vælge bestemte investeringer, ikke fordi de er de nyttigste i og for sig, men fordi man mener – med rette eller med urette – at de er særlig egnede til at hidlokke kapital fra udlandet. Dette er desto værre fordi fremgangsmåden jo ikke er irrationel, set fra det låntagende lands eget synspunkt: *Hvis* det er rigtigt at der kan fås et fremmed lån (eller endnu bedre: et fremmed tilskud) til et bestemt projekt *men ikke til andre formål,* så kan det meget vel være fornuftigt for det lånsøgende land at gå ind for dette projekt, som jo kan siges at medbringe sin egen finansiering, selv om det i og for sig er mindre fordelagtigt end mange andre projekter.

Konklusionen må da være at en binding hvorved udviklingslån fra mindre donorlande gøres betinget af at de anvendes til bestemte *af långiveren udpegede projekter* ofte har uheldige virkninger for modtagerlandet uden at give det långivende land virkelige fordele.

Denne mod projekt-bindingen vendte konklusion er ikke gyldig – eller i hvert fald langt mindre gyldig – for den »uegentlige projektbinding« der som nævnt praktiseres i Danmark og som blot består i et krav om at lånet skal hægtes til udtrykkeligt nævnte, men *af modtagerlandet frit valgte projekter.*

3. NÆRMERE OM LEVERINGSBINDINGEN

En leveringsbinding som ikke er ledsaget af en egentlig projektbinding kan udformes på en sådan måde at den er ret uskadelig set fra modtagerlandets synspunkt. Det er dog en forudsætning at det långivende land har en nogenlunde stor og alsidig industri. Denne betingelse må siges at være opfyldt i Danmarks tilfælde, og den danske praksis har da som nævnt

søgt frem til et balancepunkt hvor bindingen på den ene side er såpas fast at det er troligt at lånet anvendes – i hvert fald i hovedsagen – til en import fra det långivende land som ikke ville have fundet sted hvis der intet lån havde været, og hvor bindingen på den anden side er såpas mild at det låntagende land ikke nødsages til at købe varer der er nævneværdigt dyrere og/eller dårligere end hvad man kunne have fået fra andre lande.

Leveringsbindingen kan have meget forskellige grader af strenghed, alt efter om bindingen blot går ud på at lånet skal bruges til køb i det långivende land, eller om det tillige er foreskrevet hvilke varer der skal købes, eller endog fra hvilken leverandør[7]).

Et lån der skal bruges til køb af bestemte varer fra en bestemt leverandør er så hårdt bundet at det låntagende land med rette vil betænke sig på at modtage det, thi der vil være en stærk formodning for at der bydes låntageren høje priser og/eller dårlig kvalitet. En smule bedre, set fra låntagerens synspunkt, er det tilfælde hvor låntageren selv kan vælge leverandør – forudsat naturligvis at der er effektiv konkurrence mellem leverandørerne af den vare lånet skal bruges til.

Det arrangement som praktiseres af den danske bistandsadministration er en hel del mildere end dette. Som allerede nævnt kan det låntagende land frit vælge over et ret stort felt idet det eneste krav er at lånet skal anvendes til køb af dansk kapitaludstyr for projekter som det låntagende land fra starten har udpeget til finansiering under lånet. Dette forekommer at være et passende kompromis: Låntageren har store valgmuligheder, og långiveren har en vis sikkerhed for at lånet afsætter sig i ekstra eksport ud over den som ville have fundet sted også uden et lån. Man kan også udtrykke det således: Når det långivende land kræver at lånet bruges til bestemt udpegede projekter bliver det nødvendigt for det låntagende land nøje at undersøge om det långivende lands industri dog ikke skulle være leveringsdygtigt på områder hvor man i det låntagende land rent vanemæssigt er tilbøjelig til at tænke på den tidligere kolonimagt som leverandør.

Man kan gøre leveringsbindingen endnu mildere ved blot at fastholde kravet om at lånet skal anvendes til køb – hvilkesomhelst køb – i det långivende land. En sådan liberalisering er naturligvis ønskelig set fra låntagerens synspunkt, men som allerede nævnt er en så lempelig binding fra långiverens synspunkt nærmest formålsløs som eksportfremmende foranstaltning, idet man da ikke har nogen sikkerhed for at lånet anvendes til ekstra import fra det långivende land[8]).

[7]) Se herom også min artikel i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* nr. 5-6, 1965.

[8]) En undtagelse kan gøres for det tilfælde hvor der hidtil ikke har været nævneværdig handelsforbindelse mellem de to lande således at en hvilkensomhelst eksport ifølge sagens natur er ekstra eksport.

4. LÅN TIL STATEN ELLER TIL BESTEMTE VIRKSOMHEDER

Som nævnt må udviklingslån af den beskrevne danske type tage form af lån fra *staten* (eller halv-officielle organer) i det långivende land *til staten* i modtagerlandet – eller eventuelt til særlige udviklingsbanker eller lignende offentlige finansieringsinstitutter.

Da imidlertid den indførsel som betinger udbetalingen af lånet oftest skal foretages af bestemte *virksomheder* i modtagerlandet kan der blive tale om finansiering i to trin: et lån gives i første instans til den offentlige myndighed i modtagerlandet som leder det videre til de virksomheder eller organisationer, private eller offentlige, som skal foretage den pågældende import og investering. Et sådant to-trins arrangement gør det muligt for det långivende land at byde meget gunstige lånebetingelser – eventuelt fuldstændigt bortfald af krav om forrentning – uden at det får de uheldige økonomiske virkninger som ville være knyttet til de meget »bløde« lån hvis de blev givet direkte til de importerende virksomheder[9]).

Under en sådan to-trins finansiering bør den offentlige myndighed i det låntagende land naturligvis ganske frit kunne fastsætte lånebetingelserne ved videregivelsen af lånet til de investerende virksomheder. Det normale bør være at lånet videregives på de betingelser m. h. t. forrentning m. m. som gælder på det låntagende lands kapitalmarked, ganske uden hensyn til de muligvis langt mere fordelagtige betingelser staten har opnået for sit lån fra udlandet. Det vil i øvrigt ofte være sådan at modtagerlandets stat lader låneprovenuet gå i statskassen og blot udsteder import- og investeringslicenser svarende til lånebeløbet til de investerende virksomheder som så selv må skaffe sig den interne finansiering, kort eller lang, fra deres sædvanlige finansieringskilder. I disse tilfælde er der altså ikke tale om en videregivelse af selve lånet.

Ønsket om at kunne byde milde lånebetingelser og ønsket om at undgå egentlige projektlån tilsiger altså at lånene gives fra stat til stat, således at staten i det långivende land kun kender det låntagende lands stat som debitor for lånet.

Det er vigtigt at den statslige bistandsadministration i det långivende land således kan undgå direkte engagement med de *virksomheder* i udviklingslandene til hvilke det låntagende lands regering fordeler lånebeløbene eller de dertil svarende importlicenser. Uden en sådan afskærmning

[9]) Verdensbankens afdeling for særlig »bløde« udviklingslån, *International Development Association* (IDA), har tilsvarende regler. I de tilfælde hvor IDA's næsten rentefri og meget langfristede lån til staterne skal anvendes til finansiering af virksomheder som drives forretningsmæssigt og normalt ventes at kunne forrente sig skal disse have lånene på normale betingelser, uanset de langt mildere betingelser der gælder på første »trin«, altså ved IDA's lån til staten i vedkommende udviklingsland.

bliver den långivende stat impliceret i et medansvar for de pågældende investeringers forretningsmæssige succes, og det er et ansvar som bistandsadministrationen ikke kan påtage sig uden at udsætte sig for berettiget kritik for at fuske i bankvirksomhed og indvikle statsfinanserne i slet definerede ansvar for at dette eller hint erhvervsforetagende i udviklingslandene trives[10]). Den danske långivning til udviklingslandene implicerer således ikke en bedømmelse af projekters og virksomheders rentabilitet eller øvrige fortrin og mangler, og det bliver stedse understreget at forpligtelsen for staten i det låntagende land til at tilbagebetale (og eventuelt forrente) lånet er uafhængig af om de virksomheder som er blevet udstyret med maskiner m. v. under lånet viser sig at være levedygtige eller ej.

At der således lægges afstand mellem det långivende lands *stat* og den investerende *virksomhed* i det låntagende land udelukker ikke et arrangement mellem denne virksomhed og privat virksomhed i det långivende land. Som eksempel på en klar rollefordeling mellem fire faktorer – de to stater og private virksomheder i de to lande – kan man nævne det danske statslån til Malawi og den dermed sammenhængende, men dog uafhængige plan om oprettelse af et bryggeri i Malawi: Den danske stat yder et lån til staten Malawi. Samtidig besluttes det at oprette et bryggeri i Malawi hvis kapital for 40 pct.'s vedkommende tegnes af en offentlig »Development Corporation« som til denne anvendelse får en del af det danske lån stillet til rådighed af Malawis regering. De resterende 60 pct. af bryggeriets aktiekapital tegnes af Carlsberg Bryggerierne som samtidig påtager sig den tekniske ledelse af det planlagte bryggeri. Endvidere er det tanken at bryggeriet skal have et fast lån til normal rente fra den omtalte Corporation, hvilket lån – ligesom de 40 pct. af aktiekapitalen – vil hidrøre fra det danske statslån. Endelig er det en forudsætning for arrangementet at Carlsberg Bryggerierne skal kunne få dansk statsgaranti for den politiske (men ingenlunde for den kommercielle) risiko ved denne investering.

Man ser at der i dette arrangement er en klart fastholdt sondring mellem den offentlige og den private sfære: Den danske stat »kender« i dette arrangement Carlsberg Bryggerierne som forsikringstager for politisk risiko og den malawiske stat som debitor for et statslån hvis tilbagebetaling er ganske uafhængig af det forretningsmæssige resultat som opvises af bryggeriet og eventuelle andre virksomheder der oprettes i forbindelse med lånet. Om den malawiske del af kapitalen gælder det at skønt dens frem-

[10]) På samme måde bør vel den statslige garanti for politisk risiko ved privat investering i udviklingslandene, som der er åbnet mulighed for ved en nylig tilføjelse til bistandsloven, administreres uden hensyn til den rent kommercielle holdbarhed i de investeringer for hvilke der søges statslig garanti. Man kan vel endog hævde at der ville foreligge magtfordrejning hvis offentlig investeringsgaranti for *politiske* risici blev nægtet med den begrundelse at vedkommende investering efter administrationens skøn er *kommercielt* uholdbar.

komst blev muliggjort ved det danske statslån har den Malawi's stat (ikke den danske stat) som kreditor (resp. aktionær), og den nyder *ikke* godt af den rentefrihed som gælder for statslånet til Malawi.

5. SPØRGSMÅLET OM »LOKALE OMKOSTNINGER«

De låntagende landes ønske om begrænsning af leveringsbindingen tager ofte form af et krav om at en del af lånet skal kunne bruges til finansiering af de såkaldte lokale omkostninger – f. eks. arbejdsløn til byggearbejder i forbindelse med de projekter som tænkes finansieret under lånet. Man kan skelne mellem tre forskellige argumenter for en sådan liberalisering af lånebetingelserne.

For det første kan enkelte udviklingslandes regeringer med en vis ret hævde at de slet ikke har mulighed for selv at finansiere byggeriet og andre lokalt producerede dele af de pågældende investeringer. Landet kan da ligefrem være i den urimelige situation at det må afslå at modtage et fremmed lån, hvis det långivende land fastholder et krav om at hele lånet skal anvendes til import.

Dette argument har vægt i de lande som ikke har et kapitalmarked hvor regeringen kan låne, og ingen centralbank som kan sættes til at finansiere statslige udgifter. Det gælder navnlig de lande som under engelsk kolonistyre levede – og i nogle tilfælde stadig lever – under det såkaldte *currency board system,* som kort fortalt går ud på at pengeforsyningen er baseret på 100 pct. dækning i sterlingtilgodehavender eller anden fremmed valuta. Under et sådant system står det ikke staten frit at finansiere investeringer ved monetær ekspansion selv i de tilfælde hvor resultatet ikke ville være inflation men øget indkomst, og dermed opsparing, fra hidtil ubeskæftigede produktionsfaktorer.

Det andet argument har også vægt skønt det ikke henviser til streng nødvendighed men til økonomisk fornuft: Man hævder at udviklingslån som er helt ud bundne til import for bestemte investeringsopgaver tvinger det låntagende land til – stik mod al sund fornuft for udviklingslande – at foretrække særligt kapitalintensive investeringer og til at importere arter af kapitaludstyr som landets egen industri godt kunne have leveret.

Dette argument har særlig betydning for et udviklingsland hvor en stor del af de samlede investeringsressourcer foreligger i form af »dobbeltbundne« lån eller tilskud udefra. Der kan da blive tale om en farlig forvridning af investeringernes sammensætning i retning af investeringer som er unødvendigt kapitalintensive og som har en unødvendig stor importkomponent[11]). Argumentet har dog ringe vægt i relation til den danske form for binding af lån, idet det ingenlunde kræves at de af lånet finan-

[11]) Se herom Little og Clifford, anf. skr. s. 161 ff.

sierede projekter skal undgå at anvende kapitaludstyr leveret af det låntagende lands egen industri.

For det tredje kan kravet om tilladelse til at anvende lån til betaling af lokale omkostninger simpelthen skyldes ønsket om at få en del af lånet frigjort for leveringsbindingen. I dette tilfælde er kravet om dækning af lokale omkostninger blot en let maskeret og lidt uklar formulering af det krav at en del af lånet skal gives i fri valuta hvilket jo altid vil være ønskeligt for det låntagende land. Det er en uklar formulering fordi et udenlandsk lån kun i uegentlig forstand kan »bruges« til dækning af lokale omkostninger. Lånet gives i fremmed valuta, og den dertil svarende overførsel af reale ressourcer, altså den egentlige anvendelse af lånet, må tage form af øget import og/eller sparet eksport[12]). Heraf følger også at dersom man kommer ind på at undtage en del af lånet fra betingelsen om at det skal ydes i forbindelse med eksport fra det långivende land, så er der ingen fornuftig grund til at fastholde et krav om at denne ikke-bundne del af lånet just skal »bruges« til lokale omkostninger ved de til lånet knyttede projekter. Man kan altså lige så godt udbetale denne ubundne del af lånet i fri valuta, uden nærmere betingelser om beløbets anvendelse.

I den danske praksis er der hidtil kun i eet tilfælde gjort en undtagelse fra regelen om at lånene som helhed skal være leveringsbundne. Det drejer sig om det allerede omtalte lån til Malawi som for en fjerdedels vedkommende kan trækkes uden dansk leveringsbinding. Begrundelsen for at gøre denne undtagelse er den første af de tre ovenfor anførte, altså den rent tekniske vanskelighed for Malawis regering ved at fremskaffe det beløb i Malawi-valuta som skal bruges til den indenlandsk leverede del af projekter hvis udenlandske komponent finansieres under lånet[13]).

6. REGLER OM FORRENTNING OG TILBAGEBETALING

Rentefod. Det første statslån under bistandsloven – et lån til Indien der forrentes og afdrages i indisk valuta – bærer en rente på 5 pct. p. a. De følgende tre lån – til Indien, Tyrkiet og Tunesien – forrentes med 4 pct. Alle de fem senere aftalte lån, til Pakistan, Indien, Jordan, Brasilien og Malawi, er rentefri. Alle lånene har således indeholdt et betydeligt gaveelement idet renten aldrig har nærmet sig det på det danske kapitalmarked gældende niveau. Men først med overgangen til rentefri lån kan man sige

[12]) Der ses bort fra den mulighed at staten i land A til staten i land B udlåner sine indefrosne tilgodehavender i B-valuta. Et sådant lån kan efter omstændighederne indebære en tilførsel af ressourcer til *staten* i landet B, men ikke til B's økonomi som helhed. Problematikken er for øvrigt velkendt fra diskussionen omkring counterpart-midlerne under Marshall-planen.

[13]) Den malawiske regering har kun meget beskedne muligheder for at opkræve skatter. En stor del af statsudgifterne dækkes simpelthen ved et tilskud fra den britiske statskasse, og et kapitalmarked eksisterer ikke.

at betingelserne for de danske statslån er udpræget gunstige i forhold til de rentesatser som almindeligt praktiseres for lån til udviklingslandene[14]).

Man kan nu først spørge om rentesatsen for de danske statslån bør varieres efter modtagerlandets større eller mindre trang.

I Danmark har man anlagt den betragtning at det er både mest rationelt og enklest at alle udviklingslånene gives til samme rentefod (tidligere 4 pct., nu nul, som lige nævnt). Man undgår derved ufrugtbare diskussioner om graden af fattigdom i de forskellige udviklingslande, og det er også tvivlsomt om der kan lægges en fornuftig mening ind i en sådan rentedifferentiering når man i alle tilfælde opererer med rentesatser som ligger langt under markedsrenten. Det er nemlig kun under forudsætning af en given hovedstol at man kan sige at f. eks. et lån til 4 pct. er mindre gunstigt for det låntagende land end et rentefrit lån. Det står jo frit at variere *enten* størrelsen af det lån der tilbydes *eller* rentesatsen, og vil man hævde at nogle af de låntagende lande der kan betragtes som relativt velstillede bør have mindre gunstige låneforhold end de meget vanskeligt stillede lande, så kan dette hensyn lige så godt tilgodeses ved at man giver lån med en mindre hovedstol end man ellers ville have givet.

Det kan ret let regnes ud hvilke ændringer i lånebeløb der skulle til for således at opveje en given renteforskel. Antag at den »subjektive diskontosats« for modtagerlandets planmyndigheder er 8 pct. Et 4 pct. lån på 20 mill. kr. (med de for danske statslån sædvanlige regler om tilbagebetaling) kan da siges at have en »gaveværdi« på 30 pct. eller ca. 6 mill. kr.[15]).

---

[14]) For de 15 lande som deltager i OECD's komité for udviklingshjælp blev det vejede gennemsnit af rentefoden ved statslig bilateral långivning i 1965 opgjort til 3.6 pct. (*Development Assistance Efforts and Policies,* anf. skr., s. 160.

[15]) Gaveelementet, set med modtagers øjne, i et lån på favorable vilkår kan passende defineres som forskellen mellem lånets hovedstol og den med anvendelse af modtagerens »subjektive diskontosats« til nutidsværdi neddiskonterede værdi af samtlige fremtidige rente- og afdragsbetalinger. Gaveelementet – eller offeret, om man vil – fra långivers synspunkt kan beregnes på tilsvarende måde, men med neddiskontering med den rentesats hvortil den långivende stat selv kan låne. Det vil ses at efter denne definition bliver gaveelementet nul når lånets rente svarer til den anvendte diskonteringssats og der ikke gives nogen rentefri initialperiode. En mindre svaghed ved denne definition er det at forlængelser af lånets løbetid udover det normale ikke registreres som indeholdende et gaveelement medmindre rentefoden også er under det normale.

På grundlag af den nævnte definition kan gaveelementet eksempelvis beregnes at udgøre de nedenfor anførte procentdele af lånets hovedstol når rente og diskonteringssats er som anført, og reglerne om tilbagebetaling er som under de danske statslån, d. v. s. en afdragsfri (men ikke rentefri) initialperiode på fem år hvorefter lånet afbetales over 15 år.

Rente pct.	Diskonteringssats 6 pct.	8. pct.
4	17	30
2	34	46
0	51	62

Se herom nærmere Göran Ohlin, *Development Aid Reconsidered,* OECD, Development Centre, 1966, s. 101 ff.

Ved rentefrihed (og stadig samme afdragsvilkår) nås samme »gaveværdi« af 6 mill. kr. allerede ved et lån på ca. 10 mill. kr. Mener man at et givet modtagerland ikke bør have så gunstige lånebetingelser som dem man byder det typiske udviklingsland, ja så kan man markere dette ved at give et lån som er rentefrit (ligesom statslånene til de andre udviklingslande) men hvis hovedstol kun er forholdsvis beskeden[16]).

Den korte konklusion er da at ingen vægtige argumenter taler mod den enkle løsning, nemlig at lade *alle* statslån under bistandslovens paragraf 7, stk. 1. pkt. 1 og 3, være rentefri. For lån m. v. til internationale eller nationale finansieringsinstitutter (paragraf 7, stk. 1, pkt. 2) vil der ofte være statut- eller sædvanemæssige regler om rente eller udbytte som bør følges.

Man kan dernæst spørge om renten bør varieres efter de finansierede projekters art. Fra andre lande kendes mange eksempler på en sådan forskelsbehandling, oftest således at lån til forholdsvis kortvarige investeringer i erhvervsmæssigt drevne virksomheder – de såkaldte selvlikviderende investeringer – må betale en højere rente end lån til udbygning af transportvæsen, til kraftstationer o. l.[17]). Der kan ikke gives nogen god økonomisk begrundelse for denne fremgangsmåde.

Lånenes løbetid. Den nu oftest fulgte regel for de danske udviklingslån er tilbagebetaling over 15 år i 30 lige store halvårlige rater begyndende efter en afdragsfri periode på 5 år. Den samlede løbetid er således 20 år. Der er indlysende forhandlingsmæssige fordele ved at fastholde en sådan regel ved alle låneaftalerne.

Der kan ikke anføres nogen særlig præcis begrundelse for at man har valgt netop denne halvlange løbetid på i alt 20 år. Det hensyn at lånenes løbetid skal stå i et rimeligt forhold til levetiden for det maskineri m. v. der leveres under lånet spiller ikke ind så længe man holder sig strengt til stat-til-stat lånet, således at eventuel intern videregivelse af finansieringen er det långivende land uvedkommende. Hovedbegrundelsen for at vælge en nogenlunde kort løbetid har vel været ønsket om at sikre en ret hurtig omsætning og dermed en vis fleksibilitet for hele lånemassen, således at dens fordeling på lande kan ændres inden for et overskueligt åremål. Dette kræver måske en nærmere forklaring:

Den statslige långivning fra Danmark til udviklingslandene er kun lige

16) Det kan vises (og er forresten ret indlysende), at hvis den diskonteringssats som er relevant ved beregning af giverlandets offer ved finansiel bistand er højere end den sats, som er relevant ved beregning af modtagerlandets fordel (en situation, der sandsynligvis foreligger, når giverlandet er Danmark), så opnås *en given fordel* for modtagerlandet på den for giverlandet billigste måde, når ydelsen præsteres som en ren gave og ikke som lån. Se Wilson E. Schmidt: »The Economics of Charity: Loans versus Grants« i *Journal of Political Economy, August 1964.*

17) Se f. eks. *Aspekter på utvecklingsbiståndet,* anf. skr., s. 99.

begyndt. I denne første periode udgør strømmen af afdrag kun ubetydelige beløb, men som årene går vil de løbende afdrag på den gamle lånemasse komme til at udgøre et langt større beløb i forhold til de årlige udbetalinger på nye lån. Man må nu antage at det beløb der år for år af de bevilgende myndigheder stilles til rådighed for ny lån og finansielle gaveydelser vil være større jo større den årlige strøm af afdrag på gamle lån er, idet den bevilgende myndighed ganske naturligt vil hæfte sig ved størrelsen af den årlige nettoudbetaling til udviklingslandene (dvs. nye træk på lån og gaveydelser minus indkommende afdrag på gamle lån). Det betyder at hvis vi undgår de meget lange lån, så får vi i det lange løb en mere fleksibel, mere »åben« lånevirksomhed, hvor det långivende land nogenlunde hurtigt kan ændre den geografiske fordeling af den udestående lånemasse. Dette ønske om et relativt hurtigt »omslag« i lånemassen strider ikke mod modtagerlandenes interesse, thi fra deres synspunkt (når de betragtes som en samlet gruppe) er det størrelsen af den årlige *netto*strøm (ny udbetalinger minus afdrag) det kommer an på, og under den ovenfor angivne forudsætning om kriteriet for bevillingerne i det lange løb vil denne størrelse være upåvirket af om der gives lange eller korte lån[18]).

Denne argumentation krydses dog af et andet hensyn: Der er i stigende grad enighed om at se udviklingsbistanden som en langtidsopgave. Det drejer sig ikke om dækning af et kapitalbehov over en kortere årrække, hvorefter udviklingslandene, sat i gang ved denne kapitaltilførsel, kan klare sine vækstproblemer og præstere et eksportoverskud til dækning af tilbagebetaling og forrentning af tidligere importeret kapital. Den model, hvor det kapitalimporterende land i tidens fylde bliver et *mature debtor country,* med et eksportoverskud af varer og tjenester, er måske realistisk for et mindre antal af de lande – især i Latinamerika – som nu klassificeres som udviklingslande; men for den langt overvejende del af den underudviklede verden drejer det sig om at organisere en kapitaloverførsel år for år i en lang fremtid og det forekommer højst tvivlsomt om der nogensinde vil blive tale om effektiv tilbagebetaling, dvs. en tilbagebetaling som ikke i virkeligheden finansieres af ny lån.

Vi har altså den uholdbare situation at der gives relativt kortfristede lån, hvilket forudsætter en evne til tilbagebetaling som ikke er til stede, hvorfor tilbagebetalingen muliggøres ved ny lån som måske også er relativt kortfristede. Man kommer herved ind på meget store bruttotal for ny lån og løbende afdrag, thi det er klart at så længe man arbejder med lån der tilbagebetales må de årlige afdrag efter nogle års forløb komme til at udgøre samme beløb som den årlige bruttoudlåning, med mindre denne er stadig

[18]) Dette forhindrer ikke at det enkelte modtagerland har en interesse i længst mulig afdragstid for *sit eget* lån, idet det derved kan sikre sig en større andel af den samlede kapitalhjælp over en fremtidig årrække.

stigende[19]). I stedet for at arbejde med stadigt og stærkt stigende indbetalinger og udbetalinger brutto synes det derfor mere hensigtsmæssigt at lade kapitaloverførslen tage form af rene tilskud der hverken forrentes eller afdrages – stadig under forudsætning af at det drejer sig om overførsel fra stat til stat.

Konklusionen af disse betragtninger om statslånenes løbetid er da ikke entydig: På den ene side kan man argumentere for en relativt kort løbetid med den begrundelse at der herved sikres det långivende land en vis fleksibilitet. På den anden side kan man sige at der er noget illusorisk ved at fastholde at lånene i det hele taget skal tilbagebetales, og fra dette synspunkt må man da konkludere at de rentefri statslån bør forvandles til rene tilskud. Den nærliggende løsning er da at lade en passende del af kapitalstrømmen tage form af rene tilskud medens resten gives som lån med ret kort løbetid.

Denne slutning kan ikke betragtes som opsigtvækkende. Marshallplanen bestod af en temmelig pragmatisk blanding af lån og tilskud, og ser man på det nuværende amerikanske program for bistand til udviklingslandene finder man at en meget stor del består af tilskud. Disse *grants* omfatter ikke blot den egentlige »tekniske bistand« hvor den rene gaveform er ret nærliggende, men også en væsentlig del af den finansielle hjælp.

7. FRA LÅN TIL TILSKUD

I det foregående afsnit fandt vi at den finansielle bistand til udviklingslandene, fordi den vil være et langtidsfænomen, klarere og nemmere kan arrangeres som tilskud end som lån der ventes tilbagebetalt.

Man kommer til samme konklusion når man – ad en lidt anden tankebane – spørger hvordan vi i Danmark skal kunne virkeliggøre den meget betydelige stigning i den samlede danske bistand som gentagne gange er blevet stillet i udsigt af regeringen og bekræftet ved debatter i Folketinget, og som vil være nødvendig hvis den danske indsats skal nå et niveau hvor den blot nogenlunde kan tåle sammenligning med hvad andre økonomisk fremskredne lande præsterer.

Lad os antage – i tillid til de givne forsikringer – at den rent bevillingsmæssige side ved denne stigning i den samlede danske bistand ikke vil frembyde problemer. Vi kan da samle opmærksomheden om fordelingen af de stærkt forøgede udgifter på de forskellige former for bistand.

Det blev nævnt i indledningen til denne artikel at den ventede forøgelse af de samlede bistandsudgifter nødvendigvis må gå hånd i hånd med en forskydning i bistandens sammensætning, fra teknisk bistand til finansielle

[19]) Om sammenhængen mellem bruttoudlåning, nettooverførsel og lånebetingelser se G. Ohlin, anf. skr. s. 105 ff.

ydelser. Når den finansielle bistand således skal flerdobles i løbet af få år kan man regne med et fortsat pres for yderligere lempelse af låne reglerne, og her synes der at være to forskellige veje at gå. Man kan lempe eller helt ophæve reglerne om lånenes binding til danske leverancer, eller man kan gå over til at yde en større eller mindre del af den finansielle bistand som rene tilskud. Det vil blive nødvendigt at træffe et valg mellem disse to former for lempelse, eller at foretage en afvejning, idet de to fremgangsmåder jo ikke udelukker hinanden[20]).

Om leveringsbindingen gælder det, som allerede nævnt, at den hjælper til at fastholde den almindelige tilslutning til tanken om lån (og tilskud) til udviklingslandene, og dette må vel være en messe værd – i hvert fald så længe man med rette kan sige at leveringsbindingen kun i ringe grad nedsætter lånenes og tilskuddenes økonomiske værdi set fra modtagerlandets synspunkt. Man ledes da til den konklusion at den næste væsentlige forbedring af vilkårene for den finansielle bistand passende kunne bestå i en forvandling af låneordningen til en kombineret låne- og tilskudsordning, medens leveringsbindingen indtil videre bibeholdes[21]).

Overgangen til en blanding af lån og tilskud kan ske under forskellige former som ikke behøver at udelukke hinanden. For det første kan man til et givet land i stedet for et leveringsbundet statslån give et tilskud, som da kan være leveringsbundet, projektbundet eller begge dele. En anden mulighed er det at sammenknytte ydelsen af et lån med ydelsen af et tilskud[22]). Dette adskiller sig kun formelt fra en ordning hvor det fastsættes at kun en vis procentdel af et lån skal tilbagebetales. Denne sidste fremgangsmåde ville måske være den mest hensigtsmæssige når det gælder en yderligere forbedring af den danske låneordning. Man kunne f. eks. tænke sig at det fra et vist tidspunkt blev normen for de danske statslån at tilbagebetalingen, efter en *grace period* på de sædvanlige fem år, sker med fem pct. af hovedstolen årligt i 15 år, således at den samlede tilbagebetaling altså kun ville udgøre 75 pct. af lånebeløbet. Et særligt argument for en sådan løsning er

[20]) Man kunne her indvende at der består en tredje mulighed for lempelse, nemlig at forlænge løbetiden for de rentefri lån udover den periode på 20 år som nu er normen. Ved en passende dosering af lån og tilskud kan man imidlertid opnå samme fordele for modtagerlandene, på en måde som er administrativt lettere fra de ydende landes synspunkt.

[21]) Man kan også anføre et snævrere handelspolitisk argument for at bibeholde leveringsbindingen: Denne form for binding praktiseres af næsten alle donorlande, og spørgsmålet om dens ophævelse står til debat indenfor OECD. En ensidig dansk ophævelse af leveringsbindingen ville betyde en opgivelse af en position uden den modydelse som normalt ventes ved sådanne forhandlinger for et multilateralt forum.

[22]) Som eksempel kan nævnes et i juli 1966 afsluttet svensk-indisk aftalekompleks hvorved der ydes dels et lån og dels et til import af svenske papirprodukter bundet tilskud. (Der synes i Sverige at herske den forestilling, at leveringsbinding er umoralsk når det gælder lån, men tilladelig når det gælder tilskud).

at den kan gennemføres ensartet for alle låntagende lande således at man undgår forhandlingsmæssigt vanskelige afgørelser om hvilke lande der skal have lån og hvilke der skal have tilskud.

Hvis man ikke desto mindre kommer ind på sommetider at give lån og sommetider tilskud kan man spørge om der kan siges noget generelt om hvornår bistandslån, resp. tilskud er på sin plads. Man kan her sondre efter to kriterier: (a) om det er staten eller en virksomhed der i første hånd modtager den finansielle bistand, og (b) om bistanden er bestemt for en såkaldt »produktiv« (forretningsmæssigt drevet) virksomhed eller for en såkaldt »social investering«. Man får da fire tilfælde som vist nedenfor. Skemaet tager kun sigte på finansielle bistandsydelser, ikke på privat kapitaleksport på forretningsmæssige vilkår.

Når den finansielle bistand i første instans ydes til modtagerlandets stat (tilfælde 1 og 2) kan både lån og tilskud komme på tale, idet det som allerede nævnt bliver den modtagende stats sag at lede midlerne videre til investerende virksomheder uden at indføre irrationel forskelsbehandling m. h. t. rente m. v. For donorlandets stat vil det vel være nærliggende – hvis man opererer med begge former for bistand – at give lån hvor pengene tænkes at gå videre til egentlige erhvervsvirksomheder (tilfælde 1) og at forbeholde tilskuddene for de tilfælde hvor den endelige modtager er en virksomhed som ikke har forretningsmæssig karakter – f. eks. et hospital eller et universitet (tilfælde 2).

Hvis låntageren i første hånd er selve den investerende virksomhed i modtagerlandet ligger sagen anderledes. Efter den opfattelse der er gjort gældende i det foregående er det slet ikke ønskeligt at giverlandets *stat* kommer ind som bistandsyder – være sig ved lån eller ved tilskud – til en erhvervsvirksomhed i modtagerlandet (tilfælde 3). Sådan bistand er da heller ikke hidtil ydet inden for den danske hjælp til udviklingslandene. Begrundelsen er naturligvis at sådanne ydelser – f. eks. rentefri eller meget bløde lån – til bestemte virksomheder fortegner rentabilitetskalkulerne.

Den finansielle bistand skal endeligt anvendes i:	Den finansielle bistand modtages i første hånd af:	
	Modtagerlandets stat	Den investerende virksomhed i modtagerlandet
Forretningsmæssig virksomhed	1. Normalt lån (men tilskud også muligt)	3. Hverken lån eller tilskud
»Ikke-forretningsmæssig« virksomhed (sociale investeringer)	2. Normalt tilskud (men lån også muligt)	4. Alene tilskud

Resultatet bliver da let at man hjælper med at igangsætte eller fortsætte en virksomhed som ikke kan klare sig uden betydelige subsidier, og dette er i de fleste tilfælde at gøre modtagerlandet en bjørnetjeneste, idet projektet på længere sigt bliver en belastning på dets økonomi.

Dette skal ikke forstås sådan at der ikke bør ydes lån til erhvervsvirksomheder i udviklingslandene, men blot at disse lån bør ydes på normale betingelser for finansiering af erhvervsvirksomhed i vedkommende land. Hvis sådan finansiering kommer fra udlandet bør den *enten* komme som led i udviklingsbistand fra stat til stat – og modtagerlandets stat kan da sørge for at rentebegunstigelser og andre fordele ikke ledes videre til virksomheden – *eller* finansieringen kan komme som privat kapitalimport på normale markedsbetingelser[23]).

Endelig har vi som tilfælde 4 i ovenstående skema den bistand der gives direkte til de investerende enheder, hvor disse ikke er forretningsmæssigt drevne. Man kan f. eks. tænke på det pengebidrag den danske stat nylig har lovet til udbygning af Tanzanias nye universitet eller bidrag til skoler og hospitaler drevet af et dansk missionsforetagende. I sådanne tilfælde kommer modtagerlandets stat ikke ind i billedet, undtagen måske med et godkendende nik. Her vil tilskudsformen være det mest nærliggende da vedkommende foretagende ifølge sagens natur kun vil kunne amortisere et lån ved at skaffe sig ny lån eller tilskud til dette formål. Et tilbud om lån vil derfor blot friste sådanne foretagender til at påtage sig en forpligtelse til afdragsbetalinger (og eventuelt rente) som de ikke kan efterkomme, og som måske heller ikke er helt alvorligt ment. Virkningen heraf er demoraliserende, og vi kan derfor slutte denne diskussion om de naturlige områder for lån og tilskud med at sige at lån kun bør gives i de tilfælde hvor man realistisk kan regne med at tilbagebetaling vil finde sted: Rene tilskud er bedre end lån der senere må eftergives.

---

[23]) En sådan privat kapitaltilførsel på normale markedsbetingelser kan ikke med rimelighed betegnes som »hjælp«, idet der ikke foreligger noget påviseligt offer i det kapitaleksporterende land hvilket naturligvis ikke betyder at sådan långivning ikke er yderst nyttig set fra et udviklingssynspunkt.

TILLÆG

1. *Lovbestemmelsen om statslån til udviklingslandene*

Lov nr. 94 af 19. marts 1962 om teknisk samarbejde med udviklingslandene, med ændringer af 24. februar 1965 og 11. maj 1966, paragraf 7:

»Der stilles indtil 300 mill. kr.[1)] til rådighed for udenrigsministeren, således at der af beløbet

(1) efter aftale med andre stater eller internationale organisationer kan ydes statslån til gennemførelse af bistandsprojekter eller andre udviklingsprojekter med dansk indsats,

(2) ved erhvervelse af andele, ved garantier eller på anden lignende måde kan ydes finansiel støtte til finansinstitutter, der har til formål at fremme den økonomiske udvikling i udviklingslandene,

(3) i tilfælde, hvor ekstraordinær knaphed på fødevarer truer den økonomiske fremgang i et udviklingsland, kan ydes lån til finansiering af import af fødevarer og af driftsfornødenheder for landbrug og fiskeri.

Stk. 2. Aftaler i henhold til stk. 1 skal godkendes af folketingets finansudvalg.«

2. *Låneaftaler indtil 1. Februar 1967*

Dato for låneaftalen	Land	Beløb	Heraf var p. 1. jan. 1967 udbetalt	Samlet løbetid	Heri afdragsfri initialperiode	Rentesats
		mill. kr.	mill. kr.	år	år	pct. p. a.
Maj 1963	Indien[a])	15	13.9	12	2	5
Marts 1964	Tyrkiet	14	5.5	20	6	4
September –	Tunesien	10	4.1	17½	5½	4
November –	Indien	20	13.1	19½	5½	4
Februar 1966	Pakistan	15	–	20	5½	0
Maj –	Indien[b])	30	10.7	20	5½	0
Juni –	Jordan	12	–	20	5	0
Juli –	Brasilien	21	–	15	3	0
August –	Malawi[c])	15	1.5	20	5	0
September –	Asiatiske udvikl. bank[d])	17½	1.7	..	..	..

a) Lånet forrentes og tilbagebetales i indisk valuta der skal anvendes til dækning af lokale udgifter til danske bistandsprojekter i Indien.
b) Lånet skal anvendes til finansiering af indisk import af danske fødevarer og fornødenheder til landbruget, efter den indiske regerings valg.
c) Indtil en fjerdedel af lånebeløbet kan anvendes til betaling af ikke-danske leverancer i forbindelse med investeringsprojekter til hvilke der under lånet er tilvejebragt dansk kapitaludstyr.
d) En halvdel af beløbet skal indbetales til banken med fem lige store årlige rater. En anden halvdel skal være til rådighed for banken når behov opstår. Hertil kommer en ikke-indbetalt garanti for bankens forpligtelser til et beløb af andre 17½ mill. kr.

[1]) Regeringen har i januar 1967 foreslået en lovændring hvorved beløbet forhøjes til 500 mill. kr.

ARBEJDERKLASSEN, BONDESTANDEN OG SKOLEEKSAMINERNE

Nogle træk af det danske skolesystems selektive virkning

ERIK JØRGEN HANSEN

1. INDLEDENDE BEMÆRKNINGER

Den vækst i interessen for de økonomiske og sociale sider af samfundenes uddannelsesproblemer, man i de sidste ti år har kunnet iagttage i USA og store dele af Vesteuropa, nåede ret sent Danmark. Herhjemme har vi ganske vist en lang tradition for en politisk og pædagogisk interesse for undervisningens indhold og midler, men et omfattende arbejde med de økonomiske og sociologiske aspekter af uddannelsesvæsenet er vel først for alvor kommet i gang for en tre til fire år siden. Baggrunden for dette arbejde er efterhånden velkendt. Det er her og i den øvrige vestlige verden udslag af en stigende erkendelse af uddannelsens betydning for den økonomiske vækst, et stærkere formuleret krav om uddannelsens demokratisering, dvs. en uddannelsespolitik, der fører en stigende andel unge fra de lavere sociale lag ind i de gymnasiale og de højere uddannelser, og et klarere udtrykt ønske om at gøre kulturformidlingen mere effektiv ved en hævning af det generelle uddannelsesniveau.

Mere konkret har denne voksende interesse her i landet vist sig dels ved oprettelsen af nye statistikindsamlende og planlæggende organer som f. eks. Undervisningsministeriets økonomisk-statistiske kontor og Planlægningsrådet for de højere uddannelser, dels ved igangsættelse af forskning af økonomisk-sociologisk natur inden for uddannelsesområdet, eksempelvis den undersøgelse af de studerendes vilkår, der er delvis offentliggjort i et tidligere nummer af dette tidsskrift[1]), samt den uddannelsesforskning, der foregår i socialforskningsinstituttet, og hvortil der henvises i det følgende.

Blandt de utallige problemer, uddannelsesplanlægningen stilles overfor og uddannelsesforskningen forsøger at forklare, vil der i denne artikel blive gjort et forsøg på at give en beskrivelse af, hvorledes det danske skolesystem i nyeste tid – og det vil her især sige de sidste 25 år – har befordret nogle samfundsgruppers børn helt frem til studentereksamen og udskilt

[1]) »Unge under videregående uddannelse« under redaktion af Torben Agersnap og Ove Per Henningsen. *Økonomi og Politik,* 40. årgang, nr. 3, 1966.

børnene fra andre samfundsgrupper på et betydeligt tidligere tidspunkt.

Artiklen vil først og fremmest støtte sig på de nyeste undersøgelser samt beregninger på grundlag af den lidt ældre eksamensstatistik.

2. DEN SOCIALE SELEKTION

Det er et fælles træk ved de fleste hidtil kendte skolesystemer, at man efter et vist antal obligatoriske skoleår lader en del af børnene forlade systemet enten for at få en uddannelse i erhvervslivet eller for uden videre uddannelse straks at indgå i arbejdslivet. Blandt dem, der fortsætter i skolesystemet, sker der endvidere som regel – på forskellige alderstrin i de forskellige lande – en deling efter egnethed eller ikke-egnethed for til sin tid at gå videre til de højere uddannelser. I en artikel i Nordisk Forum[2]) har Kjell Eide påpeget, at i alle vesteuropæiske lande sker denne udskillelse eller selektion på et ret tidligt skoletrin sammenholdt med forholdene i Nordamerika, Østeuropa og Japan, selv om de skandinaviske lande i forhold til det øvrige Vesteuropa fører en forholdsvis stor andel af en årgang unge relativt langt frem i skolesystemet.

Lige så væsentlig som spørgsmålene, *hvornår* man udskiller nogle børn af skolesystemet i et samfund, og *hvor mange* der udskilles, er spørgsmålet, *hvem* der tidligst udsættes for selektionen. I de vestlige samfund har det været sådan – og er stort set stadigvæk således – at jo lavere socialt rekrutteret børnene er, og jo mindre urbaniseret opvækstmiljøet er, jo tidligere forlader børnene skolen. Der kan også påvises sammenhæng mellem på den ene side skolesystemets udbygning, børnenes køn og intelligens, lærerstabens sammensætning, og på den anden side tidspunktet for skoletidens afslutning. Om alle de nævnte forhold gælder det, at de til dels forstærker hinanden, således at eksempelvis chancen for en langvarig skoleuddannelse formindskes ekstra meget, hvis man foruden lav social rekruttering også er opvokset i et landdistrikt med et dårligt udbygget skolesystem. En vis interesse har til stadighed været knyttet til spørgsmålet, hvorvidt uddannelsesforskellene mellem børn fra forskellige sociale lag kan forklares ved, at der fra *fødselen* af er væsentlige intelligensforskelle mellem disse grupper af børn. Da det imidlertid ikke har været muligt med nogen form for sikkerhed at påvise en sådan sammenhæng[3]), vil man her undlade en nærmere diskussion af dette problem og i det følgende koncentrere sig om sammenhængen mellem skoleuddannelse og social herkomst.

---

[2]) Kjell Eide: »Adgangen til universitets- og høgskolestudierne«, *Nordisk Forum*, hæfte 2, 1966.

[3]) Se herom fx. Kaj Spelling: »*Intelligens og Miljø*«, København, 1966, og fra engelsk forskning J. W. B. Douglas: »*Children under five*«, London 1958, og af samme forfatter: »*The Home and the School. A. Study of Ability and Attainment in the Primary Schools*«, London 1964.

3. UDDANNELSE OG SOCIAL HERKOMST I DANMAK 1965

De nyeste danske resultater vedr. sammenhængen mellem faderens sociale placering og barnets uddannelse fremgår af socialforskningsinstituttets ungdomsundersøgelse i 1965[4]). Denne undersøgelse bygger på interviewing af et repræsentativt udvalg af den danske ungdom mellem 14 og 20 år (fyldt 14 men endnu ikke fyldt 21 år). Ser man på de syv aldersgrupper, undersøgelsen omfatter, under ét, fremkommer den i *tabel 1* viste sammenhæng mellem faders sociale status og den unges deltagelse i almen eller teoretisk uddannelse.

TABEL 1

Andelen af den danske ungdom mellem 14 og 20 år inden for hver socialgruppe (faders sociale status), der er under almen eller teoretisk uddannelse

Uddannelsesgruppe	Socialgruppe				
	I	II	III	IV	V
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Skoleelever (til og med III real)	36,8	42,3	33,9	31,0	28,3
Gymnasieelever	29,1	10,3	4,9	3,2	0,9
Studerende, højskole- og ungdomsskoleelever	14,3	5,1	4,4	2,6	1,1
I alt	80,2	57,7	43,2	36,8	30,3

Anm.: Opstillet på grundlag af tabel 21, side 45 i *socialforskningsinstituttets studie nr. 7.* Vedr. metoden ved inddelingen i socialgrupper henvises til denne publikation side 41. I korthed kan socialgrupperne karakteriseres således:

I Selvstændige med større virksomheder og funktionærer i top-stillinger, (omfatter ca. 5 pct. af den mandlige befolkning mellem 40 og 65 år).
II Selvstændige med mellemstore virksomheder og overordnede funktionærer (omfatter ca. 8 pct. af den mandlige befolkning mellem 40 og 65 år).
III Selvstændige med mindre virksomheder og funktionærer med ikke rutinepræget arbejde (der ikke er placeret i gruppe II eller I) (omfatter ca. 35 pct. af den mandlige befolkning mellem 40 og 65 år).
IV Selvstændige med små virksomheder, funktionærer med rutinepræget arbejde og faglærte arbejdere (omfatter ca. 24 pct. af den mandlige befolkning mellem 40 og 65 år).
V Ufaglærte arbejdere (omfatter ca. 26 pct. af den mandlige befolkning mellem 40 og 65 år).

Det bemærkes, at andelen er stærkt faldende fra ca. 80 pct. i det øverste sociale lag til ca. 30 pct. i det nederste sociale lag, der næsten udelukkende omfatter ufaglærte arbejdere. Særlig stærkt er faldet fra socialgruppe I (»overklasse« og »højere middelklasse«) til socialgruppe II (»mellemste middelklasse«). De største forskelle mellem socialgrupperne får man imidlertid, når man alene betragter gymnasieelevprocenten. Udskiller man de aldersgrupper, hvori gymnasieeleverne normalt forekommer, nemlig de

[4]) Erik Jørgen Hansen og Erling Jørgensen: »*Ungdomsundersøgelsen. Nogle foreløbige resultater vedrørende den 14–20 årige ungdoms uddannelsesvilkår*«. Socialforskningsinstituttets studie nr. 7 (dupl.), København 1966. En endelig publikation, som også omfatter en speciel undersøgelse af gymnasieeleverne, vil blive offentliggjort i efteråret 1967.

16–19 årige (fyldt 16, men endnu ikke fyldt 20 år), fås nedenstående *tabel 2*. Her er til sammenligning tillige anført, hvor stor en andel af børnene fra de pågældende socialgrupper der er beskæftiget som ikke-faglærte arbejdere, idet Ungdomsundersøgelsen tydeligt viste, at gymnasieeleverne og de ikke-faglærte dannede de to yderpunkter, når man betragtede de forskellige uddannelsesgruppers sociale rekruttering.

Af tallene i tabel 2 fremgår det tydeligt, at gymnasieelevprocenten stiger særdeles kraftigt med stigende social status, hvorimod andelen af ikke-faglærte falder stærkt.

TABEL 2

Andelen af den danske ungdom mellem 16 og 19 år inden for hver socialgruppe (faders sociale status), der er gymnasieelever eller ikke-faglærte

Uddannelsesgruppe	Socialgruppe				
	I	II	III	IV	V
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Gymnasieelever[1])	41,8	17,5	8,1	5,0	1,6
Ikke-faglærte	8,2	9,9	15,8	17,5	30,3

Anm.: Udregnet på grundlag af materiale fra socialforskningsinstituttets ungdomsundersøgelse.

[1]) Et skøn over gymnasieelevfrekvensen pr. årgang, jfr. de i tabel 4 bragte tal, kan fås ved at multiplicere de her anførte procenttal med $^4/_3$.

4. EN HISTORISK SAMMENLIGNING

Socialforskningsinstituttets undersøgelse giver et billede af de uddannelsesforskelle, som den ovenfor skildrede selektionsproces har bevirket i Danmark, et billede, der efterhånden som undersøgelsen bliver færdiggjort, kan blive mere detailleret. Det er dog med de hidtil offentliggjorte resultater allerede påvist, at længerevarende uddannelse i Danmark endnu i midten af sekstiårene er et knaphedsgode, der i stor udstrækning er forbeholdt de socialt bedrestillede lag af befolkningen. Det spørgsmål melder sig da, om der i dette århundrede slet ikke er sket nogen demokratisering af uddannelsen, således som dette begreb er defineret i det indledende afsnit? Det er dog det almindelige indtryk, at det generelle uddannelsesniveau er steget, men dette kan naturligvis f. eks. være sket på den måde, at de hidtil uddannelsesprivilegerede gruppers uddannelse er blevet endnu mere langvarig og er kommet til at omfatte endnu flere af børnene fra de pågældende lag.

De statistiske muligheder for en afklaring af dette spørgsmål er ikke store. Hvis man indledningsvis vil beskrive udviklingen i befolkningens uddannelsesniveau, må man konstatere, at folketællingerne ikke giver

nogen uddannelsesoplysninger. Den eneste mulighed for at få et indtryk af udviklingen i hele befolkningens uddannelsesniveau er tilsyneladende at anvende nogle tal fra baggrundsoplysningerne i socialforskningsinstituttets handicap-sikringsundersøgelse[5]). Her har man for hele befolkningen på 15 år og derover i begyndelsen af 1962 en fordeling efter alder og hvilket trin skoleuddannelsen er afsluttet på. Sammenligner man eksempelvis de 20–29 årige med de 60–69 årige fås tallene i nedenstående *tabel 3*.

TABEL 3

De 20–29 årige og de 60–69 årige i 1962 procentvis fordelt efter skoleuddannelse

Aldersgruppe	Skoleuddannelse							
	7-årig folkeskole	8. evt. 9. klasse eller 2 à 3 år i mellemskole	Folkeskole + efter- eller højskole	Mellemskoleeksamen	Realeksamen eller dertil svarende eksamen	Studentereksamen	Uoplyst	I alt
			pct.		pct.	pct.		pct.
20–29 år ..	55	9	6	7	17	5	1	100
60–69 år ..	80	2	7	2	6	2	1	100

Anm.: Opstillet på grundlag af tabel 3.13 i *socialforskningsinstituttets publikation nr. 21.*

Befolkningens uddannelsesniveau ses at være forbedret stærkt i dette århundrede, når man for de to aldersgrupper eksempelvis sammenligner andelen, der har klaret sig med 7-årig folkeskole, med den andel, der har realeksamen eller derover.

Et andet, men måske knapt så dækkende mål for udviklingen i det generelle uddannelsesniveau, kan man få ved at se på, hvor stor en andel af en årgang unge, der har passeret de vigtigste selektionstrin i det danske skolesystem i dette århundrede, nemlig mellemskoleeksamen, realeksamen og studentereksamen. Her har Det statistiske Departement regelmæssigt offentliggjort tal over antallet af bestående eksaminer.

Sammenholdes disse tal, hvor det er muligt, med folketællingstal kan man – som vist i *tabel 4* – under den forudsætning, at mellemskoleeksamen er taget i 16-års-alderen, præliminær-, pigeskole- og realeksamen i 17-års-alderen og studentereksamen i 19-års-alderen – beregne, hvor stor en andel af den relevante årgang, der har passeret det pågældende selektionstrin.

Det ses, at der i den forløbne del af dette århundrede har fundet en særdeles kraftig stigning sted i den del af en årgang unge, der har passeret de forskellige eksamenstrin. For mellemskoleeksamens vedkommende for-

[5]) De pågældende tal er offentliggjort i socialforskningsinstituttets publikation nr. 21: »*Nogle tabller om uddannelse, erhverv og helbred*« ved Finn Madsen, Ketty Pedersen og Hans Elgaard, København 1966.

TABEL 4

Eksamensfrekvenser for en række udvalgte år i 1900-tallet

År	Mellemskoleeksamen	Præliminær-, pigeskole- og realeksamen	Studentereksamen
	Antal eksaminer pr. 100 16-årige	Antal eksaminer pr. 100 17-årige	Antal eksaminer pr. 100 19-årige
1901	.	2,9	0,8
1911	.	5,1	1,6
1921	7,2	6,2	1,7
1930	10,0	7,3	2,6
1940	15,6	12,0	3,3
1950	22,5	14,8	4,6
1960	33,6	25,0	6,9
1966	.	29,8	9,3

Anm.: Tallene er beregnet på grundlag af følgende publikationer fra Det statistiske Departement:

a) Statistiske undersøgelser nr. 19: »*Befolkningsudvikling og sundhedsforhold 1901–60*«, København 1966.
b) Statistiske Meddelelser 1966, 4: »*Befolkningens Bevægelser*«, København 1966,
c) Statistiske Meddelelser: »*Eksamensskolerne 1912*«, 4, 43, 2. København 1914,
d) *Statistiske Efterretninger* 1922, s. 50, 1932, s. 82, 1941, s. 142, 1965, s. 448 og 449 samt for 1966 oplysninger fra undervisningsministeriet.

øgedes andelen i den her angivne periode (1921–1960) – der dækker det meste af den pågældende eksamensforms levetid – fra ca. 7 pct. til ca. 34 pct. af de 16-årige. Realeksamen og dertil svarende eksamen steg i løbet af 65 år fra at omfatte 2,9 pct. af de 17-årige til at omfatte 29,8 pct. af denne aldersklasse – en tidobling. En smule kraftigere er for den samme periode stigningen for studentereksamens vedkommende, nemlig fra 0,8 pct. af de 19-årige i 1901 til 9,3 pct. i 1966.

I hvor høj grad denne vækst i eksamensfrekvenserne er udtryk for, at børn fra de ikke-uddannelsesprivilegerede befolkningslag i større omfang end tidligere har fået en skoleeksamen, er det noget sværere at belyse. Det forudsætter først og fremmest en fordeling af eksaminanderne efter forældrenes erhvervsmæssige eller sociale placering i samfundet. Den af socialforskningsinstituttet anvendte inddeling i socialgrupper, der er omtalt i det foregående, og som er konstrueret med henblik på at opnå sammenlignelighed med den af Kaare Svalastoga[6]) ad empirisk vej fundne inddeling af det danske samfund i sociale lag, giver skolestatistikken ingen muligheder for at føre tilbage i tiden. Heller ikke den i Ungdomsundersøgelsen sideløbende anvendte, mere gængse statistiske gruppering efter erhverv og stilling kan sammenlignes med de skolestatistiske oplysninger, idet Det statistiske Departement på dette område indtil for nylig har anvendt en ganske speciel inddeling af fædrene efter livsstilling. På grundlag af den pågældende inddeling er det til gengæld muligt at foretage sammenligninger

[6]) se Kaare Svalastoga: »*Prestige, Class and Mobility*«, København 1959, specielt siderne 143–147.

TABEL 5

De, der har taget mellemskoleeksamen, realeksamen (eller dertil svarende eksamen) eller studentereksamen i en række udvalgte år fra 1941 til 1961, procentvis fordelt efter faderens livsstilling

Faderens livsstilling	Mellemskoleeksamen					Præliminær-, pigeskole- og realeksamen					Studentereksamen				
	1941	1946	1951	1956	1961	1941	1946	1951	1956	1961	1941	1946	1951	1956	1961
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Akademisk og anden højere uddannelse	10,5	9,4	9,5	10,0	9,5	8,1	7,3	7,4	8,8	7,6	28,4	24,6	24,8	28,2	26,9
Lærere	3,7	3,4	3,2	3,0	2,7	4,6	3,6	3,5	3,1	2,6	9,1	8,7	7,0	6,5	6,1
Told- og trafiketaternes overordnede	3,5	2,8	2,4	2,5	2,7	3,1	3,3	2,6	2,4	2,6	4,9	5,0	4,6	3,8	4,0
Større næringsdrivende ...	6,7	6,2	6,0	5,3	4,9	7,6	6,8	5,8	6,2	5,4	11,6	11,5	8,7	8,4	7,7
Mindre næringsdrivende ..	22,0	21,6	22,9	20,5	19,3	23,3	23,5	24,4	22,2	21,2	15,5	16,8	20,2	16,0	16,7
Funktionærer o. l.	23,4	22,1	20,6	22,3	22,7	23,5	21,6	20,6	22,1	21,8	19,3	19,9	19,0	19,9	19,2
Landbrugere	5,8	7,7	8,6	8,1	7,7	7,8	10,4	11,3	10,0	11,0	6,4	5,8	7,5	7,3	6,9
Arbejdere	19,2	21,8	22,2	23,1	24,5	16,9	19,1	20,1	20,2	22,3	2,8	4,7	5,6	6,5	8,0
Andre erhverv	5,2	5,0	4,6	5,2	6,0	5,1	4,4	4,3	5,0	5,5	2,0	3,0	2,6	3,4	4,5
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Anm.: Opstillet på grundlag af Statistiske Meddelelser: »*Børneskolen*«, 4, 119, 3, 4, 133, 4, 4, 151, 4, 4, 167, 5 og 1964.

for en forholdsvis lang periode. Vil man samtidig belyse den sociale baggrund for dem, der har taget mellemskoleeksamen, realeksamen eller studentereksamen, kan det på grundlag af Departementets publikationer »Børneskolen« gøres for perioden 1941–1961, således som det er vist i *tabel 5*.

Iøjnefaldende er især, at børn af forældre med akademisk og anden højere uddannelse samt lærere gennem hele perioden udgør en langt større andel af dem, der har taget studentereksamen, end af dem, der har passeret de to andre eksamensformer, mens børn af arbejdere og landbrugere er stærkest underrepræsenteret ved studentereksamen. Om *udviklingen* synes tabellen at vise, at arbejderbørnenes andel har været stigende ved alle tre eksamensformer, særlig kraftigt for så vidt angår studentereksamen, hvor udgangspunktet dog også var usædvanligt lavt (i alt tog 70 arbejderbørn studentereksamen i 1941). For landbrugerbørnenes vedkommende er det især mellemskole- og realeksamensfrekvensen, der viser stigning.

Forskydningerne er dog ingen steder voldsomme, og arbejder- og landbrugerbørn er stadigvæk sammenholdt med deres forsørgeres andel af den voksne befolkning særdeles stærkt underrepræsenteret, hvorimod børnene fra de højt uddannede grupper i alle eksamensformerne er overrepræsenterede.

Svagheden ved den her gengivne inddeling efter faders stilling er imidlertid, at det ikke er muligt at sammenholde disse tal med de pågældende stillingsgruppers talmæssige betydning i befolkningen som helhed eller udviklingen heri, idet folketællingsstatistikken arbejder med andre erhvervs-

TABEL 6

Antal real- og studentereksaminer 1964 pr. 1000 forsørgere

Forældrenes livsstilling	Real-eksaminer	Studenter-eksaminer
	pr. 1000 forsørgere	pr. 1000 forsørgere
1. Selvstændige ved land- og skovbrug	23,9	3,1
2. Andre ved landbrug m. v.	6,6	1,0
3. Selvstændige i håndværk og industri	30,0	8,0
4. Selvstændige i handel og transport	27,3	8,8
5. Selvstændige i liberale erhverv	47,4	40,1
6. Adm.-, kontor- og handelspersonale	23,9	11,5
7. Funktionærer og tjenestemænd i øvrigt	25,4	11,3
8. Faglærte arbejdere i håndværk, industri, handel og transport	15,4	2,3
9. Ufaglærte arbejdere i håndværk, industri, handel og transport	12,3	1,4
10. Andre erhverv samt personer ude af erhverv	2,8	0,7
Ialt	15,4	4,5

Anm.: Opstillet på grundlag af tabel 3, side 757, *Statistiske Efterretninger* 1965, nr. 48. Ved forsørgere forstås det forsørgerantal, der er opgjort i indkomststatistikken for skatteåret 1963/64.

og stillingsinddelinger. Dette er formodentlig også grunden til, at Det statistiske Departement for 1964's vedkommende har ændret sin stillingsgruppering (se Statistiske Efterretninger nr. 48, 1965), hvilket har muliggjort udregning af eksamensfrekvenser pr. 1000 forsørgere i de vigtigste stillings- og erhvervsgrupper, men vanskeliggjort historiske sammenligninger.

På grundlag af denne nye inddeling er *tabel 6* opstillet.

Det bemærkes her, at for så vidt angår realeksamen har »andre ved landbrug m. v.« (fortrinsvis landarbejdere) og ufaglærte arbejdere i byerhverv en frekvens, der ligger under gennemsnittet, mens frekvensen for faglærte arbejdere ligger på gennemsnittet, og for de øvrige grupper (når der ses bort fra gruppe 10) over gennemsnittet. Selvstændige i liberale erhverv (fortrinsvis akademisk uddannede) har den højeste frekvens. Når man sammenholder realeksamensfrekvenserne med studentereksamensfrekvenserne, er det især bemærkelsesværdigt, at både selvstændige ved land- og skovbrug og faglærte arbejdere i byerhverv ved studentereksamen – i modsætning til realeksamen – har frekvenser under gennemsnittet.

Som nævnt er denne inddeling ikke sammenlignelig med tidligere offentliggjorte tal. Kun for så vidt angår arbejdere og selvstændige ved land- og skovbrug skulle det være muligt at sammenholde tallene i tabel 6 med de af Det statistiske Departement tidligere meddelte tal i publikationerne om børneskolen. Da dette i sig selv ikke er uden interesse, idet både Departe-

TABEL 7

Antal mellemskole-, realeksaminer m. v. og studentereksaminer pr. 1000 forsørgere blandt arbejdere og selvstændige i landbrug i en række udvalgte år fra 1941 til 1964

År	Mellemskoleeksaminer			Præliminær-, pigeskole- og realeksaminer			Studentereksaminer		
	Arbejdere	Selvstændige i landbrug	Samtlige forsørgere	Arbejdere	Selvstændige i landbrug	Samtlige forsørgere	Arbejdere	Selvstændige i landbrug	Samtlige forsørgere
	– pr. 1000 forsørgere –			– pr. 1000 forsørgere –			– pr. 1000 forsørgere –		
1941	5,9	3,6	9,8	4,1	3,8	7,9	0,2	0,9	2,3
1946	6,3	4,9	9,1	4,1	4,9	6,7	0,4	1,0	2,4
1951	7,4	6,7	10,3	4,7	6,4	7,3	0,4	1,3	2,2
1956	9,7	8,8	12,9	6,2	7,9	9,5	0,5	1,5	2,5
1961	17,6	15,6	20,6	11,4	15,8	14,6	1,0	2,5	3,7
1964[1]) ...	.	.	.	15,4[a]) 12,3[b])	23,9	15,4	2,3[a]) 1,4[b])	3,1	4,5

Anm.: Beregnet på grundlag af Statistiske Meddelelser: »*Børneskolen*« (se anm. til tabel 5) og Statistiske Meddelelser: »*Indkomst og formueansættelserne til statens*«, 4, 119, 2, 4, 134, 2, 4, 153, 2, 4, 171, 2 og 1964.

[1]) fra tabel 6.
a) faglærte arbejdere i byerhverv.
b) ufaglærte arbejdere i byerhverv.

mentets statistik og socialforskningsinstituttets ungdomsundersøgelse samt undersøgelserne fra Ungdomskommissionen af 1945[7]) viser, at netop de to nævnte stillingsgruppers børn begge – i hvert fald for så vidt angår studentereksamen – synes særligt »eksamensfremmede«, er en sådan sammenligning forsøgt gjort i *tabel 7* både for mellemskole-, realeksamen m. v. og studentereksamen for perioden 1941–1961. Tallene må vurderes med en vis forsigtighed, da den i »Børneskolen« anvendte inddeling på flere punkter er uklar med hensyn til afgrænsningen mellem grupperne. Det kan vel imidlertid forudsættes, at gruppe 1 i tabel 6 så nogenlunde svarer til »Børneskolen«s gruppe »landbrugere« og 8 og 9 til gruppen »arbejdere«.

Eksamenstallene for de pågældende stillingsgruppers børn kan i stedet for skattestatistikkens forsørgerbegreb – der er anvendt i tabel 7 – sættes i relation til folketællingsopgørelserne, f. eks. inden for de nævnte stillingsgrupper antallet af mandlige forsørgere i aldrene 35–59 år eller antallet af husstande. Beregninger på dette grundlag viser imidlertid ikke tendenser, der afviger fra de i tabel 7 viste.

Af denne tabel synes man at kunne konkludere, at for så vidt angår mellemskoleeksamen nærmede frekvensen for de to stillingsgrupper sig fra 1941 til 1961 ret kraftigt den, der gjaldt for samtlige forsørgere, uden dog at nå op på dette niveau. For realeksamens vedkommende har udviklingen for arbejderbørnenes vedkommende været nogenlunde den samme som ved mellemskoleeksamen, hvorimod de selvstændige landbrugere i de allerseneste år i den grad synes at have accepteret realeksamen, at frekvensen fra 1961 oversteg gennemsnittet for samtlige forsørgere og ved midten af sekstiårene synes at være ved at nærme sig frekvensen for selvstændige i byerhverv, når der ses bort fra de liberale erhverv. Om end der også ved studentereksamen for de her betragtede grupper har været en kraftig stigning, ligger frekvensen dog stadigvæk så langt under gennemsnittet, at der, når arbejdernes andel af befolkningen tages i betragtning, må ske særdeles voldsomme stigninger i det samlede antal studenter, før arbejderne når den frekvens, der gælder for befolkningen som helhed.

5. DET DANSKE SÆRTILFÆLDE

På trods af den stærke vækst i dette århundrede i den andel af en årgang unge, der får studentereksamen, er gymnasiet altså stadigvæk i meget ringe grad præget af børn fra arbejderklassen og bondestanden. Dette forhold gør sig ganske vist gældende i alle de vestlige samfund, men sammenholdt med de øvrige nordiske lande synes Danmark at indtage en særstilling.

[7]) Se Ungdomskommissionens betænkning: *»Ungdommens adgang til den højere uddannelse. Betænkning I. Gymnasiet«,* København 1950, specielt side 93.

TABEL 8

Studentereksamensfrekvenserne og arbejder- og landbrugerbørnenes andel af studentereksaminerne i de nordiske lande

Land	Antal studenter-eksaminer pr. 100 19-årige i 1964	Landbrugerbørnenes andel af studenter-eksaminerne	Arbejderbørnenes andel af studenter-eksaminerne
Danmark	9,2	8,6[a])	10,2[a])
Finland	12,9	16–21[b])	19–27[b])
Norge	15,8	...	...
Sverige	13,2	7–10[c])	25–27[d])

a) *Statistiske Efterretninger* 1965, nr. 48.
b) Anslået af Sysiharju på grundlag af en stikprøveundersøgelse omfattende gymnasieelever i skoleåret 1964/65.
c) 1960.
d) Inkluderer »hantverkare och statstjänare«.

Anm.: Opstillet på grundlag af Anna-Liisa Sysiharju's artikel: »Vägen till och genom gymnasiet i de nordiska länderna«, *Pedagogisk forskning*, hæfte 2–3, 1966.

Allerede når man betragter den andel af en årgang, der får en studentereksamen, er Danmark lavest placeret blandt de nordiske lande. En tilsvarende placering indtager landet, når man ser på arbejder- og landbrugerbørnenes andel af studentereksaminerne.

I *tabel 8* er dette søgt belyst på grundlag af en artikel af Anna-Liisa Sysiharju i Pedagogisk forskning[8]).

Mod sammenligninger af denne karakter kan der naturligvis rettes en række indvendinger, f. eks. med hensyn til forskelligheder i gymnasiets indhold og struktur i de fire lande, i klassifikationer efter erhverv m. v. Den i tabel 8 viste forskel mellem Danmark og det øvrige Norden er dog så stor, at man med rimelighed kan drage den ovennævnte konklusion vedr. Danmarks placering i det nordiske område med hensyn til studentereksamensfrekvens og denne eksamensforms demokratisering. Om årsagerne til dette forhold fremsætter Sysiharju i den nævnte artikel den tanke, at både forældrene i Danmark og det danske skolesystem måske ikke værdsætter højere uddannelse i samme grad, som tilfældet er i de andre nordiske lande. Hun nævner til understøttelse af denne hypotese en finsk undersøgelse, der viser, at de med akademisk eksamen forbundne stillingsbegreber er systematisk lidt højere vurderet i Finland end i Danmark[9]). En noget lignende tankegang har med mellemrum været fremført herhjemme, især i den form, at den danske uddannelsestradition, til dels påvirket af de grundtvigske tanker, har motiveret bondestanden og arbejderklassen til at

[8]) Anna-Liisa Sysiharju: Vägen till och genom gymnasiet i de nordiska länderna. *Pedagogisk forskning*, Nordisk tidsskrift for pedagogikk, hefte 2–3, 1966.

[9]) Urho Rauhala: »*Suomlaaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus ammattien arvostuksen valossa*« (The social stratification of Finnish society in the 1960's in the light of the prestige of occupations), Helsinki 1966.

TABEL 9

Indeks over antal studentereksaminer, indgåede lærekontrakter og antal højskoleelever

År	Antal studenter-eksaminer indeks: 1941 = 100	Antal indgåede lærerkontrakter indeks: 1938 = 100	Antal højskole-elever indeks: 1940/41 = 100
1938		100	
1941	100		100
1948		186	
1951	112		105 (1949/50)
1958		231	
1961	219		99,7 (1959/60)
1962		338	
1965	359		96,1 (1963/64)

Anm.: Beregnet på grundlag af Statistiske Meddelelser: »*Børneskolen*«, se anm. til tabel 5, *Statistiske Efterretninger* 1941, s. 37, 1942, s. 27, 1951, s. 145 og 203, 1961, s. 170 og 1966 s. 645 samt *Statistisk årbog* 1966, tabel 257.

lade deres børn forlade skolesystemet så tidligt som muligt, den førstnævnte gruppe for senere at lade dem søge efterskole- eller højskoleuddannelse, den sidstnævnte gruppe for at få børnene ind i lærlingeuddannelserne. Hypotesen lader sig ikke umiddelbart bekræfte eller afkræfte. Ser man imidlertid på stigningen i antal studentereksaminer, i antallet af indgåede lærekontrakter og antallet af højskoleelever inden for de sidste 25 år, får man de i *tabel 9* bragte tal.

For at korrigere for forskellene i fødselsårgangenes størrelse er der for indgåede lærekontrakter anvendt et basisår, der ligger tre år før basisåret for studentereksaminerne, idet de unge normalt vil indgå en lærekontrakt ca. 3 år før det tidspunkt, hvor de i givet fald kunne have taget en studentereksamen. I de opstillede tidsrækker skal indekstallene for studentereksaminerne således sammenlignes med indekstallene for lærekontrakterne 3 år før.

Tager man da sit udgangspunkt i studentereksamenstallet for 1941, må dette tal sammenlignes med antal indgåede lærekontrakter i 1938. Sidstnævnte år skulle være anvendeligt som basisår. Der blev ganske vist indgået en hel del færre lærekontrakter i dette år end i de fire forudgående år, men til gengæld er antallet af lærekontrakter i 1938 betragteligt større end antallet for de efterfølgende tre år.

Resultatet af beregningerne synes at kunne fortolkes således, at indtil begyndelsen af sekstiårene var *stigningen* i indgåede lærekontrakter større end væksten i antallet af studentereksaminer. Det absolutte antal indgåede lærekontrakter er som bekendt betydeligt større end antallet af studentereksaminer, og det spørgsmål kan da stilles, om det for et samfund i vækst

ikke har været uhensigtsmæssigt at lade de talmæssigt meget omfattende faglige uddannelser få en stærkere vækstrate end de mere teoretiske uddannelser, således som det tilsyneladende har været tilfældet indtil for nylig? I hvor høj grad dette er resultatet af en bevidst uddannelsespolitik eller skyldes en mere traditionel forældre- eller lærerholdning, kan næppe besvares på grundlag af det foreliggende statistiske materiale. Man må imidlertid formode, at socialforskningsinstituttets planlagte undersøgelse af baggrunden for en generation af unges uddannelses- og erhvervsvalg vil kunne kaste lys over denne problemstilling[10]).

I antallet af højskoleelever har der været en svag nedgang. Dette kan måske forklares ved, at det traditionelle rekrutteringsgrundlag – børn af selvstændige landbrugere – i de senere år er svundet ind i antal, og de tilbageblevne – som tidligere påvist – nu i højere grad end tidligere tager realeksamen, hvad der naturligvis i sig selv ikke udelukker et senere højskoleophold, men måske nedsætter ønsket om videreuddannelse under denne form. Ser man på højskoleelevernes sociale herkomst og beregner et indeks i lighed med det i tabel 9 bragte, men særskilt for børn af selvstændige landbrugere og arbejdere, bliver tallene med 1940/41 som basis i 1963/64 henholdsvis 85 og 155. Der har altså været en vækst i højskolesøgende arbejderbørn samtidig med nedgangen i det samlede antal højskoleelever.

6. SAMMENFATNING

Der har i løbet af 1900-tallet i Danmark fundet en væsentlig forbedring sted i det generelle uddannelsesniveau. Ser man mere specielt på, hvor stor en del af en årgang unge, der har passeret de danske skoleeksaminer, viser det sig, at denne andel i de forløbne to tredjedele af dette århundrede er tidoblet. De nyeste undersøgelser viser imidlertid, at den sociale selektion ved disse eksaminer stadigvæk er kraftig, hvilket betyder, at børnene fra visse talstærke grupper, specielt arbejderklassen og bondestanden, har meget lavere eksamensfrekvenser end børnene fra de øvrige socialgrupper. En oversigt over udviklingen i de sidste 25 år tyder imidlertid på, at børn af arbejdere og selvstændige landbrugere ved den nu afskaffede mellemskoleeksamen samt ved realeksamen ret kraftigt har nærmet sig – og for den sidstnævnte gruppes vedkommende ved realeksamen endda oversteget – de eksamensfrekvenser, der gælder for befolkningen som helhed. Om end der også i den nævnte periode har været en særdeles stærk stigning i de to betragtede gruppers studentereksamensfrekvenser, er man dog ved

[10]) Se herom »*Beretning om socialforskningsinstituttets virksomhed 1963–65*«, København 1965, side 37.

denne eksamensform meget længere fra en ligelig rekruttering. Den flaskehals, gymnasiet således synes at danne i denne henseende, bliver ikke mindre påfaldende, når man foretager en nordisk sammenligning, der både hvad angår den samlede studentereksamensfrekvens, og hvad angår arbejderbørnenes og landbrugerbørnenes andel af studentereksaminerne placerer Danmark i bunden. Hvorvidt en speciel dansk uddannelsestradition hos arbejderklassen og bondestanden her har gjort sig gældende, er det svært at afgøre, men i hvert fald synes væksten i lærlingeuddannelserne i perioden fra tretiårenes slutning og indtil begyndelsen af sekstiårene at have oversteget væksten i antallet af studentereksaminer.

DE OFFENTLIGE OPGAVERS FORDELING MELLEM STATEN OG KOMMUNERNE

ERIK TJØRNEHØJ

1. Hvis man vil behandle spørgsmålet om arbejdsdelingen mellem staten og kommunerne, må det være naturligt at begynde med at undersøge, hvordan vi her i landet har organiseret denne arbejdsdeling, og hvorfor vi har fået det system, vi har. Det næste spørgsmål må så være at foretage en vurdering af dette systems hensigtsmæssighed for eventuelt at finde ud af, om det er muligt at nå frem til en bedre ordning.

Når man taler om to begreber som statsopgaver og kommunale opgaver, skulle man jo tro, at det ville være muligt at definere disse begreber. Det vil jeg ikke gøre noget forsøg på af den simple grund, at selv om man kunne foretage en sådan teoretisk afgrænsning, ville den næppe have nogen praktisk betydning. Derimod vil det være nok så interessant at betragte den opbygning af den offentlige administration, vi har her i landet, og se, hvor langt man kan komme i forsøget på at foretage en afgrænsning af statens administration i forhold til den kommunale.

2. Der er visse opgaver, som staten fuldt ud tager sig af, og det drejer sig f. eks. om forsvar, udenrigstjeneste og rets- og politivæsen for at tage de reneste eksempler. Der kan også peges på visse opgaver, som kommunerne fuldt ud tager sig af, og det drejer sig f. eks. om forsyningsvirksomheder, parker, gadebelysning og spildevandsanlæg. Mellem disse to rene grupper af offentlige opgaver befinder sig en meget omfattende gruppe af opgaver, hvor der finder et samvirke sted mellem staten og kommunerne. De vigtigste eksempler inden for denne gruppe er den offentlige forsorg, undervisning og hospitals- og sundhedsvæsen. Disse tre områder beslaglægger over halvdelen af statens og kommunernes driftsudgifter (6,7 ud af 12,9 milliarder kr.). Det er på dette felt, der gennem de sidste 30 år er sket en meget betydelig ekspansion. Jeg behøver kun at henvise til folkepensionens indførelse, til de store reformer inden for undervisningsområdet og de spor, de lægevidenskabelige fremskridt har sat sig i udbygningen af hospitals- og sundhedsvæsenet.

For at illustrere den forskydning, der siden 30'erne er sket mellem den kommunale og den statslige forvaltning, kan jeg oplyse, at medens kom-

munerne i 1930 finansierede ca. 45 pct. af de samlede offentlige drifts- og anlægsudgifter, er denne procent nu nede på omkring 20.

Nu kan man diskutere, om den omstændighed, at staten har overtaget finansieringen af en betydelig del af de kommunale udgifter, berettiger den slutning, at der er tale om statsopgaver i samme udstrækning, staten yder refusion. Der er dem, der advarer mod at stirre sig blind på dette betalingsspørgsmål, når man vil have et udtryk for opgavedelingen mellem kommunerne og staten. Man kan efter deres opfattelse ikke uden videre forudsætte, at de kommunale udgifter, der dækkes ved statsrefusion, ikke repræsenterer kommunale opgaver. Hvis vi her i landet havde f. eks. bloktilskud i stedet for det nuværende system med en procentvis statsrefusion af de kommunale udgifter, ville man ikke kunne opstille de regnestykker, man nu opstiller som udtryk for statens overtagelse af kommunale opgaver.

3. Jeg skal ikke gå ind i denne diskussion, men derimod forsøge at opstille en skematisk oversigt over de former, samspillet mellem staten og kommunerne har antaget, hvis man ikke blot ser på finansieringsspørgsmålet, men også tager hensyn til, hvem der har varetaget administrationen.

Kommunal		Eksempel
administration %	finansiering %	
0	0	Politi og arrestvæsen
0	25	Arbejdsløshedsforsikring
100	0	Hovedlandeveje
100	50	Undervisning, Forsorg, Sygehuse, Veje
100	100	Parker

Oversigten er opstillet ud fra et kommunalt synspunkt, og jeg må forudskikke den bemærkning, at når det af oversigten fremgår, at kommunerne har administrationen 100 pct., skal det forstås på den måde, at der kun er tale om den administration, der vender ud mod befolkningen.

Det første eksempel, der er anført i oversigten, er politi- og arrestvæsenet, som nu er en ren statsopgave. Før 1938 administrerede kommunerne dette område, medens staten deltog i finansieringen. En anden opgave, som på samme måde helt er overgået fra kommunerne til staten, er kasernevæsenet.

Vi har som det næste eksempel i oversigten enkelte områder, hvor kommunerne deltager i finansieringen, men hvor administrationen hører under staten. Det gælder f. eks. arbejdsanvisningen og arbejdsløshedsforsikringen.

Der findes også eksempler på, at kommunerne administrerer uden at deltage i den endelige finansiering. Det gælder f. eks. hovedlandevejene, hvor staten yder 100 pct. refusion.

Dernæst er der det meget store område, hvor kommunerne administrerer, og hvor staten yder tilskud eller refusion i større eller mindre udstrækning. Det gælder opgaver som socialforvaltning, undervisning, hospitaler og veje, for at nævne de vigtigste.

Endelig er der de rent kommunale opgaver som f. eks. parkvæsen, som kommunerne administrerer og finansierer uden statens deltagelse.

Oversigten viser, at næsten alle tænkelige former for samarbejde mellem staten og kommunerne er bragt i anvendelse. Fordyber man sig i de mange regler, der findes om statsrefusion og statstilskud til kommunerne, får man et særdeles broget billede frem, og ethvert forsøg på at lægge systematik ind i disse bestemmelser for at nå frem til en klar afgrænsning af det statslige element i forhold til det kommunale støder på store vanskeligheder.

4. Jeg forlader nu denne skematiske oversigt over opgavefordelingen mellem staten og kommunerne for at trænge dybere ind i spørgsmålet om, hvorledes det er gået med den kommunale selvbestemmelsesret.

Den mangfoldighed af former, vi har for samvirket mellem staten og kommunerne, skyldes, at det system, der er udviklet her i landet, er et stykke økonomisk-politisk historie, hvor mange forskellige faktorer har spillet ind. Hvis jeg ganske kort skal trække nogle linier op til forklaring af den historiske baggrund, vil det være naturligt at tage udgangspunkt i kommunernes udvikling. Forvaltningen af de store opgaver som socialforsorg, skoler, hospitaler og veje har jo rent historisk sit udspring i kommunerne, selv om vi ret tidligt fik en lovgivning, som gav visse rammer for den kommunale forvaltning af disse områder.

Så længe den kommunale inddeling dannede det naturlige grundlag for løsningen af de fællesopgaver, der politisk ønskedes løst, blev der ikke foretaget større indgreb fra statens side i det kommunale styre. Opgaverne var hverken administrativt eller finansielt større, end at kommunerne selv kunne løse dem. Byerne handlede med deres opland og var stort set selvforsynende økonomiske enheder. Der skete kun små forskydninger i kommunernes befolkningstal. Forholdene var ret ensartede fra by til by og fra sogn til sogn. Hver kommune kunne hvile i sig selv.

Denne kommunale idyl blev sprængt, da vi i 30'erne oplevede den langvarige økonomiske krise. Staten måtte gennemføre en række foranstaltninger for at afbøde krisens virkninger. Disse foranstaltninger betød ikke blot indgreb i det private erhvervsliv, men også i kommunernes verden. Staten begyndte nu at føre en økonomisk politik over en langt bredere front end hidtil. Denne interventionistiske og centraliserede politik skærpedes

yderligere under den 2. verdenskrig, hvor det offentliges administrative opgaver mangedobledes.

Når man betragter forholdet mellem staten og kommunerne, er 30'erne det store vendepunkt, fordi man kan datere statens forsøg på at føre en planøkonomisk politik til denne periode. Denne planøkonomi forudsatte en stærkere centralisering af den administrative myndighed her i landet. Centraladministrationen og dens mænd fik en meget betydelig magt både ved forberedelsen af nye love og forskrifter og ved deres administration. Efterhånden som velfærdsstaten har udviklet sig, og stadig flere opgaver er taget op, har statens centraladministration forøget sin magtstilling og fået stadig større indflydelse på samfundets udvikling. Det er ikke et specielt dansk fænomen. Denne centralisering af den administrative myndighed finder vi også i vore nabolande.

Betragter vi nu udviklingen fra en kommunal synsvinkel, kan vi konstatere, at samtidig med, at statsadministrationen er vokset i magt og omfang, er der sket en svækkelse af det kommunale selvstyre. Denne svækkelse er ikke blot en følge af statsmagtens vækst, men har også sin forklaring i, at kommunerne ikke har været egnede til at løse de fællesopgaver, der skal løses i dag.

Til trods for, at der er sket revolutionerende ændringer i samfundets struktur gennem industrialiseringen, byernes vækst og motoriseringen, har man ikke her i landet hidtil gjort forsøg på at tilpasse den kommunale inddeling og administration til den verden, vi lever i. Det er indlysende, at jo mere de kommunale grænser er kommet til at gå på tværs af de geografiske områder, der befolkningsmæssigt og erhvervsmæssigt hører sammen, des mere reduceres kommunernes muligheder for at gennemføre en effektiv kommunalforvaltning. Det ses klarest i de egne, hvor byudviklingen har været stærkest. I de øvrige områder af landet, hvor bortvandringen mærkes, svækkes kommunernes skattegrundlag, så også her er der opstået et tilpasningsproblem.

Den omstændighed, at man her i landet har fastholdt de gamle kommunegrænser, har bidraget til at svække kommunernes stilling over for staten. Den enkelte kommune vil almindeligvis kun tage hensyn til sine egne borgere, og da mange kommunale foranstaltninger har virkninger, der rækker ud over kommunegrænserne, har kommunalpolitikerne haft gode kort på hånden, når de har rejst krav til staten om tilskud til kommunale foranstaltninger. At opfyldelsen af disse krav har medført øget statskontrol med kommunerne, har man først opdaget, da det var for sent. Kommunernes krav om statstilskud har passet fint ind i den centralisering, statsmagten har gennemført ud fra planøkonomiske overvejelser. Velfærdsstaten har ikke kunnet overlade det til de kommunale råd at fastsætte standarden for de sociale ydelser, for undervisning og sundhedsvæsen o. s. v., fordi det ville

have ført til enten en højst uensartet service i de forskellige kommuner eller en højst uensartet kommunalbeskatning.

Derfor begyndte man med socialreformen i 1933 en lovgivning på det sociale område, som gav kommunerne pligt til at yde understøttelse efter bestemte satser samtidig med, at staten ydede kommunerne refusion af deres udgifter. Denne lovgivning fortsattes på en lang række andre vigtige områder, og resultatet af denne udvikling er blevet, at kommunernes selvstyre er blevet begrænset på en række områder, samtidig med – og det er vigtigt at notere sig – at den kommunale administration er vokset meget betydeligt.

5. Det er bemærkelsesværdigt, at medens statsmagten i lande som England og Tyskland i vid udstrækning har overtaget ikke blot finansieringen, men også administrationen af opgaver, som tidligere lå hos kommunerne, har det kun i ringe grad fundet sted her i landet. Staten har i vid udstrækning bygget videre på det grundlag, som var skabt i kommunerne. Det gælder både med hensyn til socialforvaltning, skoler, hospitaler og veje. Samtidig med, at kommunalbestyrelsernes ret til selv at træffe afgørelse i mange spørgsmål er blevet begrænset, er antallet og omfanget af de opgaver, der er henlagt til kommunernes administration, vokset. Denne udvikling har betydet, at det folkevalgte element i stor udstrækning er blevet bevaret i administrationen af de love, som berører borgernes daglige tilværelse. En sådan jordforbindelse ville man ikke have opnået, hvis staten skulle have organiseret sin egen lokalforvaltning adskilt fra den kommunale. Statens udnyttelse af den kommunale administration til løsning af nye opgaver har formentlig også medført, at man hurtigere har kunnet gennemføre disse opgaver, idet man har haft et apparat med visse erfaringer at spille på. Man har vel også lov til at formode, at det ville have været dyrere for landets borgere som helhed, hvis den lokale administration skulle have været organiseret i to adskilte sektorer. Det ville i hvert fald ikke have været lettere for borgerne, som i forvejen har tilstrækkelig mange offentlige kontorer at skulle stå i forhold til.

På det sociale område har vi ganske vist set eksempler på, at staten har opbygget sin egen lokaladministration, fordi kommunerne har været for små til at løse de opgaver, der er tale om. Det rejser spørgsmålet, om man må forvente en yderligere udvikling i den retning, eller om man ved en sammenlægning af kommunerne til større enheder kan forøge den kommunale administrations effektivitet og gennemføre en forenkling af samspillet mellem staten og kommunerne.

Det vil selvfølgelig være urealistisk at tænke sig, at staten i fremtiden skulle afstå fra at fastlægge den økonomiske politik og afstikke rammerne for udviklingen på det social-politiske, undervisningsmæssige og sundhedsmæssige område. Derimod kan man stille det spørgsmål, om ikke den

form, samarbejdet mellem staten og kommunerne har fået, har været bestemt af kommunernes manglende evne til at løse fællesopgaver, således at en kommunalreform vil kunne tilvejebringe grundlaget for en bedre kompetencedeling og en mere hensigtsmæssig form for samarbejde mellem staten og kommunerne. Det fører over i spørgsmålet om, hvor og hvordan dette samarbejde for tiden knirker, og hvad der kan gøres for at forbedre det.

6. Omkring halvdelen af kommunernes udgifter dækkes af statskassen i form af tilskud og refusioner. De regler, der findes på dette område, er ikke blot ret komplicerede, men nogle af dem har den virkning, at de i stedet for at formindske uligheden i den kommunale beskatning forøger den. Nogle af de tilskudsprocenter, der opereres med, er ret høje, og det er uundgåeligt, at kommunerne i deres dispositioner lader sig påvirke af dette forhold. Hvis man hæfter sig ved statstilskuddenes opmuntringsfunktion, kan man selvfølgelig slå sig til ro med, at det netop har været meningen med statstilskuddene. Men hvis tilskudsreglerne fører til dispositioner, der ud fra en samfundsmæssig betragtning må karakteriseres som uøkonomiske, er det svært at forsvare dem.

Både for staten og for kommunerne giver det nuværende system en hel del vanskeligheder ved budgetlægningen. Det gælder for kommunerne i særlig grad forholdet til det mellem-kommunale refusionsforbund. For statens vedkommende optræder de lovbundne tilskud til kommunerne som en betydelig usikkerhedsfaktor ved budgetlægningen. Ud fra en administrativ betragtning må det forekomme forargeligt, at der her i landet skal ofres så meget arbejde på at administrere de gældende refusions- og tilskudsbestemmelser, som tilfældet er.

Det er derfor ret naturligt, at byrdefordelingen mellem staten og kommunerne er sat på dagsordenen. Det var det reformarbejde, skattelovskommissionen i sin tid havde på programmet, men som man ikke nåede til ende med. Det må være i både statens og kommunernes interesse, at der tilvejebringes en mere hensigtsmæssig form for fastlæggelse og afregning af dette økonomiske mellemværende.

Som jeg før sagde, er selve omfanget af mellemværendet mellem staten og kommunerne i høj grad bestemt af den forældede kommuneinddeling, vi har her i landet. Jo mindre de kommunale enheder er, og jo mere de kommunale grænser går på tværs af den faktiske befolknings- og erhvervsmæssige gruppering, des større bliver behovet for en økonomisk udligning via statskassen. En kommunalreform, som tager sigte på at forøge de kommunale enheder dels ved at sammenlægge primærkommuner og dels ved at overføre opgaver til sekundærkommunerne, vil kunne formindske behovet for en landsomfattende udligning og betyde en væsentlig administrativ

forenkling. Kommunallovskommissionen har behandlet dette spørgsmål i den såkaldte Fynsundersøgelse.

Hvis man foruden at skabe større kommunale enheder erstatter de nuværende procenttilskud med bloktilskud eller skattegrundlagstilskud eller begge dele, som man har gjort det i Sverige, vil det være muligt at løse udligningsproblemet mere effektivt og samtidig formindske hele det kontrolapparat, som er knyttet til statens deltagelse i finansieringen af bestemte kommunale udgifter. En sådan reform vil ikke blot medføre en betydelig administrativ forenkling, men også gøre kommunerne i højere grad ansvarlig for deres dispositioner. Det er indlysende, at selv om man skaber større kommunale enheder, som inden for deres egne rammer kan aflaste behovet for en landsudligning, vil der blive et betydeligt udligningsproblem tilbage, idet der jo eksisterer store forskelle mellem de forskellige landsdeles indkomstniveau og indkomstfordeling. Hvis man foretager en sådan landsudligning på grundlag af kommunernes skattegrundlag, vil det være muligt at styrke kommunernes finansielle stilling, så der kan tilvejebringes et større kommunalt initiativ. En sådan styrkelse af kommunerne vil støtte gennemførelsen af en decentralisering af de offentlige opgaver og medføre en forenkling af det administrative og økonomiske samspil mellem staten og kommunerne.

7. I den diskussion om landsplanlægning, som har været ført i de senere år, har spørgsmålet om forholdet mellem staten og kommunerne ganske naturligt været et af de vigtigste emner.

Ved loven af 1938 blev det pålagt kommuner over en vis størrelse at udarbejde byplaner eller, som det har udviklet sig til: dispositionsplaner, som skal forelægges boligministeriet til godkendelse. Det blev altså overladt til kommunerne at gennemføre dette særlige planlægningsarbejde som et led i kommunernes almindelige administration. Planernes indsendelse til boligministeriet har givet centraladministrationen mulighed for at følge den fysiske planlægning i kommunerne og at koordinere planlægningsbestræbelserne i de tilfælde, hvor der har været behov for det. Heri ligger, at hvor der ikke har været grund til at gribe ind, har man godkendt kommunernes planer. Denne form for samarbejde har givet en god kontakt mellem den centrale og de lokale myndigheder. Der er sikret det centrale organ løbende information om det kommunale byplanarbejde, og hvor der er opstået uoverensstemmelser, har man fra hver side fremført sine argumenter og fundet en løsning.

I 1949 gennemførtes byreguleringsloven, og der blev af særligt oprettede byudviklingsudvalg udarbejdet byudviklingsplaner for visse områder af landet. Denne lov er det første eksempel på den tendens til at flytte byplanarbejdet bort fra de enkelte kommuner, som senere er kommet endnu

tydeligere frem. Jeg tænker her på loven om planlægning af Køge Bugt området og lovforslaget om regionsplanlægning, som blev fremsat i forbindelse med jordlovene i 1963.

De tanker, der ligger bag disse love og lovforslag, er udtryk for ønsket om at udskille planlægningsfunktionen af den almindelige forvaltning og skabe særlige organer til at udøve denne funktion. Disse organer er ikke udgået af direkte demokratiske valg. Regionplanudvalgenes formænd skulle, ligesom for byudviklingsudvalgenes vedkommende, udpeges af boligministeren, og centraladministrationen skulle være kraftigt repræsenteret. Udvalgenes målsætning skulle, som det hedder i lovforslaget, være »fastlagt ved en landsplanlægning«, og udvalgene skulle have til opgave, efter at kommunalbestyrelserne har haft lejlighed til at udtale sig, at gennemføre en bindende planlægning. De politiske og økonomiske konsekvenser af denne planlægning måtte det så være kommunernes sag at affinde sig med. I bemærkningerne til den zoneplan for hele landet, som så dagens lys i 1962, blev der slået til lyd for en lovgivning, der ikke blot kunne sikre en centralt inspireret og dirigeret planlægning, men også at adgangen til at træffe afgørelser blev overført til »et regionalt niveau«, hvordan så siden dette skal forstås.

En væsentlig del af forklaringen på, at man har oprettet overkommunale byudviklingsudvalg og har planer om at etablere særlige regionplanudvalg, er at finde i den eksisterende kommunestruktur. I de byområder, hvor udviklingen er skredet hurtigt frem, har det vist sig vanskeligt at gennemføre en effektiv planlægning. Det er indlysende, at hvis et udviklingsområde, som udgør en helhed befolkningsmæssigt og erhvervsmæssigt, er opdelt i en række kommuner, som hver for sig fører sin mere eller mindre kortsynede politik, er der ingen, der har ansvaret for helheden. De investeringer, der først på lang sigt vil give bonus, bliver ikke foretaget, og interessemodsætninger mellem kommunerne umuliggør eller forsinker ofte den udvikling, som ud fra en helhedsvurdering ville være den rigtige.

Enhver har kunnet se ulemperne ved denne tilstand, men i stedet for at fjerne årsagen, som hovedsagelig er at finde i den forældede kommunestruktur, har interessen hidtil samlet sig om at gennemføre en lovgivning om oprettelse af overkommunale planlægningsorganer med det formål at foretage en bindende regulering af byudviklingen.

Fra kommunal side har man vendt sig mod tanken om at adskille planlægning og administration. Hvis planlægningsfunktionen skal have forbindelse med de praktiske foranstaltninger, må den indgå som et led i den daglige administration. Der er lavet et utal af planer om byudvikling her i landet, som er vandret den direkte vej fra skrivebordets overflade til skrivebordsskufferne, fordi de ikke har haft nogen relation til den økonomiske og administrative virkelighed. Da det er kommunalbestyrelserne,

som skal bevilge de investeringer, planlægningen tager sigte på, og i det hele taget have ansvaret for kommunernes udvikling, kan man ikke sætte dem ud af spillet, når det drejer sig om planlægning. Hvis man styrer mod en regionplanlægning, som skal udskilles af den kommunale forvaltning som en særlig funktion, vil man løbe ind i en række vanskelige kompetencespørgsmål. En sådan form for planlægning vil få en tilbøjelighed til at blive restriktiv og stationær. De erfaringer, der hidtil er gjort med hensyn til byudviklingsplanerne, synes i høj grad at have afsløret manglerne ved en sådan restriktiv planlægning.

Disse spørgsmål har været diskuteret i det af boligministeriet nedsatte udvalg angående jordlovene. Denne diskussion viste en betydelig afstand mellem folketingspolitikerne og kommunalpolitikerne. Interessen hos folketingspolitikerne gik fortrinsvis ud på at få skabt et planlægningsapparat henover kommunegrænserne og med en vis kompetence til at gribe ind i kommunernes dispositioner, f. eks. hvis der ikke byggemodnes arealer i tilstrækkeligt omfang. Hvordan disse overkommunale planlægningsorganer skal kunne løse deres opgave, forekommer ret uforståeligt. Man kunne vel dårligt tænke sig, at folketinget eller regeringen ville afgive sin myndighed til et landsplanlægningsudvalg. Af samme grund forekommer det bagvendt at ville reparere ulemperne ved den nuværende kommunestruktur ved at opbygge et nyt planlægningsapparat, som ikke har nogen organisk forbindelse med de politisk og økonomisk ansvarlige kommunalbestyrelser.

Der er nu fremsat forslag om en kommunalreform, og hvis det lykkes at få gennemført en tilpasning af kommunegrænserne til de områder, der befolkningsmæssigt og erhvervsmæssigt hører sammen, kan overvejelserne om at skabe særlige planlægningsorganer skrinlægges. Hvis man får realiseret forslagene om kommunesammenlægninger og købstædernes optagelse i amterne, kan der skabes en lokal og regional planlægning, som baserer sig på den kommunale administration. På denne måde vil de myndigheder, der udarbejder planerne, også få ansvaret for, at de bringes ud i livet, og på denne måde vil planlægningen kunne indpasses i hele den udviklingsfremmende aktivitet, som ligger i kommunernes hænder i form af jordkøb, jordsalg, byggemodning, opførelse af kommunale institutioner, udlægning af rekreative områder o. s. v. I det omfang, kommunernes bestræbelser for at erhverve jord får støtte fra regering og folketing, vil i øvrigt behovet for restriktive indgreb blive formindsket.

Man kan så spørge, om der ikke skal foretages nogen landsplanlægning. Kan man overlade hele planlægningen til de nye sekundær- og primærkommuner? Det er klart, at de forskellige ministerier må beskæftige sig med landsplanlægning taget i vid forstand. Det har de formentlig altid gjort. Det, der er kommet til i vor tid, er vel det, at statens virkefelt er blevet så stort, at der er opstået et behov for en koordinering af de mange

forskellige styrelsers dispositioner. Landsplanlægningen må være det tekniske instrument, som skal tages i brug ved løsningen af denne opgave, og landsplanlæggerne skal stille deres resultater til rådighed for de beslutte nde og bevilgende myndigheder. Statens placering af hovedveje, broanlæg, lufthavne, uddannelsesanstalter, hospitaler o. s. v. må foregå ud fra landsplanmæssige undersøgelser af foreliggende muligheder og deres konsekvenser. Det bør ikke være afgørende for staten, hvilke kommuner der tilbyder at forære grunden til en statsinstitution.

Der er brug for en betydelig forskning inden for landsplanlægningen, og det er indlysende, at de resultater, der opnås, vil få betydning også for den kommunale planlægning. Der er opgaver nok for landsplanlæggerne, og ethvert konkret undersøgelsesarbejde, de møder frem med, må hilses med glæde. Jo bedre underbygget, landsplanlæggernes argumenter er, des større indflydelse vil de få i retning af at koordinere de centrale og de lokale planer og dispositioner. Det må imidlertid stå klart, at enhver landsplanlægning må bygge på den målsætning og planlægning, der fastlægges af de lokale, politisk ansvarlige myndigheder. Hvis man forsøger at skyde dette grundlag til side, risikerer man, at landsplanlægningen enten vil udvikle sig til en ren skrivebordsterapi eller til en spændetrøje, som bremser den udvikling, de kommunale råd i samarbejde med borgere og erhvervsliv søger at fremme.

8. I forbindelse med spørgsmålet om statens og kommunernes planlægning vil jeg gerne omtale den regulering af kommunernes anlægsvirksomhed, som staten har praktiseret i en årrække.

Indenrigsministeriet har som bekendt det almindelige tilsyn med kommunernes finanser, men dette tilsyn begrænser sig til godkendelse af de lån, kommunerne optager. Kommunerne må normalt kun optage lån til erhvervelse af egentlige aktiver, og indenrigsministeriet kræver lånene afdraget over en bestemt årrække og til en rente, som ministeriet kan godkende. Den regulering af kommunernes anlægsvirksomhed, som sker som et led i statens økonomiske politik, foregår derimod gennem boligministeriet. Statens økonomiudvalg fastlægger som bekendt årligt visse kvoter for de forskellige arter af offentlige arbejder, og kommunerne må søge igangsætningstilladelse til anlægsarbejder inden for disse kvoter. De kommuner, der søger først, har de bedste chancer for at få igangsætningstilladelse, og derfor har kommunerne følt sig opfordret til at indsende så mange ansøgninger som muligt for at sikre sig en plads i køen.

Nu kan der ske det, at en kommune får brug for en ny folkeskole, men da denne kvote er opbrugt, kan skolen ikke tillades igangsat. Samtidig kan der imidlertid ske det, at kommunen får besked fra boligministeriet om, at et idrætsanlæg, som er søgt for 5 år siden, nu er kommet ud i lotteriet, og hvis igangsætningstilladelsen ikke udnyttes, bortfalder den. Det er ikke

altid let for et byråd at sige nej i en sådan situation, selv om der måske i rådet er enighed om, at det, som forholdene har udviklet sig, ville være vigtigere at få opført en ny skole.

Denne form for regulering af kommunernes anlægsvirksomhed har givet anledning til en del kritik, og den har ikke været uberettiget. Spørgsmålet er, om det ikke ville være muligt at nå frem til en mere hensigtsmæssig reguleringsform, hvis der fra kommunerne blev givet centraladministrationen bedre information om den igangværende og den planlagte kommunale anlægsvirksomhed. Betingelsen for, at kommunerne kan informere staten om deres anlægsprogrammer, er naturligvis, at der i kommunerne findes og bruges sådanne programmer.

Det budgetsystem, der er foreskrevet kommunerne, indeholder ikke noget påbud om opstilling af et samlet kapitalbudget, og dette forhold er ikke foreslået ændret i den nye styrelseslov. Indenrigsministeriets tilbageholdenhed med at forlange indsendt kapitalbudgetter fra kommunerne er uden tvivl udtryk for et hensyn over for det kommunale selvstyre. Det er imidlertid et spørgsmål, om dette hensyn er på sin plads, hvis man i øvrigt er af den opfattelse, at en effektiv kommunal administration simpelthen ikke kan undvære et sådant instrument i det daglige arbejde.

Det er derfor nærliggende at rejse det spørgsmål, om det ikke ville være både i kommunernes og i statens interesse, om man fik indført 3-årige anlægsplaner som en obligatorisk foranstaltning. En sådan plan måtte hver kommune så føre à jour hvert år i forbindelse med budgetlægningen, så man på den måde fik en organisk kontakt mellem kommunernes planlægning og budgetlægning. På denne måde kunne man sikre en systematisk forbindelse mellem den enkelte kommunes tekniske og økonomiske planlægning. Der er næppe tvivl om, at en årlig revision af de flerårige anlægsprogrammer ud fra en finansiel vurdering ville medføre, at en hel del projekter ville blive sorteret fra på det lokale plan.

Hvis sådanne kommunale kapitalbudgetter og anlægsprogrammer blev fremsendt til centraladministrationen, og jeg tænker her i første række på økonomiministeriet, kunne man centralt få et samlet overblik over den kommunale anlægsaktivitet. Fordelene ved en sådan fremgangsmåde skulle bestå deri, at centraladministrationen i stedet for at beskæftige sig med de mange enkelte anlægsprojekter kunne begrænse sig til at opstille visse rammer for kommunernes anlægsaktivitet og overlade det til kommunalbestyrelserne selv at prioritere inden for disse rammer. En sådan rammeordning ville i øvrigt ligge i forlængelse af de bestræbelser, der for tiden udfoldes inden for statens finansledelse. En rammeordning ville betyde, at man kunne slippe for at sende en mængde enkeltsager frem og tilbage mellem kommunerne og centraladministrationen og derved opnå en væsentlig forenkling af både statens og kommunernes administration. Man

har vel også lov til at tro på, at en bedre information af centraladministrationen vil betyde, at denne bliver i stand til at se en kommunes anlægsvirksomhed som en helhed. Kommunerne har under den nuværende tilstand ofte været ude for at få grønt lys for visse projekter og stop for andre, som er en simpel konsekvens af de første.

Der er sikkert en del kommunalfolk, der er uenige med mig i ønsket om at tilvejebringe større overblik over den kommunale anlægsvirksomhed og at give staten bedre information på dette område. Man er i kommunerne bange for, at centraladministrationen vil benytte sin større viden til at foretage yderligere begrænsninger af kommunernes selvstyre. Jeg kan ikke se, at kommunerne løber nogen risiko i denne henseende, eftersom de hidtil har været og stadig vil være undergivet den almindelige regulering af den offentlige anlægsvirksomhed, så længe denne faktor overhovedet indgår i statens økonomiske politik. Derfor bør man både fra statens og kommunernes side være interesseret i at finde en form for regulering, som er mere hensigtsmæssig end den nuværende.

9. Hvis man gennemgår de betænkninger, der er afgivet af forvaltningskommissionen af 1946 og administrationsudvalget af 1960, finder man ikke ret meget om arbejdsdelingen mellem staten og kommunerne. Det er for så vidt naturligt, at man ikke gør det, eftersom disse kommissioner kun har haft til opgave at beskæftige sig med organiseringen af statens administration. På den anden side må man undre sig over, at forholdet mellem den statslige og kommunale administration ikke er berørt mere, end tilfældet er, når man tager i betragtning, at staten i så vidt omfang, som tilfældet er, har gjort brug af den kommunale administration til løsning af vigtige opgaver som f. eks. støtte til boligbyggeri, huslejetilskud, folke- og invalidepension, sundhedsforanstaltninger, opsparingsordninger, højere undervisning og uddannelse m. v.

Den udvidelse af statens opgaver, som karakteriserer de sidste 30 års udvikling, har medført en betydelig belastning af centraladministrationen, og det spørgsmål, som i særlig grad har været aktuelt i det statslige organisationsarbejde, har derfor været at tilvejebringe en aflastning af centraladministrationen. En sådan aflastning kan ske i form af oprettelse af direktorater, der kan tage sig af rutinesagerne, eller ved en dekoncentration til en statslig lokalforvaltning. Som eksempler på det sidste kan nævnes forslagene om oprettelse af amtsarkitektembeder og distriktkontorer under matrikelsdirektoratet – forslag, som aldrig er blevet gennemført.

Det argument, der oftest har været ført i marken i diskussionen om dekoncentration ctr. decentralisering til kommunerne, har været kravet om ensartede administrative afgørelser. Man har ment, at dette sikres bedst, hvis de lokale organer sorterer under staten. Det har i denne diskussion også været fremført, at statens og den enkelte kommunes interesser under-

tiden kan være modstridende, og af den grund er en dekoncentration at foretrække. Det har endvidere været hævdet, at kommunerne i visse spørgsmål vil stå svagere end staten over for lokal pression, og det taler også for dekoncentration fremfor decentralisering. Endelig er det fremført, at flertallet af kommunerne ikke har den tilstrækkelige administrative kapacitet til at kunne påtage sig de opgaver, staten ønsker udført, og derfor har det ikke været forsvarligt at henlægge flere administrative opgaver til kommunerne.

Det er selvfølgelig svært at diskutere disse argumenter abstrakt, men jeg mener dog at turde sige, at hvis den kommunale administration forsynes med den nødvendige og rettidige information og instruktion, er den i stand til at administrere lovene lige så godt som en lokal statsadministration. Det fremgår alene af den kendsgerning, at kommunerne i praksis har kunnet løse de mange og ingenlunde altid lette opgaver, som hidtil er blevet henlagt til dem.

En kommune er og skal være engageret i at fremme sine borgeres interesser, og det betyder, at kommunen ikke kan være så neutral i sin administration som et statsorgan. Jeg har allerede berørt dette spørgsmål ved omtalen af det gældende statstilskudssystem og peget på, at man ved at indføre nye principper som bloktilskud eller skattegrundlagstilskud kan komme ud over disse ulemper. Hvis der derudover findes områder, hvor kommunerne har en økonomisk interesse i en ensidig administration af lovgivningen, bør man naturligvis foretrække dekoncentration i stedet for decentralisering. Jeg kan i denne forbindelse henvise til diskussionen om ligningsvæsenets organisation.

Men i øvrigt er det vel et spørgsmål, om man behøver at være så betænkelig ved den mere intime kontakt med borgerne, en kommune almindeligvis vil have sammenlignet med de lokale statsorganer. Denne kontakt har også en positiv side, som ikke bør overses. Enhver sag, der behandles af en kommune, kan forlanges forelagt kommunalbestyrelsen til drøftelse for åbne døre, hvis ikke særlige forhold bevirker, at dørene skal lukkes. Denne mulighed for offentlig diskussion og kritik af administrationen i nær forbindelse med de konkrete afgørelser ville ikke eksistere, hvis det var lokale statsorganer, som skulle afgøre sagerne. Kommunerne har til enhver tid borgerne og deres problemer inde på livet af sig, og det giver den kommunale forvaltning sit særlige præg.

Jo flere berøringspunkter, der bliver mellem borgerne og det offentlige, des vigtigere er det, at administrationen anlægges på at yde størst mulig service. Der findes statsinstitutioner, hvor ekspeditionstiden for rutinesager har været urimelig lang (matrikelsdirektoratet, invalideforsikringsretten, børneforsorgsdirektoratet). Når det har kunnet lade sig gøre, er det, fordi disse institutioner har ligget så langt væk fra frontlinien og har skullet dæk-

ke hele landet, at befolkningen har affundet sig med måneders eller års ekspeditionstid. Staten står for borgerne som noget fjernt og stort, som man må bøje sig for. Det ville have været helt utænkeligt, at borgerne ville have vist samme tålmodighed over for en kommunal institution. Borgerne føler, at det kommunale administrationsapparat er deres eget, og at det må kunne behandle dem ordentligt, og gør det ikke det, bliver der ikke sparet på kritik.

I kommunerne har borgerne borgmesteren eller sognerådsformanden at holde sig til. De kan let komme i personlig kontakt med disse politikere, som har det øverste ansvar for kommunernes forvaltning, og politikerne vil – om ikke af anden grund så for deres egen skyld – være på vagt over for alle tilløb til burcaukratiske vildskud i den kommunale administration. På denne måde er der i den kommunale forvaltning indbygget en sikring af borgerne mod sløseri og langsom ekspedition, som er betydelig mere effektiv end 20 ombudsmænd.

Det er ikke nogen tilfældighed, at der her i landet har været tradition for, at staten har brugt den kommunale administration til at løse vigtige samfundsopgaver. Denne tradition har sin rod i det lokale demokrati, som vi her i Norden føler os historisk knyttet til, og som vi skal være varsomme med at sætte over styr. Man må ikke undervurdere den betydning, det har haft, at »skrankeekspeditionen« af de love, folketinget vedtager, er henlagt til kommunerne. Selv om udviklingen har medført, at de kommunale råds beføjelser til at træffe selvstændige beslutninger er blevet begrænset gennem lovgivningen, har det haft sin store værdi, at de folkevalgte råd og udvalg har forestået en betydelig del af den lokale administration.

Hvis man tilstræber, at centraladministrationen og dens specialister skal aflastes for rutinesager, bliver spørgsmålet, om denne aflastning bør ske ved delegation til kommunerne eller til særlige lokale statsorganer. Ved disse overvejelser må man tage stilling til, om man ønsker et kritisk-dynamisk element som kommunerne koblet på hierarkiet, eller om man ønsker systemet lukket for anden påvirkning end den, der sker fra den centrale ledelse.

En afgørende forskel mellem de lokale statsorganer og kommunerne er, at medens den kommunale administration omfatter et bredt felt af opgaver, må statens lokalorganer betegnes som ad hoc organer. Denne specialisering indebærer ikke blot fordele, men også ulemper. Det bedste eksempel på, hvordan denne specialisering har grebet om sig, er vel nok det sociale område, der nu er delt op på følgende lokale instanser: socialkontor, børne- og ungdomsværn, sygekasse, arbejdsløshedskasse, arbejdsanvisning, mødrehjælp og revalideringscenter. Der er nu nedsat en særlig kommission, som skal søge at samle eller koordinere de forskellige dele af den sociale

administration, efter at det i praksis har vist sig, at de forskellige kontorer ikke arbejder efter en samlet plan. Folk sendes i øjeblikket fra det ene kontor til det andet, og hvert sted bliver de spurgt om de samme ting, så hvert kontor kan føre sine journaler og registre à jour.

En af de ting, der virker mest irriterende på borgerne, er netop det, at administrationen spørger dem om oplysninger, som de allerede har afgivet. En anden ting, der også virker irriterende, er de mange forskellige opkrævninger, det offentlige udsender. I landkommunerne får man een opkrævning på ejendomsskat fra sognekommunen og en anden fra amtstuen. Hvilke almindelige mennesker kan hitte ud af, at man først skal på amtskontoret for at få at vide, hvor stort stempelgebyr man skal betale, og så på amtstuen for at købe stempelmærker. En gennemgang af politikontorernes funktioner gør det klart, at man her har blandet ting sammen, som ikke har noget med hinanden at gøre.

Hvis man vil gøre livet lettere for befolkningen, og hvis man vil udnytte de moderne kontortekniske muligheder, bør man gå i gang med en revision af den lokale administration med den opgave for øje at samle de funktioner, som naturligt hører sammen. Det er en kendt sag, at der ikke opnås fordele, hvis man bare flytter en administrativ opgave fra et kontor til et andet. Men erfaringen viser, at en integrering i større administrative enheder kan føre til en bedre udnyttelse af personale og hjælpemidler som registre, journaler og kontormaskiner.

10. Må jeg til slut sige, at de synspunkter, jeg her har fremsat, er og må være præget af den kommunale tilværelse, jeg har levet. Jeg lægger ikke skjul på, at jeg i de 30 år, jeg har arbejdet i både store og små kommuner, har fundet så mange værdifulde elementer i det kommunale demokrati, at jeg anser det for en ulykke, hvis det ikke bliver muligt at få gennemført en kommunalreform, som kan styrke kommunerne både økonomisk og administrativt.

Det er min opfattelse, at hvis der skabes større kommunale enheder, kan der gennemføres en mere forenklet og mere hensigtsmæssig opgavefordeling mellem centraladministrationen og kommunerne. Det vil være muligt ved en reform af kommunestrukturen og det nuværende tilskudssystem at fremme det lokale initiativ, som udfolder sig i nær tilknytning til befolkningens og erhvervslivets behov. Der kan jo peges på adskillige samfundsgoder, som har deres oprindelse i det kommunale initiativ. Det er derfor vigtigt, at der sikres kommunerne muligheder for at skabe nyt og tilpasse det eksisterende efter de hastigt skiftende vilkår i det moderne samfund.

Det er indlysende, at centraladministrationen må sættes i stand til at følge, hvordan der disponeres, og hvad der planlægges i kommunerne, og

centraladministrationen må kunne udøve en vejledende og koordinerende funktion ud fra en central statslig vurdering. Denne koordinering bør imidlertid ske under former, som ikke nødvendiggør en så omfattende strøm af små og store enkeltsager som den, der for tiden verserer mellem kommunerne og centraladministrationen. Det må være opgaven at finde frem til en mere hensigtsmæssig balance i partnerskabet mellem staten og kommunerne. Et reformarbejde med dette sigte må være både i statens og kommunernes interesse og bør indledes så snart, man har sikkerhed for, at kommunalreformen bliver gennemført.

STILLINGSSTRUKTUR OG ERHVERVSSTRUKTUR

OLE BORRE

INDLEDNING

Denne artikel diskuterer nogle karakteristiske træk ved *stillingsstrukturen,* hvorved skal forstås den relative fordeling af den erhvervsudøvende befolkning på de tre stillingsgrupper: selvstændige, funktionærer og arbejdere. Hensigten er at supplere de ofte forekommende økonomisk-statistiske betragtninger over forskydninger og lokale forskelle i *erhvervsstrukturen*, altså delingen i landbrug, industri og service samt underinddelinger heraf. Til dels er stillingsstrukturen afledt af erhvervsstrukturen, til dels gennemgår den autonome forskydninger i form af en tendens til stordrift og en udvikling mod funktionærsamfundet. Endvidere er det ofte iagttaget, at en række størrelser af stor praktisk interesse snarere hænger sammen med befolkningens fordeling på samfundsklasser end med erhvervsstrukturen: sundheds- og uddannelsesforhold, vælgeradfærd, indkøbsvaner og boligforhold for at nævne nogle områder. En klassifikation af engelske byer[1]), der var baseret på et stort antal statistiske rækker, viste således, at blandingsforholdet mellem de fem socialklasser, den engelske statistik arbejder med, var den bedste enkelte indikator for alle de valgte variable under eet. Danmarks statistik knytter af gode grunde ikke benævnelsen »samfundsklasse« eller lignende til sin tredeling[2]), men den summariske stillingsfordeling, som vi får fra den officielle statistik, giver dog et indblik i samfundsstrukturen kommune for kommune, og den fortjener i hvert fald større opmærksomhed, end den hidtil har fået i økonomisk-sociale undersøgelser.

Artiklen har det specielle formål at undersøge, om der inden for stillingsstrukturen i danske regioner kan påvises en parallel til den fasebevægelse, man kan iagttage for erhvervsstrukturen: en fase med faldende landbrugssektor og voksende industrisektor, fulgt af en fase med faldende landbrugssektor, stagnerende eller faldende industrisektor, og voksende servicesektor. Den undskyldning forudskikkes, at det kun er den *relative* fordeling, der betragtes. I mange tilfælde ville det have været nok så interessant at se på de absolutte tal, men det kan siges, at disses bevægelser naturligt hører sammen med mere komplicerede tidsrækkeanalyser, der ikke passer for en artikel af dette sigte.

[1]) Noter og henvisninger er samlet efter artiklen.

STILLINGSSTRUKTURENS UDVIKLING

Sammenhængen mellem erhvervsstrukturen og stillingsstrukturen fremgår af den følgende opstilling, der viser, at de tre erhvervssektorer benytter selvstændige, funktionærer og arbejdere i højst forskellige blandingsforhold.

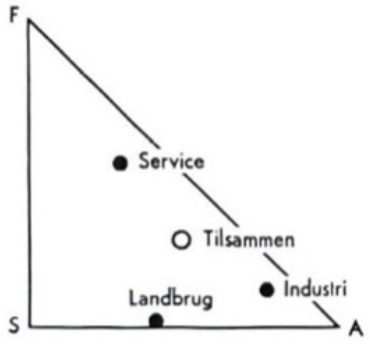
TABEL 1

Relativ stillingsfordeling inden for de tre erhvervssektorer 1960[3])

	Landbrug %	Industri %	Service %	Tilsammen %
Selvstændige	58	11	18	22
Funktionærer	2	13	54	29
Arbejdere	40	76	28	49
Tilsammen	100	100	100	100

Karakteristisk for landbruget er det store antal selvstændige og det meget ringe antal funktionærer, karakteristisk for industrien det store antal arbejdere, og karakteristisk for servicesektoren det store antal funktionærer.

Vi kan illustrere forskellen mellem de tre erhvervssektorer i henseende til stillingsstruktur ved hjælp af nedenstående figur 1, idet trekantens hjørner S, F og A betegner tilstanden, hvor der er henholdsvis 100 pct. selvstændige, funktionærer og arbejdere.

Figur 1

For så vidt tallene i tabel 1 er blot nogenlunde konstante i tiden, kan det forventes, at industrialiseringen (fase 1) ledsages af et fald i procenten af selvstændige og en vækst i procenten af arbejdere – det vil sige en bevægelse mod højre i trekanten – mens udviklingen mod servicesamfundet (fase 2) ledsages af et fald i både procenten af selvstændige og procenten af arbejdere og en kraftig vækst i procenten af funktionærer – altså

TABEL 2

Stillingsstrukturens udvikling i hele landet 1921–1960[4])

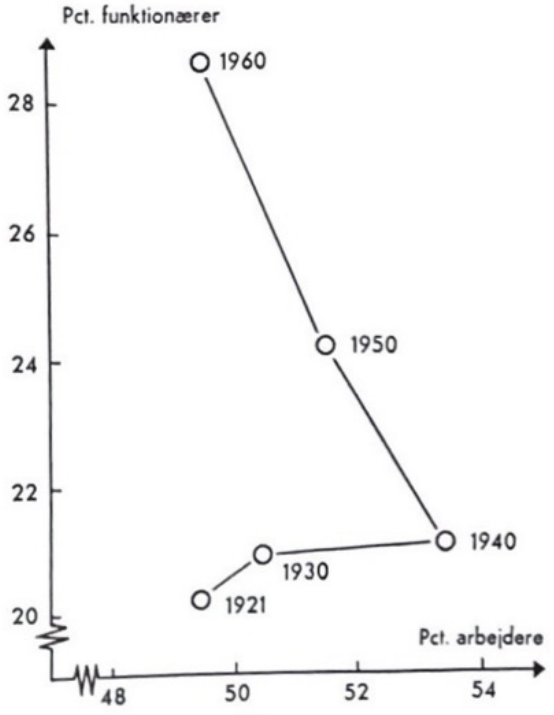
	1921 %	1930 %	1940 %	1950 %	1960 %
Selvstændige	30,4	28,7	25,5	24,4	21,9
Funktionærer	20,2	20,9	21,1	24,2	28,7
Arbejdere	49,4	50,4	53,4	51,4	49,4
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

en bevægelse opad og lidt til venstre. Dette bekræftes da også af tabel 2, der er et forsøg på at rekonstruere stillingsstrukturens udvikling i nyeste tid.

Bevægelsen er illustreret i figur 2, der er et forstørret udsnit af figur 1, (idet tilsammen-punktet i figur 1 svarer til 1960-punktet i figur 2).

I trediverne pegede udviklingen henimod arbejdersamfundet, men fyrrerne har vendt billedet. Det relative antal arbejdere er på ny faldet, mens funktionærtallet er steget kraftigt, og denne udvikling henimod funktionærsamfundet er fortsat igennem halvtredserne.

Det er således muligt at påvise en parallel udvikling for erhvervsstrukturen og stillingsstrukturen. Men at slutte direkte fra den ene til den anden lader sig naturligvis kun gøre i det omfang, tallene i tabel 1 er konstante gennem tiden, d. v. s. så længe stillingsstrukturen *inden for* den enkelte erhvervssektor ikke ændrer sig. Men nu foregår der som bekendt en karak-

Figur 2

teristisk udvikling af stillingsstrukturen inden for de enkelte erhvervssektorer. I landbruget vokser procenten af selvstændige, idet landarbejdere afgår i hurtigere tempo end selvstændige landbrugere. I de to øvrige sektorer sker der omvendt en *koncentration* i stadig større enheder, og samtidig forskydes blandingsforholdet mellem arbejdere og funktionærer i sidstnævntes favør inden for praktisk taget alle erhvervsgrupper, en udvikling vi kan benævne *bureaukratiseringen*. Disse tendenser griber korrigerende ind i den udvikling af den totale stillingsstruktur, man kunne vente, hvis man blot tog forskydningerne *mellem* de tre sektorer i betragtning.

I *byerne* vokser arbejdsstyrken først og fremmest ved personaleudvidelser, mens antallet af økonomiske enheder i sammenligning hermed kun reagerer langsomt. Overgangen fra industri til service sker i hovedsagen ved, at personaleudvidelsen er størst inden for servicevirksomhederne, og den er derfor kun relativt set en overgang. Den vækst i procenten af selvstændige, man kunne vente som en følge af, at servicesektoren har en højere pct. selvstændige end industrisektoren (18 mod 11 pct.), udebliver derfor. Og i de tilfælde hvor der faktisk nedlægges industrivirksomheder og oprettes servicevirksomheder, taler sandsynligheden for at de nedlagte industrivirksomheder er under gennemsnitstørrelse og de oprettede servicevirksomheder over gennemsnitsstørrelse.

Den relative forskydning fra industri mod service i byerne fremmer i sig selv væksten i funktionærprocenten, der ifølge tabel 1 i ydertilfældene kan gå fra 13 til 54. Hertil kommer, at den del af servicegruppen, der vokser hurtigst, samtidig er den, hvor funktionærprocenten er højest, nemlig administration og liberale erhverv. Og endelig bidrager som nævnt bureaukratiseringen i den enkelte virksomhed til at hæve funktionærprocenten, idet industriens salgs- og administrationskontorer vokser i forhold til produktionsafdelingerne. Funktionærprocenten vil derfor vokse væsentlig hurtigere end forskydningen mellem sektorerne lader formode.

Med en faldende procent selvstændige og en voksende procent funktionærer i byerne er det uvist, hvordan arbejderprocenten i byerne vil bevæge sig. En rimelig hypotese er, at bureaukratiseringen sætter ind i en senere fase end koncentrationen, hvorfor byerhvervene i mindre avancerede regioner vil udvise en voksende pct. arbejdere, men i mere avancerede regioner en faldende pct. arbejdere. Dette punkt venter vi senere tilbage til.

I *landdistrikterne* synes det umiddelbart som om industrialiseringen vil medføre en vækst i arbejder- og funktionærprocenter og et fald i procenten af selvstændige. Men forestiller man sig en overvejende landbrugsregion med stationært folketal er der intet i vejen for, at industrialiseringen sker ved, at landarbejdere overgår til at være industriarbejdere; dette forrykker jo i sig selv ikke stillingsstrukturen for regionen som helhed. Men den nye industri må have sine funktionærer. Selv den lette (mindst kapital-

krævende) industri, som ifølge Erling Olsen er mest tilbøjelig til at flytte ud[5]), opererer i dag med en funktionærprocent på 10–15. Hvis disse funktionærer hentes dels fra arbejdernes, dels de selvstændiges rækker, bliver nettoresultatet en stigning i funktionærprocenten og et fald i begge de øvrige stillingsgruppers andel. Man kan altså komme ud for, at industrialiseringen foregår ved *faldende* arbejderprocent.

BYERHVERVENES STILLINGSSTRUKTUR

Det hovedspørgsmål, hvorom resten af artiklen drejer sig, er dette: Hvordan forandrer stillingsstrukturen *i byerhvervene* sig under den nedgang i landbrugssektoren, der er det universelle træk ved den økonomiske vækst? Medens altså sondringen mellem landbrug og byerhverv indrømmes første prioritet, skydes den videre sondring mellem byerhvervenes forskellige sektorer i baggrunden. Motiveringen er, at det sociologisk forekommer kunstigt at fordele folk efter måden, hvorpå det firma eller den institution, man er beskæftiget ved, kommer til sine penge. Omend dette selvfølgelig er af uhyre betydning for de få ledende personer, er det ikke sandsynligt at det skulle spille nogen rolle for den menige funktionær eller arbejder, *alt andet lige*. Det påvirker næppe hans forbrugsvaner, hans politiske holdning, hans børns uddannelse eller hans kones frugtbarhed. Tilmed er, som den foregående diskussion skulle vise, nogle vigtige udviklingstendenser, såsom koncentration og bureaukratisering, fælles for begge sektorer. Rent bortset fra, at sondringen mellem industri og service teknisk er vanskelig at arbejde med i en udviklingsanalyse på grund af ændringer i afgrænsningerne af sektorerne, forekommer det derfor unødvendigt at komplicere modellen ved at udvide antallet af variable.

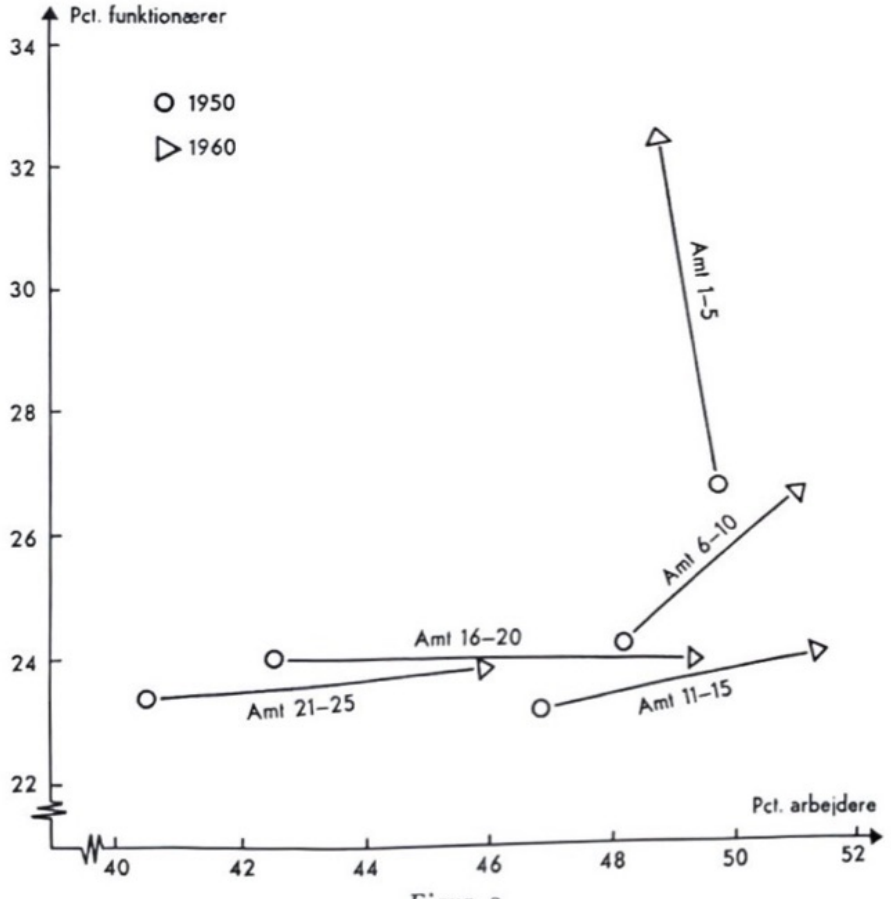
I det følgende skal vi således nærmere undersøge udviklingen af stillingsstrukturen *inden for byerhvervene,* mens landbrugsprocenten fungerer som en målestok for udviklingens stade. Eftersom faldet i landbrugsprocenten er det gennemgående træk i erhvervsudviklingen, fælles for begge faser, er landbrugsprocenten velegnet som indikator for, hvor avanceret et område er, når det drejer sig om at sammenligne områder på samme tidspunkt. Ud fra 1960-tællingen kan en sådan sammenligning foretages for byerhvervenes stillingsstruktur i de enkelte kommuner. Det drejer sig her om fordelingen af de private *husstande* efter overhovedets stilling, hvorfor resultaterne ikke kan betragtes som repræsentative for *erhvervsbefolkningen.* Beregner man landbrugsprocenten og byerhvervenes stillingsstruktur inden for hvert amt, arrangerer amterne efter voksende landbrugsprocent, og slår dem sammen i grupper på hver fem amter (amtsrådskredse), samt endelig beregner et simpelt gennemsnit af stillingsstrukturen i hver gruppe, fremkommer følgende opstilling:

TABEL 3

Private husstande i byerhvervene fordelt efter overhovedets stilling, 1960. Amterne er grupperet efter landbrugsprocent[6])

	Selvstændige	Funktionærer	Arbejdere	Tilsammen
Amt 1– 5 (lav la-%)	18,7	32,5	48,8	100,0
Amt 6–10	22,3	26,7	51,0	100,0
Amt 11–15	24,6	24,1	51,3	100,0
Amt 16–20	26,8	23,9	49,3	100,0
Amt 21–25 (høj la-%)	30,3	23,8	45,9	100,0

Tabel 3 og den tilhørende figur 3 viser, at når man bevæger sig fra overvejende landbrugsregioner til regioner, der domineres af byerhvervene, forskydes blandingsforholdet mellem de tre stillingsgrupper i byerhvervene på en karakteristisk måde. *For det første* er procenten af selvstændige i byerhvervene positivt korreleret med regionens landbrugsprocent; for de 25 amter finder man en rangkorrelation på +.96 mellem disse to størrelser (stillingsstrukturen i hvert amt fremgår af bilagstabellen). En lavere landbrugsprocent hører altså nøje sammen med en større grad af koncentra-

Figur 3

tion i byerhvervene. *For det andet* er ved lave landbrugsprocenter funktionærprocenten negativt korreleret med landbrugsprocenten; således er rangkorrelationen mellem disse to størrelser −.91 for de ni første amter, mens den er uanselig (−.27) for de 16 sidste. I regioner der er domineret af byerhvervene synes bureaukratiseringen således at slå mere igennem, jo mere byerhvervene dominerer. Som følge af disse to tendenser ser man *for det tredje,* at regioner i mellemgrupperne har det relativt største antal arbejdere.

Dette statiske kurveforløb illustrerer hypotesen om, at koncentrationen finder sted i begge faser, mens bureaukratiseringen tilhører fase 2. Sat på spidsen kunne man tænke sig, at mindre avancerede regioner tenderer at »jage« mere avancerede regioner, som pilene i figur 3 viser[7]). Man kunne endvidere danne sig et skøn over den tidsforskel, der var mellem hver af de fem amtsgrupper. Figur 3 minder jo stærkt om figur 1; denne indeholdt ganske vist alle tre erhvervssektorer, mens figur 3 ikke medtager landbruget. Men da funktionærerne ved alle tænllingerne næsten udelukkende har været beskæftiget i byerhvervene, må det relative antal funktionærer *inden for byerhvervene* have været nogenlunde konstant gennem trediverne, mens det må være vokset i fyrrene og halvtredserne. Selv om man altså tænker sig landbruget holdt udenfor i figur 1, kommer man alligevel til en bevægelse, der minder om strukturen i figur 3.

En anden systematisk bevægelse, der også kan tænkes, er en parallelforskydning af kurven i figur 3, hovedsagelig i retningen opad. Dette kunne tyde på, at figur 1 var et rent historisk forløb, der ikke gentager sig i dag – m. a. o. at alle amtsgrupperne i dag befinder sig i fase 2. Dette stemmer dårligt med erfaringerne om industrialiseringens spredning og koncentrationen af serviceinstitutioner i de større byer. Endelig kan der være tale om et kompromis mellem de to former for bevægelse, hvilket nærmest skulle bestå i, at de mindre avancerede amter i figur 3 »skød genvej« skråt opad i stedet for at løbe industrialiseringslinen ud. Denne teori er nærliggende, da industrialisering i vore dage ikke er det samme som industrialisering i trediverne; først og fremmest kræver det i vore dage en moderne organisation, hvilket formentlig ville sige flere funktionærer. I så fald ville en moderne industrialiseringsproces netop vise sig i en bevægelse opad mod højre.

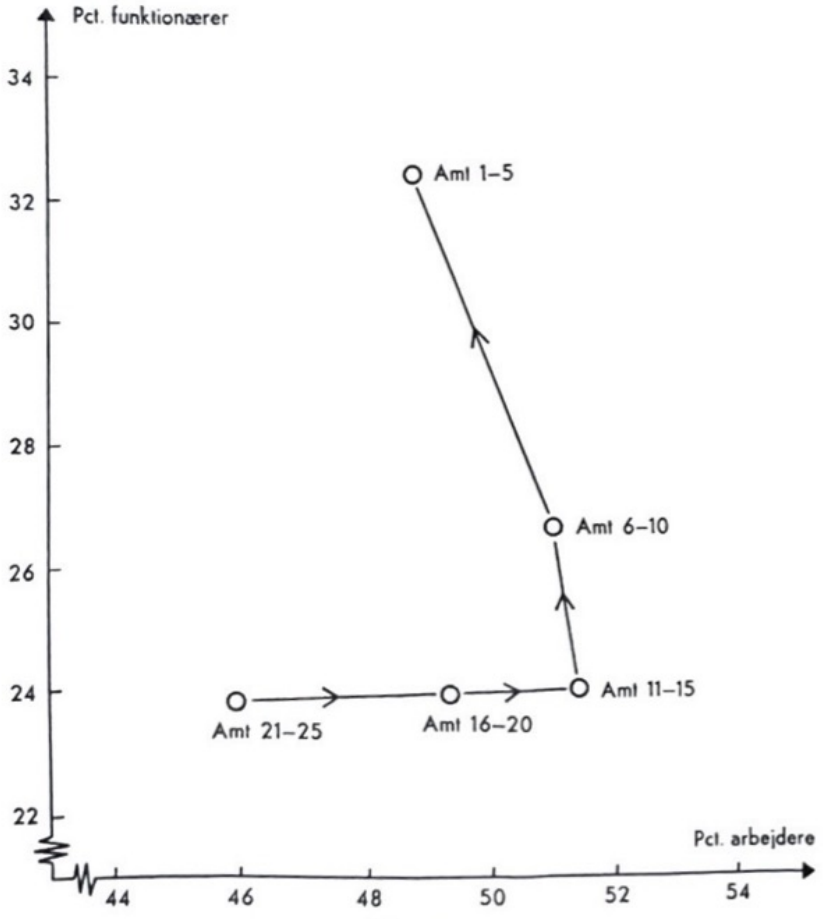
Den enkleste måde, hvorpå vi kan undersøge hvordan stillingsstrukturen i virkeligheden ændrer sig på de forskellige stadier, er ved at føre tallene i tabel 3 tilbage til 1950. Dette er behæftet med nogen usikkerhed, idet husstandsstatistikken fra 1950 ikke skelner mellem landarbejdere og andre arbejdere.

Den korrektion, der her er foretaget, bygger på, at antallet af landbrugsmedhjælpere med egen husstand er faldet fra 23.024 i 1950 til

19.721 i 1960[8]), hvad der vil sige, at mens der i 1950 var 10,9 landbrugsmedhjælpere med egen husstand pr. 100 selvstændige landbrugere, var der i 1960 kun 8,4. 1950-tallet ligger altså 30 pct. højere end 1960-tallet for hele landet. Forudsætter man, at denne tendens gælder ikke blot for hele landet, men også for de enkelte amter, kan man beregne antallet af landarbejderhusholdninger i 1950 i hvert enkelt amt ved at (1) beregne antal landarbejderhusholdninger pr. selvstændig landmands husholdning 1960, (2) multiplicere dette tal med 1,3 for at føre det tilbage til 1950, og (3) multiplicere med antallet af selvstændige landmænds husholdninger i vedkommende amt i 1950[9]).

Forudsat dette skøn er korrekt, tager udviklingen i byerhvervenes stillingsstruktur 1950–60 for de fem grupper af amter sig ud, som figur 4 viser.

Hovedindtrykket af denne figur er, at der virkelig er sket en sådan faseudvikling, som vi antog. De mindre avancerede amtsgrupper tenderer i høj grad at jage de mere avancerede. Amt 21–25 og amt 16–20 har gennemgået en industrialisering med stærk vækst i arbejdertallet ved omtrent konstant funktionærtal. Amt 11–15 viser en svag tendens til forøgelse af funktionærtallet, og amt 6–10 befinder sig i overgangen fra fase 1 til fase

Figur 4

2 – om pilen i virkeligheden skulle have buet ud til højre, kan ifølge sagens natur ikke opklares, da man jo kun har de to endepunkter. Endelig viser amt 1–5 en typisk fase 2 bevægelse, med en stærk vækst i pct. funktionærer og et *fald* i pct. arbejdere.

Noget kunne dog tyde på, at der samtidig er sket en parallelforskydning af punktrækken, dog ikke i den ventede retning opad, men mod højre. Det synes som om amtsgrupperne jager ikke just den foregående amtsgruppe, men snarere et punkt til højre for den, d. v. s. en tilstand med større pct. arbejdere, men mindre pct. selvstændige end den foregående amtsgruppe. Der er flere mulige forklaringer herpå. En mulighed er, at vi i korrektionen er kommet til at overvurdere antallet af landarbejderhusstande i hvert amt i 1950, hvorfor vi ved at trække dette fra antallet af arbejderhusstande i alle tre sektorer er kommet til at undervurdere antallet af industri- og servicearbejderhusstande i amtet. Dette kunne være en følge af, at korrektionsfaktoren 1,3 er baseret på udviklingen inden for det egentlige landbrug, mens landbrugssektoren i vor forstand også omfatter fiskeri, skovbrug, m. m., hvor strukturudviklingen kunne være en anden, d. v. s. hvor arbejdere med egen husstand kunne være fastholdt i højere grad end inden for det egentlige landbrug. Det er dog ikke sandsynligt, at dette skulle være så tungtvejende, at tendensen til at skyde til højre for »målet« skulle bortfalde herved. Selv om korrektionsfaktoren ikke skulle være 1,3, men f. eks. 1,25, flytter 1950-positionerne (pilenes udgangspunkter) kun lidt nedad mod højre.

En anden mulighed, som formentlig kan tillægges større vægt, går ud på, at der er sket en sideløbende udvikling i husstandenes struktur. Selv om der er færre arbejderfamilier i 1950 end ventet inden for hver amtsgruppe, behøver der ikke være færre arbejdere; familiernes gennemsnitlige antal erhvervspersoner kan være faldet. Det er meget tænkeligt, at der er sket en sådan udvikling. Den voksende tilbøjelighed til at stifte familie inden for de yngre aldersklasser har formentlig været stærkere blandt arbejdere end blandt selvstændige, med funktionærer et sted imellem. Hvorvidt denne tendens er stærk nok til at forklare hele forrykningen af 1950-situationen i forhold til den ventede, kan man ikke umiddelbart bedømme.

SAMMENFATNING

Det har vist sig, at den almindelige tendens til forskydning af erhvervsbefolkningen fra landbrug til byerhverv har været ledsaget af en omstrukturering inden for byerhvervene i perioden 1950–60. Dette kommer frem, hvis man procentfordeler de private husstande i byerhvervene på tre stillingsgrupper: selvstændige, funktionærer og arbejdere. Man konstaterer da et fald i procenten af selvstændige som udtryk for en koncentration af

erhvervsbefolkningen i stadig større virksomheder. Dette fald kompenseres i udviklingens fase 1 af en vækst i procenten af arbejdere, i fase 2 afløst af en så kraftig stigning i funktionærprocenten at også arbejderprocenten falder. Grupperes regionerne efter udviklingstrin – på basis af landbrugets andel af erhvervsbefolkningen – finder man for passende store grupper en tendens til, at mindre avancerede regioners byerhverv har en stillingsstruktur svarende til den, de mere avancerede regioners byerhverv har haft på et tidligere tidspunkt. Med tilnærmelse finder fasebegrebet altså anvendelse på såvel regionernes indbyrdes placering 1950 eller 1960 som på deres udvikling 1950–60.

Noter og henvisninger:

1) Moser & Scott, British Towns, London 1960.
2) En fjerde gruppe, »medhjælpende hustruer«, er udeladt her, da »Oplysningerne om de medhjælpende hustruer må antages at være noget mere usikre end de øvrige oplysninger, idet de alene bygger på de pågældendes eget skøn over, hvad der må henregnes til egentlige erhvervsmæssigt arbejde«. (Folke- og boligtællingen 26. september 1960, Forordet).
3) *Kilde:* Statistisk Årbog 1965, tabel 19. Landbrug omfatter hovedgruppe I, industri hovedgruppe II–V og service hovedgruppe VI–IX.
4) *Kilde:* Statistisk Årbog, forskellige årgange.
5) Erling Olsen, Erhvervslivets lokalisering, Nationaløkonomisk Tidsskrift, Bind 1–2, København 1965.
6) *Kilde:* Folke- og Boligtællingen 1960, tabel 4.
7) Tanken om en lignende udvikling har tidligere været fremsat for erhvervsstrukturens vedkommende, f. ex. af J. Jeppesen, Erhvervsøkonomisk udvikling, Århus Universitet 1966 (endnu ikke udkommet): »De enkelte egne synes således i store træk at følge samme udviklingslinje. De har blot begyndt industrialiseringen på forskelligt tidspunkt og befinder sig derfor i forskellige udviklingsfaser«.
8) Statistisk Årbog: Tabellen over landbrugets medhjælp ved tællingerne i juli.
9) Formlen er:

$$\frac{A_{50,\,i}}{S_{50,\,i}} \Big/ \frac{A_{60,\,i}}{S_{60,\,i}} = \frac{A_{50}}{S_{50}} \Big/ \frac{A_{60}}{S_{60}} = 1{,}3.$$

Heri betegner A og S henholdsvis landarbejderhusholdninger og selvstændige landbrugerhusholdninger, fodtegnene 50 og 60 betegner årstallet, og *i* hentyder til amtet. Heraf beregnes $A_{50,\,i}$, der kan trækkes fra antallet af alle arbejderhusholdninger i amtet 1950, hvorved antallet af arbejderhusholdninger inden for industri- og servicesektorerne i amtet fremkommer.

BILAG

Stillingsstrukturen i byerhvervene i de enkelte amter og amtsrådskredse 1950 og 1960, samt landbrugsprocenten 1960

	Landbrug 1960		Procent 1960			Procent 1950		
	Pct.	Rang	Selvstændige	Funktionærer	Arbejdere	Selvstændige	Funktionærer	Arbejdere
Amt 1–5:								
København	2,9	1	15,1	43,8	41,1	19,2	33,8	47,0
Århus	9,0	2	18,3	33,6	48,1	22,9	27,9	49,2
Frederiksborg ...	14,3	3	20,8	29,5	49,7	26,3	23,1	50,6
Odense	14,8	4	19,5	26,9	53,6	23,5	24,0	52,5
Roskilde	16,0	5	19,9	28,9	51,2	25,1	24,5	50,4
Amt 6–10:								
Sønderborg	17,8	6	18,3	28,0	53,7	27,1	25,1	47,8
Vejle	22,7	7	22,0	26,9	51,1	26,5	24,5	49,0
Skanderborg	23,5	8	24,8	24,5	50,7	28,4	22,3	49,3
Ålborg	24,4	9	21,5	25,8	52,7	25,4	21,6	53,0
Åbenrå	25,4	10	25,1	28,2	46,7	30,0	26,0	44,0
Amt 11–15:								
Sorø	25,5	11	23,0	25,8	51,2	28,6	25,1	46,3
Randers	28,7	12	24,7	23,7	51,6	27,3	21,3	51,4
Maribo	30,8	13	24,1	23,2	52,7	29,2	23,7	47,1
Ribe	31,0	14	25,6	25,0	49,4	31,6	23,0	45,4
Bornholm	31,5	15	25,7	22,7	51,6	30,3	20,3	49,4
Amt 16–20:								
Præstø	31,5	16	24,7	23,6	51,7	31,0	22,9	46,1
Svendborg	31,9	17	27,6	24,9	47,5	33,5	25,0	41,5
Assens	32,3	18	28,0	20,2	51,8	32,8	21,6	45,6
Haderslev	32,9	19	26,9	27,5	45,6	33,8	25,7	40,5
Holbæk	33,3	20	27,0	23,4	49,6	33,8	22,6	43,6
Amt 21–25:								
Ringkøbing	36,0	21	27,9	24,4	47,7	33,3	21,8	44,9
Hjørring	38,0	22	28,1	21,5	50,4	35,3	22,1	42,6
Viborg	40,3	23	28,9	24,5	46,6	34,3	22,7	43,0
Tønder	42,6	24	33,5	26,8	39,7	36,6	27,6	35,8
Thisted	45,2	25	33,2	21,7	45,1	38,9	21,2	39,9

DEN INTERNATIONALE ØKONOMISKE SITUATION

Den økonomiske udvikling i Schweiz

UDVIKLINGEN INDTIL 1964

I en lang årrække efter den anden verdenskrig var den økonomiske udvikling i Schweiz et forbillede for alle andre europæiske lande. Det lykkedes i denne periode at fastholde høj vækst og fuld beskæftigelse, samtidig med at man bevarede en forbavsende stabilitet. I halvtredserne steg nationalproduktet således med gennemsnitlig ca. 4,5 pct. om året, medens forbrugerpristallet kun voksede med ca. 1,5 pct. om året. I hele perioden var der overskud på betalingsbalancen.

Denne komfortable situation ændredes i løbet af 1960–1961. I den følgende tid opstod der et kraftigt efterspørgselspres, først og fremmest fordi investeringerne voksede meget stærkt. En medvirkende årsag var det også, at de offentlige udgifter voksede hurtigere end indtægterne. En kraftig tilstrømning af kapital fra udlandet medførte, at den indenlandske likviditet forblev rigelig, og muliggjorde derved en fortsat finansiering af den høje investeringsaktivitet. Også den store stigning i antallet af udenlandske arbejdere bidrog til at opretholde de store investeringer.

Det viste sig hurtigt, at de schweiziske myndigheder ikke disponerede over midler, som var i stand til at dæmpe efterspørgselspresset. Finanspolitikken var helt uanvendelig til konjunkturregulering. I en periode, hvor en stramning af den økonomiske politik var nødvendig, skete der tværtimod det, at det sædvanlige overskud på forbundsregeringens regnskab formindskedes. Pengepolitikken var også yderst ineffektiv. I mangel af magtmidler indgik den schweiziske nationalbank nogle aftaler (»Gentlemen's Agreements«) med bankerne om begrænsning af kapitaltilstrømningen fra udlandet, og begrænsning af bankernes udlån m. v. Virkningen af disse aftaler var imidlertid beskeden, bl. a. fordi aftalerne var helt frivillige og derfor ikke kunne gøres særlig byrdefulde for bankerne.

Resultatet blev derfor, at uligevægten i økonomien fortsatte i de følgende år. Priserne steg kraftigt – i hvert fald efter schweiziske forhold – idet de årlige prisstigninger androg 3–4 pct. Samtidig blev betalingsbalancen forværret. Balancen for varer og tjenesteydelser forringedes fra et overskud på godt 400 mill. frcs. i 1960 til et underskud på 1.775 mill. frcs. i 1964. (1 frc. er ca. d. kr. 1,60).

STABILISERINGSPROGRAMMET

Da det efterhånden stod klart, at det var uomgængelig nødvendigt at standse denne udvikling, lykkedes det i foråret 1964 regeringen og nationalbanken at få gennemført en række forholdsregler, som blev sammenfattet under betegnelsen stabiliseringsprogrammet. Der var navnlig tale om indgreb på tre områder: penge- og kapitalmarkedet, byggevirksomheden og arbejdsmarkedet.

For at dæmme op for indstrømningen af kapital blev der indført forbud mod forrentning af udenlandske indskud i schweiziske banker, og bankerne fik pligt til at deponere en eventuel stigning i modtagne udenlandske indskud, medmindre de placerede tilsvarende beløb i udlandet. Det blev endvidere forbudt at sælge schweiziske obligationer og aktier samt fast ejendom til udlændinge. For yderligere at sikre, at bankerne ikke forøgede udlånene for hurtigt blev der fastsat et loft over bankernes udlån. Samtidig indførtes en regulering af emissionen af obligationslån.

Byggevirksomheden blev begrænset ved kvantitative restriktioner. Der indførtes et fuldstændigt stop for mindre væsentligt byggeri i et år, og andet byggeri blev reguleret.

Indgrebene på arbejdsmarkedet havde form af en begrænsning af adgangen til at ansætte udenlandske arbejdere. Denne bestemmelse skyldtes dog først og fremmest nationalpolitiske hensyn.

Det bemærkelsesværdige ved disse foranstaltninger var, dels at de var mere omfattende, end man hidtil havde kendt til i Schweiz, dels at de blev gennemført ved lov, således at der ikke som tidligere var tale om henstillinger eller uforpligtende aftaler. Efter den schweiziske forfatning kan bestemmelser af denne art kun vedtages af parlamentet i henhold til en særlig nødprocedure, og bestemmelserne bortfalder automatisk efter et års forløb, med mindre de bliver godkendt ved en folkeafstemning. I begyndelsen af 1965 vedtoges de imidlertid ved en sådan afstemning. For overhovedet at få foranstaltningerne vedtaget anså man det for nødvendigt at begrænse deres gyldighed til maksimalt 3 år fra deres ikrafttræden, d. v. s. til foråret 1967.

UDVIKLINGEN 1964-66

Efter gennemførelsen af stabiliseringsprogrammet skete der hurtigt en væsentlig afdæmpning af investeringsaktiviteten, ikke mindst i byggeriet. Stigningen i de samlede faste investeringer faldt fra knap 14 pct. om året i 1963 og 1964 til ca. 1,5 pct. om året i 1965 og første halvdel af 1966. Under hensyntagen til prisstigningerne har investeringerne reelt været faldende.

Årsagen til denne udvikling var naturligvis for en stor del stabiliseringsprogrammets direkte indgreb mod investeringerne og den gennemførte stramning af finansieringsvilkårene. Programmet havde imidlertid også indirekte stor betydning, idet det bevirkede en ændring i det økonomiske klima og dermed svækkede investeringslysten.

Den faldende indenlandske efterspørgsel bevirkede til at begynde med ikke nogen nedgang i produktionen, idet den udenlandske efterspørgsel samtidig voksede stærkt. Underskuddet på vare- og tjenestebalancen faldt til ca. 300 mill. frcs. i 1965, d. v. s. omtrent 1.500 mill. frcs. mindre end i 1964. Som følge heraf voksede nationalproduktet i 1965 kun lidt langsommere end i de foregående år.

Stagnationen i investeringerne fortsatte som nævnt i 1966, og fra begyndelsen af 1966 er det private forbrug også begyndt at stige svagere. Denne udvikling synes bl. a. at være forårsaget af en vis forøgelse af opsparingen, måske som en reaktion på det højere renteniveau. Selv om betalingsbalancen er blevet forbedret yderligere i 1966, har forbedringen dog langtfra været så stor, at den har kunnet opveje nedgangen i den indenlandske efterspørgsel. Heller ikke den ekspansive virkning af det offentliges budget har kunnet hindre en svagere vækst. Det skønnes, at stigningen i nationalproduktet næppe vil overstige 3 pct.

Den ændrede økonomiske udvikling har efterhånden medført, at mange af stabiliseringsprogrammets bestemmelser er blevet lempet eller ophævet.

TABEL 1

Betalingsbalancen

I mill. frcs.	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Eksport	8131	8822	9580	10442	11462	12861
Import	9648	11644	12986	13990	15541	15929
Handelsbalance	−1517	−2822	−3406	−3548	−4079	−3068
Turisme, netto	940	1080	1210	1290	1500	1580
Rente og udbytte, netto	680	710	785	850	915	1120
Udenlandske arbejderes overførsler	306	118	−1250	−1450	−1550	−1585
Andre løbende betalinger			1198	1302	1439	1653
Varer og tjenesteydelser i alt	409	−914	−1463	−1556	−1775	−300
Modsvares af (+ forbedring, − forringelse af stillingen overfor udlandet):						
Ændring i officielle guld- og valutareserver	1134	1882	491	876	186	544
Kapitalbevægelser samt fejl	−725	−2796	−1954	−2432	−1961	−844

Kilde: Schweizerische Nationalbank, Monatsbericht, Jan. 1965 og Dez. 1966.

Den kvantitative regulering af byggeriet kunne således ophæves i marts 1965, da byggevirksomheden allerede dengang var aftaget stærkt. På lignende måde har man, efterhånden som kapitaltilstrømningen fra udlandet ophørte, og der tværtimod blev tale om en udstrømning af kapital, gradvist kunnet lempe begrænsningerne i udlændinges adgang til at placere kapital i Schweiz.

Også lovbestemmelsen om begrænsning af bankernes udlånsstigning er blevet ophævet, men som nærmere omtalt nedenfor er der i stedet for fra begyndelsen af 1967 indgået aftaler med bankerne med omtrent samme indhold.

Til trods for den langsommere vækst er det ikke lykkedes at standse de kraftige stigninger i priser og omkostninger. Endnu i efteråret 1966 lå forbrugerpristallet ca. 4 pct. højere end året før, og der er også fortsat pres på lønningerne.

TABEL 2

Forbrugerpriser

Årsgennemsnit	1960	1961	1962	1963	1964	1965	Nov. 1966
Indeks, aug. 1939=100	183.3	186.7	194.8	201.5	207.7	214.8	229.1
Ændring siden året før, i pct.	+1.4	+1.9	+4.3	+3.4	+3.1	+3.4	+4.3

Kilde: Schweizerische Nationalbank, Monatsbericht, Dez. 1966.

Situationen i Schweiz er derfor i dag den, at man har fået dæmpet den økonomiske vækst uden at genopnå den stabilitet, man ønskede. Der kan dog være grund til at understrege, at de prisstigninger, som man i Schweiz finder alt for voldsomme, i de fleste andre lande ville blive anset for acceptable – og i nogle lande ligefrem for gunstige. Fra 1960 til 3. kvartal 1966, d. v. s. i den periode, hvor det økonomiske pres har været kraftigst, er forbrugerpriserne i Schweiz steget med 23 pct. Af de vigtigste europæiske lande kan kun Tyskland og Belgien vise lavere stigninger med 18–19 pct. Mange lande har haft samme eller lidt kraftigere stigning, og i nogle lande har stigningen været en del stærkere. Således steg priserne i Sverige med 28 pct., i Italien med 30 pct. og i Danmark med 39 pct.

I den foranstående kortfattede oversigt over den schweiziske økonomiske situation er en række interessante problemer kun blevet overfladisk berørt. I det følgende gennemgås nogle af disse problemer lidt mere udførligt.

DE UDENLANDSKE ARBEJDERE

Schweiz er fra gammel tid vant til at have et stort antal udenlandske, især italienske, sæsonarbejdere. Antallet var langsomt voksende i hele efterkrigstiden og androg i august 1959 ca. 365.000. Samtidig var der en

stigende tilbøjelighed til, at de udenlandske arbejdere blev i længere tid i Schweiz.

I de følgende tre år steg antallet af udenlandske arbejdere meget kraftigt, og i 1962 nåede man op på 645.000, en stigning på over 75 pct. i forhold til 1959. På dette tidspunkt begyndte de schweiziske myndigheder – og i øvrigt også offentligheden – at blive betænkelige ved udviklingen. Man var klar over, at de mange udenlandske arbejdere var en økonomisk fordel i øjeblikket. De havde muliggjort en udvidelse af produktionen langt ud over, hvad Schweiz havde kunnet præstere med sin egen befolkning. Tilstrømningen af udenlandske arbejdere havde også været en vigtig årsag til, at lønstigningerne havde kunnet holdes lavere end i de fleste andre lande.

Myndighederne fandt imidlertid ud af, at det var tvivlsomt, om det ville være fordelagtigt med en yderligere forøgelse, bl. a. fordi det måtte formodes at ville kræve store investeringer i boliger m. v. til disse arbejdere. Uanset disse argumenter er det helt klart, at ønsket om at standse tilstrømningen først og fremmest bundede i nationalpolitiske hensyn.

I 1962 udgjorde de udenlandske arbejdere omkring 30 pct. af lønarbejderne, og i mange erhverv var de helt dominerende. Et så stort antal udlændinge kunne af nationale grunde give anledning til betænkeligheder. Arbejderne viste en stigende tilbøjelighed til at ville bosætte sig i Schweiz, men den schweiziske befolkning syntes ikke at være indstillet på at acceptere en sådan udvikling. Desuden gjorde de mange udenlandske arbejdere den schweiziske økonomi meget sårbar over for ændringer i udlandet. Bedre beskæftigelsesmuligheder i Italien – eller måske en ændret italiensk lovgivning – ville hurtigt kunne begrænse mulighederne for at skaffe det antal udenlandske arbejdere, som det schweiziske erhvervsliv havde vænnet sig til at behøve.

TABEL 3

Udenlandske arbejdere

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
I alt udenlandske arbejde i august, i 1000 ...	435	548	645	690	721	676	649
Ændring siden året før, i pct.	+19	+26	+17	+7	+5	−6	−4

Anm.: Tabellen omfatter kun arbejdere, som er registreret af politiet. Ca. 160.000 udenlandske arbejdere er fritaget for denne kontrol.

Af disse grunde besluttede myndighederne allerede i marts 1963 at begrænse tilstrømningen af udenlandske arbejdere ved kun at give tilladelse til antagelse af nye udenlandske arbejdere til virksomheder, som ikke dermed forøgede deres totale beskæftigelse over 1962-niveauet. Disse regler

blev strammet lidt som et led i stabiliseringsprogrammet, og der er senere flere gange gennemført yderligere, men moderate stramninger. Som et resultat af denne politik steg antallet af udenlandske arbejdere kun ret svagt i 1963 og 1964, og i 1965 og 1966 er det endda faldet noget.

Begrænsningen af tilstrømningen af udenlandske arbejdere har på flere måder været af betydning for den økonomiske udvikling. Begrænsningen har virket dæmpende ved at mindske mulighederne for at udvide produktionen, og den har derigennem antagelig også i nogle tilfælde mindsket lysten til at foretage nye investeringer. Desuden er behovet for bygning af boliger m. v. til de udenlandske arbejdere naturligvis blevet mindre end det ellers ville have været. På den anden side må begrænsningen have medført en stramning af arbejdsmarkedet, og det må naturligvis have bevirket en tendens til hurtigere lønstigninger. Dette er muligvis en af årsagerne til, at den afdæmpede vækst ikke har medført nogen svækkelse af lønstigningerne.

PENGEPOLITIKKEN

I forhold til sin størrelse har Schweiz meget stor betydning for den internationale økonomi. Som i flere andre små industrialiserede lande udgør udenrigshandelen en stor andel af nationalproduktet, men dertil kommer, at Schweiz indtager en ganske usædvanlig stilling hvad internationale kapitalbevægelser angår. En forholdsvis stabil politisk og økonomisk udvikling gennem nogle generationer – kombineret med de schweiziske bankers traditionelle diskretion – har medført, at Schweiz i udstrakt grad anvendes som placeringssted for udenlandsk kapital. Der er naturligvis en vis fortjeneste forbundet med denne virksomhed som bank for udlandet, men det medfører undertiden store problemer. Kapitalbevægelserne har nemlig i de senere år ofte antaget et meget stort omfang, og det kan meget vel ske, at de forekommer på tidspunkter, hvor de af interne grunde er uønskede. Det drejer sig i øvrigt ikke blot om bevægelser i udenlandsk ejet kapital, men også om anbringelse eller hjemtagelse af schweizisk ejet kapital. Da Schweiz er et rigt land, kan også disse bevægelser antage betydeligt omfang.

De schweiziske myndigheder kunne således have brug for at disponere over flere og kraftigere virkende midler, end man behøver i andre lande. I virkeligheden er de imidlertid dårligere stillet end næsten alle andre steder.

Indtil stabiliseringsprogrammets gennemførelse i 1964 disponerede myndighederne kun over få og svagt virkende pengepolitiske midler. Nationalbanken kunne naturligvis ændre sin diskonto og andre rentesatser. Da de private banker kun i ringe grad er afhængig af likviditetsstøtte fra national-

banken (bl. a. fordi de råder over store tilgodehavender i udlandet), og da bankerne også i øvrigt er mere uafhængig af nationalbanken end i andre lande, vil en diskontoændring normalt være uden større praktisk betydning. Nationalbanken har ikke mulighed for i større omfang at påvirke likviditeten ved operationer på penge- og kapitalmarkedet, ved indkaldelse af kassereserver el. l. På disse områder var nationalbanken helt afhængig af de frivillige aftaler med bankerne. Selv om der efterhånden var oparbejdet en vis tradition for afsluttelse af sådanne aftaler, blev virkningen ofte svagere end ønskeligt, fordi nationalbanken var afhængig af de private bankers bedømmelse af, i hvilken udstrækning – og hvor længe – indgreb var nødvendige. Nationalbanken har dog længe rådet over et specielt middel, som har kunnet benyttes pengepolitisk, nemlig adgangen til at regulere emissionen af udenlandske lån i Schweiz. Alene har dette middel dog naturligvis kun begrænset virkning.

Ved gennemførelsen af stabiliseringsprogrammet i 1964 blev nationalbankens pengepolitiske muligheder væsentlig udvidet. Et af de største problemer for pengepolitikken var dengang at begrænse tilstrømningen af udenlandsk kapital, eller i hvert fald at hindre, at den bevirkede en forøgelse af den indenlandske likviditet. Likviditetsvirkningen af kapitaltilstrømningen blev imødegået ved en bestemmelse om, at bankerne skulle deponere et beløb svarende til alle nye indskud fra udlandet på en spærret konto i nationalbanken med mindre de selv forøgede deres tilgodehavender i udlandet med et tilsvarende beløb. Samtidig blev indstrømningen af midler direkte begrænset ved bestemmelser om, at der normalt ikke måtte betales rente af nye udenlandske indskud og at udlændinge som hovedregel ikke måtte købe schweiziske obligationer og aktier eller foretage investeringer i fast ejendom i Schweiz.

Disse restriktioner bidrog til at dæmme op for kapitalindstrømningen i den følgende tid – og dermed til at stramme kapitalmarkedet. Denne stramning gav sig bl. a. udslag i et stigende renteniveau.

I løbet af 1966 blev begrænsningerne i udlændinges adgang til at købe fast ejendom og værdipapirer gradvist ophævet. Da renten i udlandet i mellemtiden var steget stærkt, bevirkede denne liberalisering ikke nogen ny kapitaltilstrømning. Der har tværtimod været tale om en vis kapitaludstrømning. Forholdene på kapitalmarkedet strammedes derfor yderligere, og siden foråret 1966 har renten været ret kraftigt stigende. I sommeren 1966 var renten steget så kraftigt, at nationalbanken den 6. juli måtte justere sin diskonto ved at forhøje den med 1 pct. til 3 1/2 pct.

Som et led i stabiliseringsprogrammet fik myndighederne også beføjelse til at regulere emissionerne af indenlandske obligationslån. Myndighederne fastsætter hvert kvartal en kvote for de indenlandske emissioner i det kommende kvartal. Allerede fra 2. kvartal 1965 blev disse kvoter fastsat

TABEL 4

Renteudviklingen

Pct. ultimo	1960	1961	1962	1963	1964	1965	Nov. 1966
Diskonto	2.0	2.0	2.0	2.0	2.5	2.5	3.5
Rente af 3–5 årige kasseobligationer	3.35	3.34	3.39	3.63	4.34	4.36	4.61
Effektiv rente af statsobligationer	3.09	2.96	3.13	3.25	3.97	3.95	4.40

Kilde: International Financial Statistics og Schweizerische Nationalbank: Monatsbericht.

således, at der ikke skete nogen yderligere stigning i de indenlandske emissioner, og dette niveau blev fastholdt i 1965. Fra 2. kvartal 1966 er kvoterne endda blevet fastsat lavere end i de tilsvarende kvartaler året før, fordi myndighederne har ønsket at lette presset på den lange rente. Kvoterne er hele tiden – og ikke mindst i den sidste tid – blevet fastsat lavere end de ansøgte beløb.

Det kan måske forekomme inkonsekvent, at myndighederne gennemfører en stramning af kapitalmarkedet og samtidig søger at hindre, at obligationsrenten stiger. Det er dog forståeligt, når man tager i betragtning, at obligationsrenten i Schweiz er af stor betydning for udviklingen i priserne, ikke mindst på landbrugsprodukter. Landbruget arbejder med en meget stor fremmedkapital, og største delen af lånene er givet med variabel rente, d. v. s. at en renteforhøjelse meget hurtigt slår igennem på landbrugets omkostninger. Efter den schweiziske landbrugsordning har landbruget adgang til at overvælte disse øgede omkostninger på priserne for landbrugsprodukter. Der er således en temmelig nær forbindelse mellem obligationsrentens højde og forbrugerpristallets udvikling.

Man ville umiddelbart have ventet, at nationalbanken havde udnyttet sin bemyndigelse til at begrænse også de udenlandske emissioner kraftigt.

TABEL 5

Kapitalmarkedet

I mill. frcs.	1960	1961	1962	1963	1964	1965	Jan.-nov. 1965	Jan.-nov. 1966
Emission af indenlandske obligationslån (ekskl. konversioner)	890	1023	1124	2091	2503	2523	2419	2199
Emission af udenlandske obligationslån	558	960	655	588	383	339	294	468

Kilde: Schweizerische Nationalbank: Monatsbericht.

Det har imidlertid ikke været tilfældet i 1966. Nationalbanken har derimod ofte tidligere anvendt denne beføjelse til at tillade mange udenlandske emissioner, når likviditeten var for rigelig, og til gengæld at stramme eller helt lukke for disse emissioner, hvis der var vanskeligheder med at få de indenlandske obligationslån afsat. Det var i overensstemmelse med denne politik, at der f. eks. i årene 1960–63 blev tilladt mange udenlandske emissioner, men i 1964 og 1965, da renten var steget, kun forholdsvis få. I 1966 har nationalbanken imidlertid tilladt forholdsvis mange udenlandske emissioner.

En stor del af stigningen i forhold til 1965 skyldes dog, at de schweiziske banker har fået tilladelse til at deltage i emissionen af dollarlån på det internationale kapitalmarked. Den andel af disse lån, som de schweiziske banker overtager fast, medregnes i statistikken som emitteret i Schweiz. Denne ændring – og en lempeligere instilling over for udenlandske emissioner i det hele taget – skyldes en voksende erkendelse af, at udenlandske emissioner i Schweiz i dag ikke har større indflydelse på det interne kapitalmarked. Størstedelen af de udenlandske obligationslån, som emitteres i Schweiz, købes af udlændinge for midler placeret i Schweiz – og disse midler anvendes også i stigende grad til køb af udenlandske obligationer, som emitteres på det internationale kapitalmarked. En altfor kraftig begrænsning af de udenlandske emissioner i Schweiz vil derfor let kunne få den virkning, at de udenlandske midler anvendes til køb af obligationer uden for Schweiz, d. v. s. at de schweiziske banker unddrages denne forretning.

Allerede i 1962 indgik nationalbanken og de private banker en Gentlemen's Agreement om begrænsning af bankernes udlånsstigning, og denne aftale fik i en lidt skærpet form lovkraft ved gennemførelsen af stabiliseringsprogrammet. Begrænsningen gennemførtes ved, at der fastsattes en højeste stigning i bankernes udlån i forhold til stigningen i 1960 eller 1961. Den tilladte stigning blev fastsat forskelligt for lån med pant i fast ejendom og for andre lån. I 1966 var de tilladte stigninger 132 pct. for pantelån og 79 pct. for andre lån. Lån til det offentlige blev holdt uden for denne regulering.

TABEL 6

Bankernes udlån

Milliarder frcs.	1961	1962	1963	1964	1965	Jan.-okt.	
						1965	1966
Ændring i de 62 største bankers samlede udlån ..	4.78	4.40	4.44	4.09	4.51	3.59	3.47

Kilde: Schweizerische Nationalbank: Monatsbericht.

Udlånsloftet har medført, at bankernes udlån har kunnet holdes inden for de planlagte rammer. Dette har utvivlsomt vanskeliggjort finansieringen af nye investeringer og derved medvirket til at dæmpe højkonjunkturen.

Stabiliseringsprogrammet var en nødforanstaltning, og løbetiden for de forskellige indgreb blev derfor begrænset til 3 år, d. v. s. at de skal ophøre senest i marts 1967. Da myndighederne var klar over, at der også på længere sigt var behov for en udbygning af de pengepolitiske virkemidler, indledtes samtidig en undersøgelse af, hvordan en sådan udbygning bedst kunne ske. I den forløbne tid har der været ført lange forhandlinger mellem regeringen, nationalbanken og de private banker om dette spørgsmål.

I foråret 1966 offentliggjordes et udkast til en lov, som ville give nationalbanken nye bemyndigelser på følgende områder:

Nationalbanken skal kunne pålægge de private banker at holde kassereserver i nationalbanken. Reserverne skal beregnes i forhold til stigningen i indlånene. Den højeste sats, som bankerne kan pålægges, varierer mellem 5 pct. for langfristede indskud og 40 pct. for anfordringsindskud. For indskud fra udlandet skal gælde de dobbelte procentsatser.

Nationalbanken skal kunne fastsætte et loft over stigningen i bankernes udlån til forskellige formål. Det forudsættes, at bankerne altid får lov til at forøge udlånene mindst i takt med den forventede stigning i nationalproduktet.

Nationalbanken skal kunne udstede egne pengemarkedspapirer.

Selv om disse forslag skulle blive gennemført fuldt ud, vil nationalbankens muligheder alligevel være mere begrænsede end i de fleste andre lande. Bl. a. har man de fleste steder mulighed for at indkalde kassereserver i forhold til de samlede indlån og ikke blot til forøgelsen. Desuden er det tanken, at ikraftsættelsen af kassereservebestemmelsen og – i endnu højere grad – af et evt. udlånsloft skal ske efter en meget omstændelig procedure, hvorunder man bl. a. skal søge at opnå enighed med de private banker.

Forslaget har været livligt debatteret, og der er langtfra enighed om det. Det er almindeligt anerkendt, at der er behov for en udvidelse af de pengepolitiske midler, men der er meget forskellige meninger om, hvilket omfang denne udvidelse skal have. Bankerne anerkender således, at kassereservebestemmelser kan være rimelige, men de er absolut modstandere af adgangen til fastsættelse af udlånsloft.

Det ventes, at et endeligt lovforslag vil blive fremsat i parlamentet i løbet af 1967. Da den schweiziske befolkning nærer en indgroet uvilje mod at overlade større beføjelser til centrale myndigheder, er det langtfra givet, at selv et så moderat forslag vil gå glat igennem.

Som nævnt udløb bl. a. bestemmelsen om begrænsning af bankernes udlån senest til marts 1967. Da det stod klart, at en ny lov, der eventuelt

ville give nationalbanken nye bemyndigelser på dette område, ikke kunne gennemføres så hurtigt, indledte nationalbanken forhandlinger med de private banker om afslutning af en aftale til afløsning af loven. Disse forhandlinger er resulteret i, at lovbestemmelsen er ophævet allerede med udgangen af 1966. I stedet har nationalbanken henstillet til bankerne at følge visse retningslinjer for deres kreditgivning i 1967, og den schweiziske bankforening har anbefalet sine medlemmer at følge denne henstilling. Bankerne må herefter normalt ikke udvide deres samlede udlån med mere end 7 pct. i 1967. I modsætning til tidligere er der ikke fastsat særlige satser for lån mod pant i fast ejendom, og lån til det offentlige er med i ordningen. Da udlånsforøgelsen i 1966 androg ca. 8 pct. er der tale om en mindre stramning.

FINANSPOLITIKKEN

Det er forbundet med ganske særlige vanskeligheder at føre finanspolitik i Schweiz. Landet er som bekendt en forbundsstat, og de enkelte kantoner har fortsat både formelt og reelt langt større selvstændighed, end man kender det i andre lande. Det betyder bl. a., at forbundsregeringens andel af de samlede offentlige budgetter kun er omkring 1/3. Det betyder også, at forbundsregeringen kun har fået tillagt ganske bestemte indtægtskilder og kun inden for nærmere fastsatte grænser. Reglerne herom kan kun ændres ved en omstændelig og langsommelig procedure, der bl. a. indbefatter folkeafstemning i de enkelte kantoner.

I de senere år er forbundsregeringens udgifter steget ret kraftigt. Da de tildelte indtægtskilder ikke har givet mulighed for en tilsvarende indtægtsstigning, er resultatet blevet, at det traditionelle overskud på forbundsregnskabet nu praktisk taget er borte, jfr. tabel 7. De øvrige offentlige budgetter (for kantonerne og kommunerne) har samtidig udviklet sig på lignende måde, idet indtægtsstigningen heller ikke her har kunnet følge med de kraftigt voksende udgifter.

TABEL 7

Statsfinanserne

Milliarder frcs.	Regnskab					Budget	
	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Indtægter	3.41	4.12	4.21	5.28	4.95	5.63	5.40
Udgifter	3.27	3.68	4.08	4.86	4.92	5.87	5.83
Over- el. underskud (−)	0.14	0.43	0.13	0.42	0.03	−0.24	−0.43

Kilde: OECD: Economic Surveys, Switzerland, 1965 og 1967.

Denne udvikling har navnlig stået på siden omkring 1960, d. v. s. netop i en periode, hvor der har været behov for en økonomisk politik, som kunne dæmpe udviklingen. Det er derfor ikke underligt, at der har været tanker fremme om at få forholdene ændret, således at i hvert fald forbundsregeringens budget kunne bruges finanspolitisk.

Som et første skridt i denne retning har regeringen ladet en gruppe eksperter afgivet et skøn over den udvikling i forbundets budget, som må forventes i årene indtil 1974. Under forudsætning af, at der ikke tillægges forbundet nye indtægtskilder og at udgifterne udvikler sig efter den hidtidige tendens, skønner eksperterne, at underskuddet på budgettet vil stige til 1,9 milliarder frcs. i 1974. Endnu så sent som i 1965 var der overskud på regnskabet – selv om det var ganske lille. Da eksperterne ikke kunne se nogen mulighed for at hindre stigningen i udgifterne, anbefalede de en kraftig forøgelse af indtægterne.

Indtil nu er der ikke sket mere end, at forbundsregeringen har forelagt parlamentet et forslag om besparelser på visse subsidier på i alt 140 mill. frcs., samt om visse skatteforhøjelser, der i 1967 kun vil give et provenu på 70 mill. frcs, men i 1968 389 mill. frcs. Disse ændringer er ikke tilstrækkelige til at dække den forventede stigning i underskuddet på budgettet. Der er derfor næppe tvivl om, at det inden længe bliver nødvendigt at forøge forbundets indtægtsmuligheder kraftigt. Der er derimod tilsyneladende ikke foreløbig udsigt til, at finanspolitikken vil blive gjort så fleksibel, at den kan anvendes konjunkturpolitisk.

H. D.
22. 1. 67.

DEN DANSKE ØKONOMISKE SITUATION

DEN OFFENTLIGE SEKTOR

1. I »Økonomisk oversigt 1966«, et nummer af Statistiske Efterretninger, bringer Danmarks Statistik et skøn over statens indtægter og udgifter i finansåret 1966/67. Der forventes et fald i provenuet af told og forbrugsafgifter på 300 mill. kr. eller en procentvis nedgang på 3 pct. i forhold til, hvad man havde regnet med ved fremsættelsen af finanslovsforslaget for 1966/67. Samtidig forventes indkomstskatten at give 100 mill. kr. mere end forudset.

Følgende opstilling viser told og forbrugsafgifter i 1965/66 og 1966/67 og selve forbruget i 1965 og 1966.

	1965 (65/66)	1966 (66/67)
T & F	8.762 mill. kr.	10.069 mill. kr.
Forbrug	53.800 – –	59.700 – –
T & F/Forbrug	16,3 pct.	16,9 pct.

Da de indirekte skatter i det væsentlige hviler på forbruget, er provenuet sat i relation til forbruget. Den gennemsnitlige procent er steget 0,6 pct. Stigningen har flere forskellige og modsat virkende årsager. Fra april 1965 blev en gros omsen forhøjet fra 9 pct. til 12,5 pct. Denne forhøjelse virkede altså ikke fuldt ud i finansåret 1965/66, men kun i de 3 sidste kvartaler. Hvert kvartal indbetales den beregnede afgift af omsætningen i det foregående kvartal. Selv om omsforhøjelsen indførtes ver starten af finansåret 1965/66, begyndte provenuet beregnet efter den større pct. altså først at blive indbetalt i juli kvartal 1965. På den anden side er der en vis forsinkelse i afgifternes endelige overvæltning på forbrugspriserne. Man regner med en gennemslagsperiode på ca. 1 kvartal. Dette betyder, at forbruget i markedspriser i 1965 kun i den sidste halvdel af året er påvirket af den højere omsprocent. Det trækker i retning af, at afgiftsbeløbet i finansåret 1965/66 bliver relativt større set i forhold til forbruget i 1965.

Med virkning fra 1. februar 1966 forhøjedes tobaks- øl- og spiritusaf-

gifterne, hvilket på årsbasis skulle give 300–400 mill. kr. Ved uændret forbrug skulle disse afgifter give op mod 2/3 pct. af det samlede forbrug, se tallene ovenfor.

Endelig blev tolden inden for EFTA med virkning fra 1. januar 1966 nedsat med 1/3 fra 30 pct. til 20 pct. af basistolden. Det er imidlertid kun en mindre del af toldindtægterne, der stammer fra handelen med EFTA, hvor tolden jo allerede var kraftigt reduceret. For første halvdel af finansåret 1966/67 er tolden da også med et provenu på 291 mill. kr. steget med 4,9 pct. i forhold til året før.

Alt i alt kan vel siges, at stigningen i forholdet mellem afgifterne og forbruget på 0,6 pct. svarer til den omtalte forhøjelse af tobaks-, øl- og spiritusafgifterne, mens de øvrige virkninger stort set må have ophævet hinanden.

Når afgifterne er ca. 3 pct. mindre end beregnet, kan det skyldes, dels at forbruget (i mængder) er steget mindre end forventet, og dels at forbruget i et vist omfang har vendt sig fra de hårdest beskattede varer.

Hvad det første angår skønnes realforbruget at stige med 3,9 pct. fra 1965 til 1966, eller med 0,7 pct. mindre end fra 1964 til 1965. Hvis man havde regnet med, at stigningstakten ville blive opretholdt, kan dette til dels forklare det mindre provenu. I Økonomisk Årsoversigt fra marts 1966 har man et regneeksempel, der viser en mulig udvikling fra 1964 til 1969. Her antages realforbruget kun at stige med ca. 3,5 pct. pr. år, og den private andel heraf med ca. 2,75 pct. Hvis det er disse procenter, man har haft i tankerne ved finanslovsforslagets forelæggelse, kan det ikke være en for lille stigning i forbruget, der er årsag til det mindre provenu af afgifterne.

Hvad angår forbruget af beskattede varer kan vi se på den mængdemæssige udvikling for tobak, øl, spiritus og biler. Disse fire punktbeskattede områder gav i 1965/66 henholdsvis 19,5, 7,6, 5,0 og 25,9 pct. eller i alt 58,0 pct. af det samlede afgiftsprovenu. Cigaretforbruget steg med 3,1 pct. fra januar–oktober 1965 til januar–oktober 1966 mod 4 pct. fra 1964 til 1965. Ølforbruget steg for perioden januar/september med 22 pct. Der er her tale om en speciel virkning af ølstrejken i 1965. Uden den kan man skønne, at fremgangen ville have været knap 2 pct. Forbruget af udenlandsk spiritus steg fra 1. halvår 1965 til 1. halvår 1966 med 25,3 pct. For indenlandsk spiritus var stigningen 5,4 pct. Den sidste procent er en afsvækkelse i forhold til stigningstakten fra 1964 til 1965. Endelig er et fald i antal nyregistrerede køretøjer fra 1964 til 1965 afløst af en kraftig stigning. Mest udtalt er dette for almindelige personbiler. I perioden januar-oktober 1966 blev der registreret 84.997 almindelige biler, hvilket er en stigning på 16,4 pct. i forhold til 1965. Tallet er ligeledes højere end det tilsvarende for 1964 på 81.787.

Alt i alt kan man sige, at der for cigaretter og indenlandsk spiritus evt. kunne være ventet lidt større forbrugsstigning, mens stigningen for de øvrige varer vel nærmest må betegnes som ret voldsom.

Vedrørende den faktiske indbetaling af afgifter for finansåret 1966/67 foreligger der oplysninger for november måned med. For april-november 1966 indbetaltes 6124 mill. kr. mod 5186 mill. kr. i samme periode 1965. Det er en stigning på 18,1 pct. Denne pct. svarer meget nøje til den forventede stigning for hele finansåret ved finanslovens forelæggelse. Efter at man nu har sat skønnet for afgifternes størrelse 300 mill. kr. ned, er den forventede stigningsprocent faldet til 14,9 pct., eller med de før omtalte ca. 3 pct. Man regner altså med en nedgang i forbrugsstigningen i den sidste halvdel af finansåret. Oplysningerne om afgifterne for oktober-november støtter dette skøn, da stigningen her kun er 12,4 pct. fra 1965 til 1966. På den anden side synes det private forbrug at opretholde stigningen i forhold til året før. I begyndelsen af året lå det godt 10 pct. over niveauet i 1965, og denne pct. er kun faldet til godt 9 pct. for september-oktober. For de samme perioder var der ifølge forbrugerprisindekset en prisforskel mellem 1966 og 1965 på henholdsvis 8 pct. og 6 pct. Der kan således ikke konstateres en afsvækket stigningstakt i de forbrugte mængder. Det skal bemærkes, at det er mængderne og ikke priserne, der er afgørende for indtægterne af punktskatterne. Ved skøn over forbrugsudviklingen i finansårets sidste halvdel må der også tages hensyn til, at vinteren 66/67 foreløbig har været meget mild i modsætning til sidste vinter. Der er derfor ikke grund til at vente en sæsonbestemt nedgang i første kvartal 1967 tilsvarende den, man havde i 1966.

Jeg mener, at det er med et lille og ret usikkert grundlag i faktiske oplysninger, at man fra finansministeriets side regner med nedgangen i told- og forbrugsafgifternes provenu. Finansministeren siger i sin skriftlige forelæggelse af finanslovsforslaget for 1967/68, at indtægtsnedgangen skyldes »aktivitetsdæmpningen ... og ... den noget bedre balance, der i øvrigt er opnået i den samlede økonomi«. Her er det naturligvis rigtigt, at hvis man ser på industriproduktionen og eksporten, så er der i begge tilfælde tale om en afdæmpning, som det nærmere omtales senere. Dog er denne afdæmpning endnu ikke slået igennem på forbruget, men den har betydet en ændret fordeling af produktionen mellem forbrug og investering.

2. For det offentliges drifts- og anlægsudgifter regner man med, at der på forskellige poster bliver merudgifter, i alt beløbende sig til ca. 100 mill. kr.

Skønnet for 1966/67 samt udgifterne i de to foregående finansår giver følgende billede.

Mill. kr.	1964/65	1965/66	1966/67
Folke- & invalidepensionister	1958	2164	2541
Landbrugsordninger	513	447	573
Undervisning m. v.	1901	2417	2579
Øvrige civile driftsudgifter	3755	4549	4979
Civile anlægsudgifter	1196	1663	1947
Forsvar og civilforsvar	1817	1912	1915
Bevillingsreserverne	–	–	1230
I alt	11140	13152	15764

Den procentvise stigning mellem de to første år er 18,1 pct. og mellem de to sidste 19,9 pct. Posten »Bevillingsreserverne« antages at blive fordelt på de øvrige poster til dækning af løn- og prisstigninger. Det er derfor ikke muligt med nogenlunde nøjagtighed ud fra tallene at fordele stigningen på de forskellige udgiftsområder for 1966/67. Det er dog klart af tallene, at udgiften til Folke- og invalidepension er steget meget stærkt. Loven om fuld folkepension medfører, bortset fra prisstigninger, almindelige indkomststigninger og nettotilgang af pensionister, merudgifter frem til og med finansåret 1969/70. Denne stigning har netop toppet i 1966/67 og vil derefter aftage jævnt.

3. Den relative størrelse af den offentlige sektor, der omfatter staten og kommunerne, og navnlig dennes udvikling drøftes ofte. Det økonomiske sekretariat plejer at se de offentlige udgifter i relation til et lidt hjemmelavet indkomstbegreb, der er defineret som bruttofaktorindkomst – reparationer og vedligeholdelse. Når man ikke trækker den samlede reinvestering[1]) fra bruttofaktorindkomsten, er det naturligvis, fordi opgørelsen af denne størrelse er yderst usikker. Det økonomiske sekretariats mål for de offentlige udgifters relative størrelse er vokset fra godt 25 pct. omkring 1960 til 32 pct. for finansåret 1965/66. Det fremgår af de førnævnte tal, at statsudgifterne, der udgør godt 80 pct. af de offentlige udgifter, er vokset med 18–20 pct. om året. Nationalproduktet er i de senere år vokset med 10–12 pct. (i løbende priser) om året. Så længe disse tendenser holder, må den offentlige sektors relative størrelse naturligvis vokse. Dette kan også formuleres på den måde, at hver tilvækst i nationalindkomsten for en meget stor del beslaglægges af den offentlige sektor. Fra 1964/65 til 1965/66 var denne del godt 45 pct., hvoraf alene staten tegnede sig for godt 33 pct.

Et væsentligt problem i forbindelse med den offentlige sektors størrelse er naturligvis, at det offentlige tildels beslaglægger resourcer til, hvad man

[1]) Reinvesteringen er den udgift, der kræves til at holde produktionsapparatets realværdi intakt. Kun en del heraf dækkes af reparationer og vedligeholdelse.

kunne kalde for, uproduktive formål. Derved bliver den mulige produktion formindsket. Denne betragtning gælder dog ikke alle de offentlige udgifter. I den ovenfor viste oversigt over statsudgifterne er udgiften til undervisning og de civile anlægsudgifter produktive udgifter. Om udbyttet af stigningen i disse udgifter til f. eks. universiteter og veje er lige så stort som det, der kunne opnås ved resourcernes anvendelse andre steder i økonomien, kan naturligvis diskuteres. For udgifterne til folke- og invalidepension og til landbrugsordningerne gælder, at de direkte set er uproduktive, men de beslaglægger til gengæld ikke i nævneværdig grad resourcer. Der er tale om, at staten påvirker de disponible indkomsters fordeling. I 1964/65 og 1965/66 bliver der kun ca. halvdelen af statsudgifterne tilbage, der kan kaldes uproduktive. Af disse er en del udgifter til den civile administration, der må siges at være nødvendige for, at hele samfundslivet kan fungere.

Et andet problem, der melder sig i forbindelse med de offentlige udgifter, er deres betydning for konjunkturforløbet. Her nytter det imidlertid ikke at se udgifterne isoleret, men de må vurderes sammen med det offentliges indtægter. Der skal ikke forsøges nogen analyse af de konjunkturpolitiske problemer her. Blot er der grund til at tro, at jo bedre man kender de mulige forløb af de offentlige udgifter et stykke tid fremover, jo bedre kan det offentliges indtægtspolitik tilrettelægges. Derved kan man bedre nå de konjunkturmæssige virkninger, der ønskes fra politisk hold.

4. Man er i statsadministrationen begyndt at lave 3 års budgetoverslag. Dette må tildels ses som et udtryk for, at man er klar over de, netop nævnte, problemer, der er forbundet med en stor offentlig sektor, Et budgetoverslag for perioden 1967/68 til 1969/70 er offentliggjort i december 1966. Her skal nævnes nogle af de ting, der lægges vægt på i finansministerens indledende redegørelse.

De samlede udgifter anslås i faste priser at stige med gennemsnitligt 5,3 pct. om året fra 1966/67 til 1969/70. Det første år regnes stigningen at blive 7,3 pct. Når procenten er faldende gennem perioden, skyldes det, at overslagene stort set bygger på gældende lovgivning og videreførelsen af vedtagne projekter.

Den første udgiftsgruppe, finansministeren omtaler, kalder han de lovbundne tilskud. Gruppen omfatter som de vigtigste poster folke- og invalidepension, sygehuse, folkeskoler og refusioner, tilskud til en række institutioner, til internationale organisationer og til u-landene. Denne gruppe tegner sig for halvdelen af den samlede udgiftsstigning.

Derefter omtales de civile anlægsudgifter, der for tiden udgør omkring 13 pct. af udgifterne. Her beslaglægger vedtagne projekter store beløb. Erfaringen viser, at i det enkelte finansår er 3/4 af denne udgift gået til

videreførelse af igangværende arbejder. Finansministeren understreger, at en del anlægsarbejder, der medfører en stigning i kapaciteten f. eks. inden for skolerne, meget hurtigt medfører nye driftsudgifter. Dette problem skal udforskes nærmere i forbindelse med den langtidsplanlægning, man nu har taget op. Man er tydeligt nok her inde på, at man gerne vil have en vis kontrol med den offentlige sektors vækst.

Endelig omtales driftsudgifterne, der i princippet ikke er bundne, men som naturligvis dels er tungt bevægelige for tjenestemandslønningernes vedkommende og dels er afledet af hele det offentlige virke i øvrigt.

Finansministeren konkluderer, at når man taler om, hvor store de offentlige udgifter skal være, er det i realiteten kun en beskeden del, der kan reguleres på. Dette gælder naturligvis navnlig i nedadgående retning, og kun når der tænkes på en nogenlunde overskuelig periode.

Det af ministeren nævnte forhold, at offentlige investeringer for en dels vedkommende fører til senere driftsudgifter, giver anledning til en kommentar. Investeringernes andel af de samlede udgifter er i 1965/66 og 1966/67 (et skøn) henholdsvis 18,6 pct. og 19,3 pct. Derefter er procenterne frem til 1969/70 20,6, 20,7 og 20,8. Der er altså en stadig, omend sidst i perioden en svag, stigning. Procenterne for de sidste år kan let være undervurderede, da overslagene netop ikke regner med større nye investeringsprojekter. At sådanne i et vist omfang vil komme, er vel sandsynligt. Tallene er nok et fingerpeg om, at den offentlige sektor vil opretholde sin vækst. Udviklingen har sin egen inerti, der for mange år fremover er bestemt af beslutninger, der allerede nu er fortidige.

DEN ØKONOMISKE SITUATION I ØVRIGT

1. Som omtalt har stigningen i den økonomiske aktivitet i 1966 været noget mere afdæmpet, end det var tilfældet i de foregående år. Samtidig har betalingsbalancen udviklet sig gunstigt, så underskuddet bliver noget mindre, om ikke meget, end i 1965. Når forbruget alligevel er steget med op mod 4 pct., skyldes det, at investeringerne stort set forventes at blive af samme størrelse som året før. Da ledigheden ikke er vokset i 1966, men henimod årets slutning tværtimod blevet mindre (se tabellen), må der være tale om, at en vis del af resourcerne, herunder arbejdskraften er flyttet over fra investeringsgodeproduktion til forbrugsgodeproduktion. Dette behøver langt fra altid at indebære en overflytning mellem virksomhederne, men kan også foregå ved, at den enkelte virksomhed omstiller sin produktion. Endelig kan nogle varer finde anvendelse både ved investering og forbrug, og der kan så være tale om, at den sidstnævnte efterspørgsel er steget kraftigst.

Den gennemsnitlige ledighed ifølge de ugentlige opgørelser

	Arbejdsmænd		Byggefag		Andre mænd		Kvinder		I alt	
	1000 ledige	Pct.	1000 ledige	Pct.	1000 ledige	Pct.	1000 ledige	Pct.	1000 ledige	Pct.
Oktober 1965	4	1,6	–	0,6	3	0,8	1	0,7	8	1,0
November –	13	5,3	1	3,1	4	1,2	2	1,1	20	2,5
December –	26	10,6	3	6,3	6	2,0	6	3,0	41	5,1
Januar 1966	34	14,0	5	11,8	7	2,3	4	1,8	50	6,2
Februar –	36	14,9	5	11,0	7	2,2	3	1,5	51	6,3
Marts –	17	7,1	2	3,9	5	1,6	3	1,2	26	3,3
April –	13	5,3	1	2,4	4	1,3	3	1,4	21	2,6
Maj –	3	1,3	–	0,6	2	0,7	1	0,7	7	0,9
Juni –	2	0,6	–	0,2	1	0,5	1	0,5	4	0,5
Juli –	2	0,9	–	0,1	2	0,5	1	0,4	4	0,6
August –	3	1,2	–	0,3	2	0,5	1	0,5	5	0,7
September –	2	0,9	–	0,2	2	0,7	1	0,6	6	0,7
Oktober –	3	1,2	–	0,3	3	0,9	1	0,7	7	0,9
November –	7	3,2	1	1,5	3	1,0	2	0,9	13	1,7
December –	18	7,6	2	4,4	6	1,8	5	2,6	31	3,9
Året 1965	10	4,2	1	2,0	3	0,9	2	1,0	16	2,0
Året 1966	11	4,7	1	2,9	4	1,1	2	1,0	18	2,3

For den allersidste del af året foreligger der oplysninger fra detailhandelen om, at julehandelen har vist en noget svagere stigning for 1966 end for de foregående år. Der kan dog her meget vel være tale om, at visse forbrugsudgifter er udskudt nogle få måneder i forbindelse med forudbetaling af personlige skatter. Disse er ifølge oplysninger fra nogle kommuner sandsynligvis steget med omkring 150 mill. kr. mere, end man normalt ville regne med. Forudbetalingen hænger naturligvis sammen med en forventning om skattefradragsreglens bortfald ved indkomstopgørelsen for 1967. Lad os sige, at de 50 mill. kr. er lånt til formålet, og at 50 mill. kr. af resten ellers ville være anvendt til forbrug. Dette svarer til ca. 1 pct. af en gennemsnitsmåneds totale offentlige og private forbrug og naturligvis en meget større procent af, hvad begrebet julehandel måtte omfatte.

2. Når den reale værdi af nationalproduktet kun er steget med 2–3 pct. i 1966, hænger det sammen med en afsvækket stigning både i industrieksporten og i den samlede industriproduktion. Jeg gjorde i sidste nummer af Økonomi og Politik en del ud af at gætte på stigningen i industriduktionen i 1. halvår 1966. Dengang forelå mængdeindekset for industriproduktionen nemlig kun for 1. kvartal. Nu foreligger mængdeindekset for årets 3 første kvartaler, se tabellen.

Mængdeindeks for industrien

	1965	1966	Stigning i %
1. kvartal	132,7	128,6	−3,1
2. kvartal	132,5	135,5	2,3
3. kvartal	131,0	135,8	3,7
4. kvartal	139,6	–	–
1.–3. kvartal	132,1	133,3	0,9

For 2. kvartal skønnede jeg på 135, hvilket kom til at holde stik (der var intet skøn over decimalen). Bedømmelsen af udviklingen i den første halvdel af året, som stod i sidste konjunkturoversigt, er der derfor ingen grund til at korrigere. Det er ikke noget tegn på afmatning, at indekset kun steg meget lidt fra 2. til 3. kvartal, da der almindeligvis på grund af ferietiden er en sæsonmæssig nedgang i produktionen i 3. kvartal. Nedgangen (se tabellen) i 1965 er altså ikke udtryk for noget specielt for dette år, men derimod for det normale.

Hvis 3. kvartals stigning i forhold til 1965 skal opretholdes for 2. halvår, skal indekset for 4. kvartal stige til 144,8. Dette resultat er helt usandsynligt. Snarere bliver indekset af omtrent samme størrelse som for 4. kvartal 1965. Resultatet for hele året 1966 vil i så fald kun vise en meget beskeden fremgang. Disse antagelser støttes af Danmarks Statistiks konjunkturbarometer for 4. kvartal. Både med hensyn til produktion og ordretilgang viser det, at man regner med et niveau, der ikke afviger væsentligt fra 3. kvartals.

3. Den omtalte stagnation i investeringerne dækker over, at de private erhvervsinvesteringer er uændrede eller gået tilbage, mens det offentliges investeringer og investeringerne i boligbyggeri er steget noget. Følgende tabeller viser dels stigningen i påbegyndt byggeri og dels stigningen i byggeri under opførelse.

Stigning i påbegyndt byggeri fra 3. kvartal 1965 til 3. kvartal 1966 i »Byer m. v.«

	Ændring i etageareal 1000 m²	Procentvis ændring
Beboelsesejendomme	523,3	75,8
Erhvervsejendomme	−56,8	−10,0
Heraf fabrikker og værksteder..	−69,2	−17,8
Ikke erhversejendomme	187,4	222,6
Heraf i offentligt eje	157,9	290,3
I alt	662,9	48,9

Stigning i det igangværende byggeri fra 1. oktober 1965 til 1. oktober 1966 i »Byer m. v.«

	Ændring i etageareal 1000 m²	Procentvis ændring
Beboelsesejendomme	851,9	21,1
Erhvervsejendomme	−84,6	−3,8
Heraf fabrikker og værksteder..	−138,8	−9,4
Ikke erhvervsejendomme	389,5	38,1
Heraf i offentligt eje	266,8	33,5
I alt	1156,8	15,8

Statistikken over byer m. v. omfatter ca. 85 pct. af byggeriet i hele landet. Det ses, at for erhvervsejendommene er tilbagegangen stærkest for fabrikker o. l., mens en mindre tilbagegang må gælde for kontorbygninger og handelslokaler. Den i sidste nr. af Økonomi og Politik omtalte kraftige stigning for ikke erhvervsejendomme er fortsat. Som det ses er den offentlige andel i denne stigning ganske dominerende. For den ikke offentligt ejede del er der i stor udstrækning tale om byggeri af forskellige institutioner, der får offentlig støtte. Fra 1. oktober 1965 til 1. oktober 1966 er den procentvise andel af byggeri under opførelse for ikke erhvervsejendomme steget fra 14 pct. til 17 pct.

4. I sidste nummer af Økonomi og Politik blev eksporten i 1965 og 1966 sammenlignet for perioden januar-august. Siden da, hvor stigningsprocenten for den samlede eksport var 7,2 er der sket en yderligere svækkelse. Forperioden januar–november er stigningstakten for den samlede eksport faldet til 5,8 pct. Årsagen er udviklingen i eksporten af både landbrugsvarer og industrivarer. I første halvår var der en stigning i landbrugseksporten på 5–6 pct. Dette skyldtes udelukkende en kraftig fremgang for baconeksporten p. g. a. bedre priser. Efter første halvår har der været en klar tilbagegang for levende hornkvæg, okse- og kalvekød, og den bedre stilling for baconeksporten i forhold til 1965 begyndte at blive svækket. Endelig blev baconeksporten i oktober og november mindre end året før. Dermed er den samlede stigningsprocent for landbrugsprodukter for perioden januar-november faldet til 1,7.

For andre industriprodukter var der en meget kraftig stigning i oktober, men derefter blev eksporten til gengæld ringe i november, og for perioden januar-november faldt stigningsprocenten til 6,4. Som tabellen viser er kemiske artikler og maskiner stadig områder inden for eksporten med en kraftig fremgang. Mens stigningen i importen tidligere på året var ret moderat, således at underskuddet på handelsbalancen var mindre end i

Mill. kr.	Januar-november			Ændring i pct.	
	1964	1965	1966	1964-65	1965-66
Landbrugsprodukter	4818	4988	5071	3,5	1,7
Heraf:					
Bacon m. v.	1866	1883	2079	0,9	10,4
Levende hornkvæg, okse- og kalvekød	844	864	768	2,4	−11,1
Konserves	866	1012	1170	16,9	15,6
Andre industriprodukter	6480	7289	7754	12,5	6,4
Heraf:					
Kemiske artikler, excl. medicin	433	491	590	13,4	20,2
Maskiner og instrumenter	2135	2509	2744	17,4	9,4
Fisk og andre varer	851	946	1061	11,2	12,2
Tilsammen	13015	14235	15056	9,4	5,8

1966, steg importen navnlig i oktober meget stærkt, og for hele perioden januar-november steg importen med 5,9 pct. i forhold til 1965. Herved blev periodens handelsbalanceunderskud 3602 mill. kr. eller godt 200 mill. kr. mere end i 1965.

Efter det store underskud på handelsbalancen er det sandsynligt, at den samlede betalingsbalance i 1966 giver meget nær samme resultat som i 1965. Foruden handelsbalancen indgår indtjening på skibsfarten, turisme, andre tjenesteydelser og renter i betalingsbalancens løbende poster. Man kan sige, at disse poster i alt udgør betalingsbalancens driftsregnskab. For de tre første kvartaler gav disse øvrige poster en merindtægt i forhold til 1965 på 165 mill. kr. efter den foreløbige opgørelse. For hele året kan det ikke blive meget galt at regne med en merindtægt på godt 200 mill. kr. Om 1966 så vil give en betalingsbalanceforbedring må således helt afhænge af eksport og import i december måned.

Denne udvikling for handels- og betalingsbalance kan siges at være ret dramatisk. Indtil 3. kvartal var man vel alle de steder hvor konjunkturerne følges både enige om og sikre på, at 1966 ville give en bedring af betalingsbalancen på mindst et par hundrede mill. kr. i forhold til året før.

L. L.
22. 1. 67.

POLITISK KRONIK

UDLANDET

Oktober 1966

1. – Stridighederne i Nigeria mellem Hausa- og Ibostammerne (se 29/7 og 1/8) kulminerer i massedrab af medlemmer af Ibostammen, der bor og arbejder i nordregionen. Med offentlig støtte iværksættes flytning af Ibo'er fra nord- til østregionen og omvendt af Hausa'er fra øst- til nordregionen.

3. – Den tunesiske regering beslutter at afbryde de diplomatiske forbindelser med Den forenede arabiske Republik (se 8/4 1965) på grund af Ægyptens »uophørlige bagvaskelseskampagne mod Tunesien«.

Brasiliens kongres vælger den tidligere krigsminister, marskal da Costa e Silva til præsident efter Humberto Castelo Branco fra 15/3 1967 med 295 af 475 stemmer. Marskal da Costa e Silva er regeringspartiet, den nationale fornyelsesalliances kandidat. Oppositionen opstiller ikke nogen kandidat.

4. – Den franske forsøgsserie med kernevåben på atollen Mururoa (se 2/7) afsluttes.

Israel anmoder om forhandlinger om associering med EEC.

Det britiske protektorat Basutoland bliver uafhængigt kongerige under navnet Lesotho (se 18/6).

5. – På arbejderpartiets kongres i Brighton vedtages med 3.836.000 stemmer mod 2.515.000 en resolution, der godkender den britiske regerings økonomiske politik (se 7/9). – Pris- og indkomstlovens afsnit IV, hvorefter regeringen kan forbyde løn- og prisstigninger, sættes i kraft.

Congo afbryder de diplomatiske forbindelser med Portugal og beordrer samtidig alle udenlandske konsulater uden for Kinshasa (Leopoldville) lukket. Congo har indklaget Portugal for FN's sikkerhedsråd, idet Portugal beskyldes for at stille baser i Angola til rådighed for lejetropper, hvormed fhv. ministerpræsident Moise Tshombe vil søge at styrte den congolesiske regering. – 14. Sikkerhedsrådet vedtager enstemmigt en resolution, der tager Portugals erklæring om, at der ingen lejetropper findes i Angola, til efterretning, men anmoder Portugal om ikke at tolerere, at fremmede lejetropper fra Angola blander sig i Congos indre anliggender.

6. – På arbejderpartiets kongres i Brighton foreslår udenrigsminister George Brown, at Sovjetunionen og Storbritannien skal genindkalde Genèvekonferencen om Indokina. Efter at der er opnået principiel enighed herom, skal USA standse bombeangrebene på Nord Vietnam, og Nord Vietnam skal standse afsendelsen af tropper til Syd Vietnam. Konferencen skal forhandle om en våbenstilstand og om principperne for en politisk løsning af konflikten på grundlag af de væsentligste punkter i Genèveoverenskomsten af 1954, og konferencens beslutninger skal gennemføres under international kontrol. 11/10 fremlægger udenrigsminister Brown

forslaget for FN's plenarforsamling. – 7. Syd Vietnams udenrigsminister Tran Van Do erklærer, at Browns forslag ikke har megen mening, så længe Hanoi opretholder sin afvisende holdning. Han kan ikke acceptere Viet Cong som forhandlingspartner. – 10. Kinas kommunistiske partis centralorgan Renmin Ribao afviser det britiske og andre forslag til en fredelig løsning af konflikten. – 10.–14. Den amerikanske forsvarsminister Robert S. McNamara aflægger besøg hos de amerikanske tropper i Vietnam og har samtaler med præsident Nguyen Van Thieu og ministerpræsident Nguyen Cao Ky. Efter sin hjemkomst erklærer han, at resultatet af de militære operationer i de sidste 12 måneder overtræffer forventningerne, og at Syd Vietnams økonomiske situation er forbedret. – 23. Kinas udenrigsminister Chen Yi kræver, at USA straks skal trække alle sine tropper ud af Vietnam og overlade til det vietnamesiske folk selv at løse sine problemer. – 24. I et kommuniqué fra konferencen i Delhi mellem præsident Tito, præsident Nasser og premierminister Indira Ghandi kræves standsning af luftangrebene på Nord Vietnam, tilbagevenden til Genèveoverenskomsten af 1954, tilbagetrækning af alle udenlandske stridskræfter fra Vietnam og Viet Congs deltagelse i alle forhandlinger. – 24.–25. Præsident Johnson mødes i Manilla (se 1/9) med regeringscheferne i Australien, New Zealand, Philippinerne, Sydkorea, Thailand og Syd Vietnam. I et kommuniqué ved forhandlingernes afslutning hedder det, at hvis den anden part trækker sine tropper tilbage fra Syd Vietnam og standser infiltrationen, vil USA og dets allierede forlade Syd Vietnam senest efter 6 måneders forløb. – 25. Udenrigsminister Brown afslutter et besøg i Moskva, hvorunder han uden held har forsøgt at vinde Sovjetunionen for sit forslag.

11. – I det italienske kommunistiske partis centralkomité angriber generalsekretæren Luigi Longo Kinas kommunistiske parti for at bringe den internationale kommunisme i vanry. Centralkomiteen godkender 13/10 Longos beretning og kræver den kommunistiske bevægelses enhed genoprettet. – 15. I Livorno dannes et nyt kommunistisk parti, Italiens kommunistiske (marxistisk-leninistiske) parti, der vender sig mod revisionismen.

13. – Vicekansler Fritz Bock udtaler, at den af Østrig ønskede overenskomst med EEC ikke vil berøre Østrigs permanente neutralitet eller dets forpligtelser i henhold til statstraktaten. Afgørelsen tilkommer alene Østrig.

15. – Den hollandske koalitionsregering af det katolske folkeparti, socialisterne og det (protestantiske) antirevolutionære parti under Joseph Cals indgiver sin afskedsbegæring, efter at et forslag, der kritiserer regeringens budgetpolitik, stillet af katolikken Norbert Schmelzer, er blevet vedtaget med 75 stemmer mod 62. 16/10 anmoder dronning Juliana Schmelzer om at danne regering.

16. – I Ecuador, hvor militærjuntaen, der havde regeret siden juli 1963, blev styrtet i slutningen af marts, afholdes valg til en forfatningsgivende forsamling. Højrepartierne besæter 53 og venstre og centrum 34 pladser. Herudover vælger forskellige organer 12 medlemmer.

24. – Med valget af Bülent Ecevit til generalsekretær tager en venstrefløj i Tyrkiets største oppositionsparti, det republikanske folkeparti, grundlagt 1924 af Atatürk, magten i partiet. Han erklærer, at det er hensigten at gøre partiet til et demokratisk socialistisk parti.

25. – En militærdomstol dømmer den tidligere indonesiske udenrigsminister Subandrio (se 11/3) til døden. Domstolen anser det for bevist, at Subandrio på forhånd havde kendskab til kuppet 30/9 1965, men undlod at underrette præsidenten derom.

26. – NATO-rådet beslutter at flytte sit hovedkvarter fra Paris til Bruxelles (se 6/6).

Congos præsident Joseph Mobutu overtager selv stillingen som regeringschef i stedet for general Leonard Mulamba (se 14/11 1965). Mulamba bliver forsvarsminister. Katanga radio siger, at Congo bevæger sig henimod præsidentstyre.

27. – FN's plenarforsamling vedtager en resolution, der fordømmer Sydafrikas styre i Sydvestafrika (se 18/7) og overfører ansvaret for mandatet over Sydvestafrika til FN. En kommission skal inden april 1967 afgive rapport om, hvorledes dette skal ske.

FDP's 4 ministre i den tyske forbundsregering – Erich Mende, Rolf Dahlgrün, Walter Scheel og Ewald Bucher – træder tilbage på grund af uenighed med CDU/CSU om dækningen af underskuddet på budgettet for 1967. Regeringen er hermed en mindretalsregering, idet partistillingen i forbundsdagen er: CDU/CSU 245, FDP 49 og SPD 202.

Pekingregeringen giver meddelelse om et heldigt gennemført forsøg med en fjernstyret raket med kerneladning over kinesisk territorium (se 9/5).

General Ne Win frigiver uden betingelser U Nu, Burmas tidligere premierminister og lederen af unionspartiet, samt U Ba Swe, den tidligere leder af Det antifascistiske folks frihedsliga (AFPEL) efter henholdsvis 4½ års og 3 års fangenskab (se 1/3 1962).

30. – Efter at såvel det italienske socialistiske parti (PSI) som det italienske socialdemokratiske parti (PSIM) på kongresser enstemmigt har godkendt forslaget om genforening af de to partier (se 31/7), vedtager en konstituerende forsamling med ca. 15.000 deltagere med akklamation at danne det forenede socialistiske parti med PSI's leder, den 75-årige viceministerpræsident Pietro Nenni, som præsident. Til sekretærer vælges De Martino. PSI, og Tanassi, PSIM. Det forenede parti bliver medlem af Socialistisk Internationale, hvor Italien hidtil kun har været repræsenteret ved PSIM. Når hensyn tages til, at 3 parlamentsmedlemmer er udtrådt af PSIM, får det ny parti 94 medlemmer i deputeretkammeret og 44 i senatet, nemlig henholdsvis 62 og 30 fra PSI og 32 og 14 fra PSIM, og bliver dermed det tredjestørste parti i begge kamre efter de kristelige demokrater og kommunisterne.

November 1966

1. – Premierminister Johannes D. Vorster betegner FN's plenarforsamlings beslutning om at fratage Sydafrika mandatet over Sydvestafrika (se 27/10) som folkeretsstridig, ikke bindende for Sydafrika og desuden i praksis uigennemførlig.

2. – Forbundskansler Ludwig Erhard (se 27/10) erklærer over for CDU/CSU's forbundsdagsgruppe, at hans person ikke skal stå i vejen for partiets forsøg på at finde et grundlag for en flertalsregering. – SPD's gruppebestyrelse offentliggør en erklæring i 8 punkter om en ny forbundsregerings opgaver. I erklæringen kræves bl. a. en ordning af forholdet til Washington og Paris, afkald på medbesiddelse af kernevåben, normalisering af forholdet til Østlandene og klarhed over handlingsspillerummet over for magthaverne i Østberlin og udnyttelsen af dette spillerum. – 8. Forbundsdagen vedtager med 255 stemmer (SPD og FDP) mod 246 (CDU/CSU) et socialdemokratisk forslag, der opfordrer forbundskansler Erhard til at kræve tillidsvotum; Erhard afviser opfordringen, idet han henviser til forfatningen, hvorefter forbundsdagen kun kan udtale mistillid til en forbundskansler, hvis der samtidig peges på en efterfølger. – CDU's for-

retningsudvalg indstiller flg. 4 kandidater til forbundskanslerposten: formanden for CDU's forbundsdagsgruppe Rainer Barzel, forbundsdagspræsident Eugen Gerstenmaier, ministerpræsidenten i Baden-Württemberg Kurt Georg Kiesinger og udenrigsminister Gerhard Schröder. – 9. Bestyrelsen for CSU, CDU's bayerske fløj, udpeger Kurt Georg Kiesinger som kandidat til forbundskanslerposten og kræver, at CSU's formand, fhv. forsvarsminister Franz-Josef Strauss, får en indflydelsesrig post i forbundsregeringen. – Kiesinger indrømmer, at han i 1933 blev medlem af NSDAP, men erklærer, at han efter Röhmkuppet i 1934 ophørte at betale kontingent; han benægter, at han har været kontaktmand mellem Ribbentrop og Göring. – Eugen Gerstenmaier meddeler, at han ikke er kandidat til kanslerposten. – 10. CDU/CSU's forbundsdagsgruppe vælger Kiesinger som gruppens kandidat til kanslerposten og bemyndiger ham til at føre forhandlinger om dannelse af en ny regeringskoalition. Kiesinger får i 3. valgomgang 137 af 244 stemmer, udenrigsminister Schröder får 81 og Rainer Barzel 26 stemmer. Professor Walter Hallstein, præsidenten for fællesmarkedskommissionen, trækker sin kandidatur tilbage efter i 2. omgang at have fået 3 stemmer. – 26. Efter at de forskellige muligheder for dannelsen af en regeringskoalition (herunder også en koalition af SPD og FDP) er prøvet, meddeler Kiesinger og SPD's formand Willy Brandt, at der er opnået enighed om en koalition af CDU/CSU og SPD. – 30. Koalitionen godkendes endeligt af begge grupper. Imod stemmer 27 CDU/CSU- og 53 SPD-forbundsdagsmedlemmer. Det meddeles, at de socialdemokratiske organisationer i 7 af de 11 enkeltstater går imod koalitionen, navnlig fordi lederen af CSU, Franz-Josef Strauss, har fået tilbudt en post i regeringen. – Forbundskansler Ludwig Erhard indgiver sin afskedsbegæring.

3. – Norbert Schmelzer opgiver forsøget på at danne ny hollandsk regering (se 15/10). Dronningen anmoder derefter fhv. ministerpræsident L. J. M. Beel om at undersøge mulighederne for en hurtig løsning af regeringskrisen. Bestræbelserne resulterer i, at professor Jelle Zijlstra, det antirevolutionære parti, 22/11 danner midlertidig regering bestående af 8 katolikker og 5 antirevolutionære. Zijlstra overtager selv finansministeriet. En række ministre i den foregående regering, deriblandt udenrigsminister Luns, fortsætter på deres hidtidige poster. – 25. Dronning Juliana opløser andetkammeret, og der udskrives nyvalg til 15/2 1967.

Ved valget i Barbados, der opnår uafhængighed 30/11, besætter premierminister Errol Barrows demokratiske arbejderparti, der har været ved magten siden 1961, 14 af 24 pladser. Barbados arbejderparti under Sir Grantley Adams får 8 mandater og det højreorienterede nationale parti 2 mandater.

Ministerpræsident Eisaku Sato udtaler, at Japan er i stand til at udvikle kernevåben, men ikke vil gøre det.

6. – Ved landdagsvalget i Hessen får SPD 51,0 (1962: 50,8) pct. af stemmerne, CDU 26,4 (28,8) pct., FDP 10,4 (11,5) pct., Gesamtdeutsche Partei 4,3 (6,3) pct. Endvidere får det nye, yderliggående nationaldemokratiske parti (NPD) 7,9 pct. af stemmerne og bliver for første gang repræsenteret i et enkeltstatsparlament. – 20. Også ved valget i Bayern opnår NPD repræsentation i landdagen med 7,4 pct. af de afgivne stemmer. CSU får 48,2 (1962: 47,5) pct. af stemmerne, SPD 35,8 (35,3) pct., FDP 5,1 (5,9) pct. og Bayernpartiet 3,4 (4,8) pct. Hverken FDP eller Bayernpartiet bliver repræsenteret i den nye landdag, idet de ikke i mindst et af de 7 distrikter, hvori landet er delt, opnår 10 pct. af stemmerne.

7. – Under et besøg i Cairo af den syriske ministerpræsident Youssef Zeayen er underskrevet en forsvarspagt mellem Syrien og Den forenede arabiske Republik, hvorefter der skal oprettes et fælles for-

svarsråd og i tilfælde af krig en fælles overkommando under ledelse af den ægyptiske øverstbefalende. Desuden er der enighed om at undersøge mulighederne for en sammenslutning med henblik på at skabe et »fælles socialistisk arabisk fædreland«.

Ved valget i Trinidad og Tobago, det første efter opnåelsen af uafhængighed, sejrer premierminister Eric Williams' parti, folkets nationale bevægelse, for 3. gang i træk. Det besætter 24 af i alt 36 pladser, medens de resterende 12 mandater tilfalder det demokratiske arbejderparti.

8. – Ved valgene i USA har republikanerne betydelig fremgang, men demokraterne har fortsat solidt flertal i kongressen. I repræsentanternes hus er stillingen efter valget 248 demokrater og 187 republikanere mod hidtil 295 dem. og 140 rep. Ved den delvise fornyelse af senatet (35 af 100 pladser) vinder republikanerne 3 mandater, og stillingen bliver 64 (hidtil 67) dem. og 36 (33) rep. Endvidere er 35 af de 50 guvernørposter i enkeltstaterne på valg. Heraf besætter republikanerne 23 og demokraterne 11, medens valget i Georgia er uafgjort. Herefter har republikanerne halvdelen af guvernørposterne. I California, den folkerigeste af enkeltstaterne, besejrer republikaneren Ronald W. Reagan med et flertal på næsten 1 mill. stemmer den hidtidige demokratiske guvernør. I staten New York genvinder republikaneren Nelson B. Rockefeller guvernørposten.

Den indiske indenrigsminister Gulzarilal Nanda (se 11/1) træder tilbage efter kritik fra sit eget parti, kongrespartiet, for svaghed i bekæmpelsen af massedemonstrationer for totalforbud mod koslagtning. – 9. Premierminister Indira Ghandi overtager selv midlertidigt indenrigsministeriet. Det meddeles, at over 1500 er blevet arresteret i forbindelse med uroligheder. Blandt de arresterede er præsidenten for den højreorienterede hindubevægelse Jan Sangh, professor Balrai Madhok. – 13. Ved en større rekonstruktion af den indiske regering overtager forsvarsminister Yaswantrao Chavan indenrigsministeriet, udenrigsminister Swaran Singh bliver forsvarsminister og Mohammadali Currim Chagla udenrigsminister – den første muhammedaner på denne post.

9. – Den irske republiks premierminister siden de Valera i 1959 valgtes til republikkens præsident, den 67-årige Sean Lemass, indgiver sin afskedsbegæring. Fianna Fail's parlamentsgrupper vælger til formand finansminister John (Jack) Lynch med 52 stemmer, medens minister for handel og industri George Colley får 19 stemmer. 10/11 danner Lynch regering. Frank Aiken fortsætter som vicepremierminister og udenrigsminister.

10. – Premierminister Harold Wilson meddeler i underhuset, at den britiske regering vil gøre et nyt fremstød på højeste plan for at få fastslået, om forudsætningerne for forhandlinger om Storbritanniens indtræden i EEC nu er til stede. – 23. Premierminister Georges Pompidou udtaler, at han ikke ser nogen hindring for Storbritanniens indtræden i EEC, hvis det efter en vis overgangstid er villig til helt og fuldt at acceptere fællesmarkedets regler og også påtage sig de dermed forbundne ubehageligheder.

11. – FN's plenarforsamling vælger Danmark, Indien, Canada, Æthiopien og Brasilien til ikke-permanente medlemmer af sikkerhedsrådet for 1967 og 1968 i stedet for Holland, Jordan, New Zealand, Uganda og Uruguay.

På årsdagen for Rhodesias ensidige uafhængighedserklæring udtaler premierminister Ian Smith, at tidspunktet for en personlig samtale mellem ham og den britiske premierminister er inde. – 26. Den britiske Commonwealthminister Herbert Bowden forhandler i Salisbury med Ian Smith om mulighederne for en løsning af forfatningskonflikten.

12. – I grænseområdet mellem Israel og Jordan dræbes 3 israelske soldater, da en landmine eksploderer. Den næste dag trænger israelske tropper ind i Jordan og sprænger talrige huse i luften i Hebronområdet. – 25. FN's sikkerhedsråd vedtager med 14 af 15 stemmer – New Zealand undlader at stemme – en resolution, der fordømmer Israel og truer med sanktioner i gentagelsestilfælde.

15. – Med rumskibet Gemini 12's fuldførelse af 4 dages omkredsen af jorden er Geminiprogrammet afsluttet. Under omkredsningen har astronauten Edwin Aldrin opholdt sig i alt 5 timer 36 minutter uden for rumfartøjet.

Ved valget i Brasilien (se 3/10) får den nationale fornyelsesalliance (ARENA) 276 mandater i deputeretkammeret, den brasilianske demokratiske bevægelse (MDB) 133. Andre partier er ikke tilladt.

16. – Den forfatningsgivende forsamling i Ecuador (se 16/10) vælger til republikkens midlertidige præsident Otto Arosemena Gomez, der 20/11 danner regering med Jorge Carrera Andrade som udenrigsminister og Agustin Febres Cordero som forsvarsminister.

21. – Ved afslutningen af et 7 dages besøg i Østrig udtaler Sovjetunionens præsident Nikolaj Podgorny, at et hvilket som helst arrangement mellem Østrig og EEC vil føre til en afvigelse fra Østrigs neutrale kurs.

I Nablus og andre steder i Vestjordan finder demonstrationer sted mod regeringens påståede passivitet over for den militære trussel fra Israel. Ministerpræsident Wasfi Tell kritiserer de andre arabiske stater, fordi de ikke er kommet Jordan til hjælp ved Israels aktion i Hebronområdet (se 12/11). – 23. Jordan indfører almindelig værnepligt for alle mænd i alderen 18–40 år. – Kong Feisal meddeler kong Hussein af Jordan, at 20.000 mand saudiarabiske tropper i alarmberedskab er rede til at hjælpe Jordan. – 24. Præsident Nasser bebrejder Jordans regering, at den ikke har gjort nok for at forsvare Jordan mod Israel. – 25. Organisationen for Palæstinas befrielse opfordrer i Cairo radio Jordans befolkning til at rejse sig mod kong Hussein. – 26. Jordans regering beslutter at bevæbne befolkningen i grænselandsbyerne. – 29. Syriens Baath parti opfordrer alle fremskridtsvenlige og revolutionære kræfter i Jordan til at styrte den nuværende regering.

22. – General Franco giver Cortes (parlamentet) meddelelse om en ny »organisk lov«, der på en række punkter ændrer forfatningen. Embederne som statschef og regeringschef adskilles, regeringschefen udpeges af statschefen blandt 3 navne, der foreslås af rigsrådet, og Cortes får 100 folkevalgte medlemmer. General Franco går i sin tale imod indførelse af flerpartisystemet. 14/12 skal der afholdes folkeafstemning om forfatningsændringerne.

26. – Valget i Australien bliver en stor sejr for regeringskoalitionen af de liberale og landpartiet under premierminister Harold Holt. I repræsentanternes hus er partistillingen efter valget: liberale 61 (1963: 52), landpartiet 21 (19), arbejderpartiet 41 (51) og uafhængige 1 (1). I centrum i valgkampen stod spørgsmålet om Australiens støtte til USA i Vietnam, og valgets udfald må betragtes som et tillidsvotum til denne politik.

Valget i New Zealand medfører ikke større forskydninger i parlamentets sammensætning. Det nationale parti – regeringspartiet under premierminister Holyoake – besætter 44 (1963: 45) pladser, arbejderpartiet 35 (35), og Social Credit partiet får 1 (0) repræsentant.

29. – Burundis premierminister Michel Michombero (se 8/7) proklamerer republikken under kong Ntare V.s fraværelse på officielt besøg i Congo. Han meddeler, at han vil stå i spidsen for en national revolutionskomité bestående af 13 officerer, indtil en ny regering er dannet.

30. – Barbados (se 3/11) bliver uafhængig stat inden for det britiske Commonwealth. Premierminister Errol Barrow bebuder 29/11, at Barbados vil søge optagelse i Organisationen af amerikanske stater (OAS) og dermed tage initiativet til en Commonwealth-blok inden for denne organisation.

December 1966

1. – Den vesttyske forbundsdag vælger Kurt Georg Kiesinger (se 2/11) til Ludwig Erhards efterfølger som forbundskansler med 340 stemmer mod 109; 23 stemmesedler er blanke. Da den officielle opposition, FDP, kun tæller 49 medlemmer, må det formodes, at også et betydeligt antal socialdemokrater har stemt mod Kiesinger. Kiesingers koalitionsregering kommer til at bestå af 8 CDU, 3 CSU og 9 SPD. SPD's formand, overborgmester Willy Brandt, bliver vicekansler og udenrigsminister og den hidtidige udenrigsminister Gerhard Schröder (CDU) forsvarsminister, medens lederen af CSU, Franz-Josef Strauss, overtager finansministeriet. Den hidtidige forsvarsminister Kai-Uwe von Hassel bliver minister for flygtninge og fordrevne. Viceformand i SPD Herbert Wehner bliver minister for fællestyske anliggender og professor Karl Schiller (SPD) økonomiminister.

2. – Premierminister Harold Wilson mødes med Rhodesias premierminister Ian Smith på den britiske krydser Tiger i Middelhavet i et forsøg på at opnå en løsning af konflikten, der gør det muligt for Storbritannien at undgå at indbringe et forslag om obligatoriske økonomiske sanktioner mod Rhodesia for FN's sikkerhedsråd (se 14/9). Begge underskriver et dokument, der i sin helhed skal godkendes eller forkastes af den britiske regering og styret i Rhodesia inden 5/12 kl. 10 a. m. G. M. T. Den britiske regering accepterer, men Rhodesia meddeler 5/12 efter fristens udløb, at det vel kan godkende de 6 principper, som den britiske regering har opstillet som betingelse for at give Rhodesia uafhængighed, men ikke kan gå med til Wilsons betingelser for en tilbagevenden til lovlige tilstande. Disse betingelser går ud på, at den britiske guvernør Sir Humphrey Gibbs skal have fuld myndighed over politi og militær, og at der skal udnævnes 5 ministre, deraf 2 afrikanere, som ikke må tilhøre Ian Smiths parti, Den rhodesiske front. Premierminister Wilson giver underhuset meddelelse om, at den britiske regering herefter i overensstemmelse med sit løfte på Commonwealth-premierministrenes konference i september vil forelægge forslag om obligatoriske sanktioner mod Rhodesia i sikkerhedsrådet. – 16. Sikkerhedsrådet vedtager med alle stemmer mod Frankrigs at påføre Rhodesia en verdensomspændende blokade omfattende bl. a. olie. Samtidig vedtages med 11 stemmer en resolution om sanktioner mod Rhodesias vigtigste eksportvarer; Frankrig, Sovjetunionen, Bulgarien og Mali undlader at stemme. Derimod afviser rådet afrikanske forslag om en »streng« olieblokade, der skulle ramme også Sydafrika og Portugal, hvis disse lande udfører olie til Rhodesia, og en henstilling til Storbritannien om at bruge magt for at gennemføre blokaden. – 20. Premierminister Wilson meddeler, at den britiske regering trækker alle tilbud til Ian Smith tilbage, og at Rhodesia ikke vil kunne opnå uafhængighed, før der er indført flertalsstyre. – 22. Ian Smith udtaler, at efter resolutionen i FN om obligatoriske sanktioner er Rhodesia ikke længere under britisk kontrol og ikke længere medlem af Commonwealth. Under disse omstændigheder er Rhodesia efter hans opfattelse blevet en republik. – Det sydafrikanske dagblad Die Burger anbefaler Rhodesia at ophæve den ensidige uafhængighedserklæring og vende tilbage til kolonistatus. – 29. Sydafrikas økonomiminister erklærer, at Sydafrika vil fortsætte at handle med Rhodesia til trods for FN-reso-

lutionen om obligatoriske sanktioner. Han benægter, at der kan være tale om, at Sydafrika skulle lægge pres på Ian Smiths regering for at forhindre den i at udråbe republikken.

U Thant genvælges som FN's generalsekretær for en ny 5 års periode til 31/12 1971 (se 1/9).

Libanons regering under Abdullah al-Yafi demissionerer. Forinden er udenrigsminister Philippe Tekla trådt tilbage (25/11). – 7. danner Rashid Karami, der 5 gange tidligere har været premierminister, ny regering med Georges Hakim, Libanons repræsentant ved FN, som udenrigsminister. Karami selv er det eneste parlamentsmedlem i den nye regering.

3. – Den japanske regering omdannes. Af den nye regerings medlemmer havde foruden premierminister Sato kun udenrigsminister Takeo Miki sæde i den foregående, nemlig som minister for international handel. De fleste af den nye regerings medlemmer har dog tidligere været ministre.

7. – Syriens præsident Nureddin al-Atassi opfordrer Jordans folk til at styrte kong Hussein. Han udtaler, at det arabiske folk kræver Jordans befrielse før Palæstinas og beskylder regimet i Jordan for at beskytte Israel. (Jordan har i den seneste tid modarbejdet arabiske overfald på Israel fra Jordan, og kong Hussein har forbudt Palæstinas befrielsesbevægelse i Cairo at operere i Jordan (se 12/11)).

8. – Syrien beslaglægger Iraq Petroleum Company's olieledninger og andre installationer i Syrien. Den syriske regering erklærer, at beslaglæggelsen ikke vil blive hævet, før selskabet betaler næsten 4 mill. pund i forhøjede afgifter for de første 9 måneder af 1966.

14. – Ved folkeafstemningen i Spanien godkendes den nye organiske lov med overvældende majoritet (se 22/11).

15. – Den indonesiske regering meddeler, at alle de udenlandske selskaber, der blev beslaglagt i april 1965, vil blive tilbagegivet til ejerne. Det drejer sig især om amerikanske og engelske selskaber. Beslutningen berører ikke nationaliseringen af især hollandske selskaber under Vest Irian kampagnen.

21. – Den græske regering under Stefanopoulos demissionerer, efter at den nationalradikale union (konservativ) har unddraget regeringen sin støtte gennem en erklæring om, at det er på tide at forberede valg under en midlertidig upolitisk regering. Kong Konstantin anmoder Ioannis Paraskevopoulos, direktøren for den græske nationalbank, om at danne en upolitisk regering. Paraskevopoulos efterkommer opfordringen. Han overtager selv ministeriet for økonomisk koordination og forsvarsministeriet. En karrierediplomat Economou-Gouras er udenrigsminister. 8 af de nye ministre er universitetsprofessorer. – 22. Kong Konstantin meddeler, at der vil blive afholdt valg sidst i maj 1967. – 27. Professor Andreas Papandreou, lederen af centrumunionens venstre fløj, angriber sin fader George Papandreou, fordi han har tilsagt regeringen Paraskevopoulos centrumunionens støtte.

28. – Minister u. p. (konsultativt statsråd) i den svenske regering Ulla Lindström træder tilbage, fordi Sverige efter hendes opfattelse ikke yder tilstrækkelig U-landshjælp. Hun efterfølges af Camilla Odhnoff. Desuden udnævnes Alva Myrdal, der er Sveriges repræsentant ved afrustningskonferencen til konsultativt statsråd. 9/12 afløstes Rune Hermansson som konsultativt statsråd af arbejds- og lejeretsspecialisten dr. jur. Lennart Geijer.

28. – I Lesotho (se 4/10) sætter premierminister Leabua Jonathan kong Moshoeshoe II i husarrest, idet han hævder, at kongen og den panafrikanske opposition søger at styrte regeringen og indføre diktatur. Lederen af oppositionspartiet Basutoland Congress Party, Ntsu Mohkehle, benægter, at hans parti er indblandet i noget komplot mod regeringen eller har til hensigt at styrte den ved ukonstitutionelle midler.

DANMARK

Oktober 1966

1. – Som opmand i den faglige konflikt mellem Taxa i Esbjerg og Chaufførernes Forbund afsiger professor Knud Illum kendelse, hvorefter Taxa ikke er berettiget til at afskedige de 19 chauffører, der har indmeldt sig i det nye forbund (se 27/7).

3. – Det økonomiske Råds formandskab offentliggør »Bidrag til belysning af formueudviklingen i Danmark i de senere år«. Tyngdepunktet i redegørelsen er en analyse af kapitalgevinster på privat fast ejendom fra 1950 til 1965 og af den formueforskydning mellem kreditorer og debitorer, der har fundet sted som følge af den faldende pengeværdi. De reelle kapitalgevinster som følge af, at ejendomspriserne er steget mere end priserne på andre ting, opgøres for det nævnte tidsrum til ca. 40 milliarder kroner. Af dette beløb falder 28 milliarder på femårsperioden 1960–65. Over for denne gevinst i realværdi står et tab for ejerne af obligationer (prioritetsindehaverne), for det nævnte femår opgjort til ca. 15 milliarder kroner.

4. – Folketingets åbningsmøde overværes af kongen, dronningen og tronfølgeren prinsesse Margrethe samt højesterets præsident (se 12/1).

Tinget konstituerer sig med Bomholt (s.) som formand, From (v.), Thestrup (k. f.), Skytte (r. v.) og Morten Lange (s. f.) som henholdsvis 1., 2., 3. og 4. næstformand.

Statsminister J. O. Krag fremsætter derefter den i grundloven påbudte redegørelse for rigets almindelige stilling og de af regeringen påtænkte foranstaltninger. I tilslutning hertil omdeles en mere detaljeret skriftlig redegørelse. Statsministeren meddeler, at Det økonomiske Råds formandskab (se 21/9), Nationalbanken og det økonomiske sekretariat på hans anmodning har udarbejdet hver sin redegørelse med skøn over de samfundsøkonomiske muligheder for den nærmeste tids indkomstudvikling, og at han på grundlag heraf har rettet henvendelse til erhvervenes og arbejdsmarkedets hovedorganisationer. Heri understreger regeringen, at der påhviler alle grupper og alle organisationer, som har indflydelse på udviklingen i pengeindkomsterne, et ansvar for, at stigningen holdes inden for de rammer, samfundsøkonomien afstikker. Dette udelukker dog ikke, at der inden for den samlede indkomstramme kan ske forskydninger til fordel for grupper, der har særligt behov for en indkomstforøgelse, og hensyn bør tages til de lavtlønnede, som har et socialt berettiget krav på en forbedring af indtjeningen. Ansvaret må med samme styrke gøres gældende over for de selvstændige erhvervsdrivende – herunder de liberale erhverv – der har indflydelse på udviklingen i priser, avancer og udbytter, ligesom landbruget såvel ved prisfastsættelsen på hjemmemarkedet som i sine ønsker om støtte må tage hensyn til den samfundsøkonomiske balance.

I et nyt møde meddeler statsministeren, at kongen i et statsrådsmøde 5/10 agter at give sit samtykke til, at tronfølgeren indgår ægteskab med grev Henri de Laborde de Monpezat, og at regeringen ingen betænkeligheder har ved denne forbindelse. Aksel Larsen udtaler, at s. f. med glæde giver regeringen tilslutning til, at den i statsrådet godkender kongens beslutning, men tilføjer, at dette ikke betyder, at s. f. anser den monarkiske statsform som den eneste rigtige for Dan-

mark, eller at den i al fremtid bør bestå. Uden yderligere udtalelser tager tinget statsministerens meddelelse til efterretning.

Statsminister Tage Erlander ankommer til København på officielt besøg. Han erklærer, at han tvivler på, at de nordiske lande nu bør komme med noget udspil over for Fællesmarkedet. Statsminister J. O. Krag udtaler efter en drøftelse med den svenske statsminister på Marienborg, at Danmark og Sverige vil tage initiativet til en aktivisering af EFTA, så en dialog mellem de seks og de syv kan komme i stand.

Arbejdsgiverforeningens formand fabrikant Svend Heinike udtaler tvivl om, at vi her i landet skulle kunne genoprette vor konkurrenceevne blot ved fremover at nøjes med en prisstigning i underkanten af udlandets.

6. – Uden den sædvanlige »læseferie« påbegynder folketinget straks debatten om statsministerens åbningstale, der afsluttes den følgende dag. Poul Møller (k. f.) foreslår en dagsorden, der opfordrer regeringen til med virkning for skatteåret 1967–68 at udarbejde og fremsætte lovforslag, der mildner beskatningen af indkomststigninger. Dagsordenen vedtages enstemmigt med en tilføjelse (foreslået af Peter Nielsen (s.)) om, at regeringen skal overveje alle problemer i forbindelse hermed. Et af hovedemnerne i debatten er markedsproblemet. Statsminister J. O. Krag fastslår, at regeringen ikke ønsker dansk enegang ind i Fællesmarkedet, at den vil bidrage til at opnå den brede europæiske løsning af markedsproblemet, og at den vil tilstræbe, at så meget som muligt kan foregå på nordisk basis. Under debatten takker færingen P. Mohr Dam (s.) statsministeren for tilsagn i åbningstalen om at tilstræbe en afklaring af spørgsmålet om direkte repræsentation for Færøerne i Nordisk Råd inden rådets næste session i april 1967.

7. – I en udtalelse efter LO's forretningsudvalgsmøde siger formanden Ejler Jensen, at det ikke er fagbevægelsens opgave at tage vare på betalingsbalancen eller andre forhold, som det må være en politisk opgave at ordne.

10. – Statsminister Tage Erlander udtaler ved afslutningen af sit Danmarksbesøg, at en isoleret fælles nordisk indtræden i Fællesmarkedet er udelukket; det rigtige er, at der forhandles med England og de øvrige EFTA-lande om forholdet til EEC.

12. – I en tale i Københavns Bogtrykkerforening siger forbundsformand Hans Rasmussen, at der må sørges for samtidighed i alle indkomstpolitiske forhandlinger, ligegyldigt om det gælder lønmodtagergrupper, erhvervsgrupper, liberale erhverv eller andre.

14. – Efter møder i folketingsgruppe og hovedbestyrelse fremlægger Det radikale Venstre et skatteprogram med en række principielle krav til en skattereform. Bl. a. foreslås en skatteskala med automatisk regulering af indkomstgrænserne, således at skattetrykket for de enkelte indkomstgrupper begrænses, og skattefradragsretten gøres overflødig.

15. – Statsminister Per Borten udtaler under et besøg i Danmark, at det er utænkeligt for Norge at møde EEC uden i sluttet EFTA-trop.

18. – På et møde i København stiftes et aktieselskab med det formål at planlægge og medvirke til gennemførelse af en fast forbindelse over Storebælt. Selskabet vil være villig til at overtage koncessionen på etablering af en fast forbindelse og driften heraf, indtil den på et vist tidspunkt kan overgå til den danske stat.

19. – Handels- og markedsminister Tyge Dahlgaard udtaler i Bergen, at en dansk enegang til Fællesmarkedet ikke er aktuel politik; både et politisk og et erhvervsmæssigt flertal er imod en sådan politik.

Men hvis det om 12–18 måneder er klart, at England ikke kan eller ønsker at gå ind i Fællesmarkedet og et fælles nordisk initiativ ikke lader sig realisere, vil det sikkert nok i Danmark give anledning til alvorlig sjælegranskning.

24. – Arbejdsmarkedets hovedorganisationer har udtaget de krav, der skal betragtes som generelle ved forhandlingerne om nye overenskomster fra 1/3 1967. For arbejdersiden drejer det sig om flg. krav: 1) Forkortelse af arbejdstiden med lønkompensation, 2) ændringer i fællesordningen for arbejde i holddrift, 3) generel forhøjelse af tidløn, herunder mindstebetalingssatser og ungarbejderlønninger, 4) ligeløn for kvinder og mænd, 5) forhøjelse af søgne-helligdagsbetalingen, 6) afskedigelsesløn, 7) forhøjelse af dyrtidsportionerne. For arbejdsgiversiden: 1) halvautomatisk dyrtidsregulering og 2) overenskomsternes varighed.

Landbrugsrådets præsident, folketingsmand Anders Andersen (v.) fremlægger en opgørelse, hvorefter dansk landbrug vil få en indtægtsstigning på 2300 mill. kr. ved indtræden i Fællesmarkedet. Danske forbrugere ville samtidig få en merudgift på 600 mill. kr., men de ville spare ca. 360 mill. kr. i skat gennem bortfald af landbrugsstøtten.

25. – Finansminister Grünbaum fremlægger i henh. til folketingets beslutning af 2/6 en redegørelse for statens udgifter i de kommende 3 finansår. Der regnes med udgiftsstigninger på godt 9 pct. fra 1966–67 til 1967–68, på ca. 7 pct. fra 1967–68 til 1968–69 og på ca. 6 pct. for 1968–69 til 1969–70. Heroverfor står en forventet produktionsstigning på ca. 4 pct. årlig.

Boligministeren får regeringens tilslutning til nedsættelse af en realkreditkommission, som bl. a. skal tage spørgsmålet op om den frie adgang til ikke formålsbestemte tillægslån.

DASF har indbragt Danske Vognmænds Arbejdsgiversammenslutnings vægring ved at overholde eksklusivbestemmelsen i overenskomsten for arbejdsretten som hastesag.

29. – Blandt overenskomstkravene fra Dansk Typografforbund, der fra 1/4 1967 har udmeldt sig af LO, er indførelse af virksomhedsudvalg samt et 3 måneders »sabbatår« for typografer over 50 år.

29.–30. – På Det konservative Folkepartis landsrådsmøde fastslås, at partiet vil stå frit over for samarbejde med andre partier, samtidig med at det sætter regeringsskifte som mål. Gruppeformanden Poul Sørensen erklærer, at det ville være en umulig situation, hvis det parti, der ved kommunevalget i marts blev landets næststørste, ikke skulle kunne samarbejde med landets største parti. Al diskussion om, hvad der skal ske efter valget vil være nytteløs, men Det konservative Folkeparti vil ikke være bundet til nogen side. Andre skal ikke bestemme dets manøvredygtighed. Generalsekretær Mogens Olsen oplyser på mødet, at partiets medlemstal nu er 143.000, en stigning på 7000 i løbet af et år. På mødet drøftes det nye arbejdsprogram, som folketingsgruppen har udarbejdet. Det indeholder bl. a. krav om nedsættelse af valgretsalderen fra 21 til 20 år.

31. – Oktoberpristallet er opgjort til 119,1, en stigning på 1,3 points i forhold til julipristallet. Det må herefter anses for sandsynligt, at januarpristallet vil udløse nye lønstigninger. Økonomiminister Ivar Nørgaard udtaler, at det må være nærliggende at overveje, om der ikke, ud over en fastholdelse af den forsigtige kurs i penge- og finanspolitikken, er grund til forstærket indsats i prispolitikken på hjemmemarkedet.

Hovedorganisationernes forhandlingsudvalg indleder forhandlinger om en beløbsramme og de generelle kravs indpasning i denne.

November 1966

1. – Folketinget debatterer finansministerens redegørelse for et 3-årigt statsbudget.

Ifølge Ritzaus Bureau arbejder et udvalg inden for LO med planer om sammenslutning af en række forbund i større enheder.

Formanden for sammenslutningen af landbrugets arbejdsgiverforeninger, godsejer A. V. Juhl udtaler til Kristeligt Dagblad, at de vil nægte at forhandle nye overenskomster med LO, hvis regeringen ikke forinden klart har meddelt, hvilken politik man vil anlægge over for landbruget.

Regeringen nedsætter et ministerudvalg, som skal forberede en lovgivning om fordeling af opgaver og økonomiske byrder mellem staten og kommunerne. Et embedsmandsudvalg arbejder for tiden med problemerne.

2. – Folketinget foretager 1. behandling af forslaget om opkrævning af indkomst- og formueskat for personer m. v. (Kildeskat) og det dertil knyttede forslag om kommunal indkomstskat. Ved slutningen af debatten tager statsminister J. O. Krag ordet og udtaler, at den meget negative holdning, der er kommet til udtryk over for kildeskatforslaget, må give regeringen anledning til overvejelse, hvorfor han anmoder formanden om, at mødet må blive afbrudt, hvilket sker. I pausen får statsministeren folketingsgruppens tilslutning til at udskrive valg, og i et nyt møde giver han folketinget meddelelse om beslutningen. Han udtaler, at det er regeringens opfattelse, at en skattereform må baseres på kildeskatten, helst uden opretholdelse af skattefradragsreglen; under alle omstændigheder vil regeringen søge kildeskatten gennemført på en sådan måde, at fradragsreglens skadelige virkninger undgås. Han tilføjer, at regeringen er rede til at medvirke til et loft over den samlede beskatning. Noget flertal for en virkelig kildeskat synes imidlertid ikke at være til stede i folketinget, hvor partierne står splittede og usikre, og på denne baggrund finder regeringen det nødvendigt, at befolkningen spørges. Mødet slutter med, at formanden oplæser det kgl. åbne brev, der fastsætter valget til 22/11.

6. – De radikales politiske ordfører, fhv. handelsminister Baunsgaard afviser over for statsministeren, at de radikale skulle have låst skatteforhandlingerne fast ved allerede i 1965 at kræve, at et af de to store oppositionspartier skulle stemme for en skattereform, og siger, at det er blevet afsløret, at regeringen på forhånd havde besluttet at udskrive valg uanset udfaldet af forhandlingerne om kildeskat.

SF offentliggør en udtalelse, hvori det bl. a. hedder, at boligforliget skal væltes, idet det hævdes, at det ikke binder det nye folketing. Hvad skattereformen angår, er partiets hovedkrav: afskaffelse af skattefradragsreglen, stop for skattesnyderiet og kildeskat, og man vender sig imod, at skatten flyttes over på forbruget.

På et ekstraordinært delegeretmøde i Tinglev beslutter Slesvigsk Parti ikke at opstille ved valget. Af 279 stemmeberettigede stemmer 144 mod opstilling, 130 for.

7. – Statsminister J. O. Krag erklærer, at Socialdemokratiet under alle omstændigheder vil fastholde regeringsmagten, hvis de parlamentariske muligheder er til stede, og at han er parat til på ny at danne regering, selv om det kun er hans eget parti og SF, der peger på ham som regeringschef. Derimod har han svært ved at tænke sig en regering med SF-ministre.

Formanden for Det radikale Venstres folketingsgruppe erklærer, at de radikale ikke vil gå ind i nogen regering overhovedet efter valget, men i enhver henseende vil stå frit.

8. – Statsminister J. O. Krag erklærer, at hans partis stilling til SF er uændret. Han

afviser tale om forhåndskontakter med SF og tilføjer, at der heller ikke bliver tale om forhandlinger op til valget.

Poul Hartling (v.) besvarer på et møde af partiets folketingskandidater og kredsformænd statsministerens spørgsmål om, hvem der er hans modkandidat, med en henvisning til Norge, hvor personspørgsmålet blev aftalt efter valget. I en udtalelse fra mødet advares imod at stemme på Socialdemokratiet for kildeskattens skyld; en stemme for kildeskatten kan blive en stemme for en yderliggående socialistisk politik.

Den konservative ordfører i kildeskattespørgsmål udtaler, at det ikke kan udelukkes, at der kunne være opnået forlig mellem de konservative og regeringen om kildeskat. Han siger videre, at uanset valgets udfald kommer kildeskatten; det er formen, der diskuteres.

Ved lagtingsvalget på Færøerne opnår selvstyrepartierne på den ene side, Socialdemokratiet og Sambandspartiet på den anden lige mange mandater, nemlig 13. I det gamle lagting havde selvstyregruppen i alt 15, de to andre partier 14 mandater (lagtinget består af 20 kredsmandater og indtil 10 tillægsmandater, der skal sikre matematisk retfærdighed og alle kredses repræsentation, og det samlede antal mandater kan derfor variere fra valg til valg). Valgdeltagelsen er 80,2 pct. mod 75 pct. i 1962. Folkeflokken får 6 (1962: 6) mand valgt, det gamle selvstyreparti 1 (2), det republikanske selvstyreparti 5 (6), fremskridtspartiet 1 (1), socialdemokratiet 7 (8) og sambandspartiet 6 (6). Ved valget mister lederen af det republikanske selvstyreparti Erlendur Patursson sit mandat og det hidtidige landsstyre under lagmand Hakun Djurhuus sit parlamentariske flertal.

12. – Landsdommer Frits Møller afsiger som opmand i Taxa-sagen fra Esbjerg en kendelse, der går stik imod professor Knud Illums i samme sag (se 1/10), idet han giver DASF medhold i fortolkningen af 'eksklusivbestemmelsen i overenskomsten mellem arbejdsmandsforbundet og Taxa's landsforbund.

14. – Arbejdsmarkedets hovedorganisationer anmoder forligsmanden om at bistå ved de fortsatte overenskomstforhandlinger, idet det ikke er lykkedes for hovedorganisationerne at nå til vejs ende om en beløbsramme for de generelle krav inden fristens udløb.

Morten Lange udtaler, at SF går ind for en afvikling af de gældende fradrag for parcelhusejere, men det kan ikke gennemføres med et slag, da det ville medføre, at mange måtte gå fra hus og hjem.

Statsminister J. O. Krag hævder, at ethvert forsøg på at bringe det berømte parcelhusspørgsmål ind i valgkampen er en misforståelse og understreger, at regeringen ikke agter at skærpe kapitalvindingsskatten og heller ikke har planer om at skærpe progressionen eller genindføre grundstigningsskylden.

17. – Højesteret stadfæster landsrettens dom i håndskriftsagen (se 5/5). Et flertal, 8 af de 13 højesteretsdommere, der har behandlet sagen, finder, at der er tale om en ekspropriation, gennemført ved en lov, om hvilken der ikke er grundlag for at antage, at den ikke er begrundet i hensynet til almenvellet. Den omstændighed, at loven ikke har nogen ekspropriationsbestemmelse, kan ikke medføre lovens ugyldighed. Flertallet fastslår, at Den arnamagnæanske Stiftelses eventuelle erstatningskrav ikke kan tages under påkendelse under denne sag, men finder dog anledning til at udtale, at det under sagen fremkomne ikke har givet holdepunkter for at antage, at stiftelsen vil lide tab af en art, som kan begrunde erstatningsansvar. Mindretallet, 5 dommere, der også vil stadfæste landsretsdommen, finder, at den ved loven bestemte ordning ikke er en af grundloven omfattet afståelse og derfor har kunnet gennemføres ved almindelig lov også uden bestyrelsens samtykke.

I folketingets sidste møde før valget

fremsættes forslag til finanslov for finansåret 1/4 1967–31/3 1968.

I folketingsårets første samling er der fremsat i alt 54 lovforslag. Heraf er dog ingen nået frem til 3. behandling.

Aksel Larsen (s. f.) udtaler sin tilfredshed med, at Krag er i færd med at gennemføre en politisk vending.

19. – Statsminister J. O. Krag bebuder, at han dagen før valget vil redegøre nærmere for sin og regeringens plan om et »skatteloft« i stedet for skattefradragsretten, som den er indbygget i kildeskatforslaget. Dette opgives dog p. gr. af indvendinger fra flere andre partier mod i sidste øjblik før valget at få kastet nye forslag ind i debatten. Han går imod tanken om ophævelse af ejendomsretten til jord.

Poul Møller (k. f.) udtaler, at det bør tilstræbes, at en eventuel borgerlig-liberal regering efter valget bliver en flertalsregering, og den bør i alle tilfælde repræsentere i lige grad by og land, lønmodtagere og selvstændige erhvervsdrivende.

Folketingsmand Niels Westerby udtaler, at Liberalt Centrum ønsker et »skatteloft« på 50 pct.

Folketingsmand I. A. Rimstad siger, at De Uafhængige mener, at landbruget har krav på kompensation – gennem højere hjemmemarkedspriser og tilskud fra statskassen – for det tab, det har lidt ved, at Danmark ikke er blevet medlem af Fællesmarkedet. Han erklærer, at De Uafhængige gerne ser en borgerlig liberal løsning af regeringsspørgsmålet, omfattende også de radikale.

22. – Ved folketingsvalget (bortset fra Færøerne og Grønland) får Socialdemokratiet og SF over halvdelen af mandaterne i Syddanmark, nemlig 89 af 175, idet en fordobling af SF's mandattal mere end opvejer den store socialdemokratiske tilbagegang. Tilsammen får de to socialistiske partier 49,1 pct. af stemmerne mod 47,7 pct. i 1964. Medregnes det kommunistiske partis stemmetal, får de 3 »arbejder«partier tilsammen 49,9 pct. af stemmerne mod 48,9 pct. i 1964. Foruden socialdemokraterne og kommunisterne går Det konservative Folkeparti, Venstre og De Uafhængige tilbage, Det radikale Venstre har derimod en smuk fremgang. Liberalt Centrum får tilstrækkeligt

	22/9 1964		22/11 1966	
	Pct. af stemmerne	Antal mandater	Pct. af stemmerne	Antal mandater
Socialdemokratiet	41.9	76	38.2	69
Radikale venstre	5.3	10	7.3	13
Konservative folkeparti	20.1	36	18.7	34
Venstre	20.8	38[1])	19.3	35
Retsforbundet	1.3	0	0.7	0
Socialistisk folkeparti	5.8	10	10.9	20
Kommunistisk parti	1.2	0	0.8	0
Liberalt centrum	–	–	2.5	4
Fredspolitisk folkeparti	0.3	0	–	–
Dansk samling	0.4	0	–	–
Slesvigske parti	0.4	0	–	–
De uafhængige	2.5	5	1.6	0
	100.0	175	100.0	175

[1]) På valgtidspunktet talte venstres folketingsgruppe kun 36 medlemmer, efter at Niels Westerby og Børge Diderichsen var udtrådt og havde dannet nyt parti, liberalt centrum.

mange stemmer til at blive repræsenteret i det nye folketing, medens De Uafhængige glider ud. Stemmeprocenten er i gennemsnit for hele landet 88,9 (1962: 85,6).

Statsminister J. O. Krag udtaler, at han regner med, at den socialdemokratiske regering fortsætter, og at kildeskatten gennemføres.

Taxa's landsforbund har besluttet at følge professor Knud Illums kendelse fra Esbjerg (se 1/10).

23. – Statsminister J. O. Krag indbyder – trods sin udtalelse valgnatten – Det radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti og Liberalt Centrum til forhandling om en flertalsregering. R. v. og l. c. afviser en sådan forhandling. De radikale opfordrer statsministeren til at inddrage Venstre i forhandlingerne, og Liberalt Centrum foreslår at søge kontakt med såvel Venstre som Det konservative Folkeparti.

24. – Under statminister J. O. Krags forhandlinger med SF indløber mange protester fra SF-partiforeninger m. v. imod, at SF går i regering med socialdemokraterne. Forhandlingerne fortsætter i de følgende dage.

Den arnamagnæanske kommission har meddelt undervisningsministeriet, at den agter at gøre erstatningskrav gældende, når den stilles over for kravet om udlevering af håndskrifterne (se 17/11).

25. – Formanden for den konservative folketingsgruppe udsender en erklæring, hvori han advarer mod at lade valget få konsekvenser for landets udenrigs- og sikkerhedspolitik og opfordrer statsminister J. O. Krag til at tage konsekvensen af Socialdemokratiets nederlag og træde tilbage. Poul Sørensen opfordrer til forhandlinger om en bred regering af de partier, der hidtil har været enige om forsvars- og udenrigspolitikken, og som er rede til at træffe de nødvendige beslutninger om den fremtidige markedspolitik. Han erklærer, at Det konservative Folkeparti er rede til at forhandle om en kildeskatordning, som socialdemokraterne kan acceptere.

Me 151 stemmer mod 70 vedtager snedkerforbundet sammenslutning med tømrerforbundet. Det nye forbund vil have ca. 30.000 medlemmer og være blandt landets største.

26. – Forhandlingerne mellem Socialdemokratiet og SF om en koalitionsregering af de to partier ender uden resultat. SF ønsker garanti for nedskæring af bevillingerne til forsvaret med 10 pct. om året i 3 år. Der offentliggøres et fælles protokollat om forhandlingerne. Både Krag og Aksel Larsen beklager forhandlingernes udfald, og statsministeren meddeler, at han vil fortsætte med en socialdemokratisk mindretalsregering. Han tilføjer, at der ikke er truffet aftale med SF om at være støtteparti for regeringen.

28. – Statsminister J. O. Krag omdanner sin regering. Han overtager selv udenrigsministeriet efter Per Hækkerup, der efter eget ønske overtager formandsposten i partiets folketingsgruppe og bliver gruppens politiske ordfører. Kulturminister Hans Sølvhøj bliver minister uden portefølje med den opgave at varetage anliggender i forbindelse med NATO, FN og U-landshjælpen. Kirkeminister Bodil Koch bliver kulturminister, folketingsmand, pastor Orla Møller kirkeminister, og Svend Horn efterfølger minister for offentlige arbejder Kai Lindberg, der træder tilbage p. gr. af alder. Endelig bliver folketingsmedlem fru Camma Larsen-Ledet chef for et nyt ministerium for familiens anliggender. Til dette ministerium overføres sager fra socialministeriet og andre ministerier.

Højesteret fastlår i sin dom i en sag anlagt af chauffør Claus Jensen, at fagforeningerne er berettigede til at anvende en del af medlemskontingentet til støtte for Socialdemokratiet og dets presse.

Forbundsformand Hans Rasmussen udtaler, at det sikkert var rigtigt til foråret at tilstræbe en helhedsløsning for alle grupper i samfundet.

December 1966

1. – Baconaftalen mellem Danmark og Storbritannien forlænges uændret for det kommende år, fra 1/4 1967 til 1/4 1968.

2. – Fhv. udenrigsminister Per Hækkerup er indtrådt i LOs forretningsudvalg i stedet for trafikminister Svend Horn.

4. – Det konservative Folkeparti er villig til at forhandle om bortfald af skattefradragsreglen, udtaler gruppeformanden Poul Sørensen.

Bryggeriarbejderne hævder, at de trods strejken i 1965 ikke har opnået de ønskede lønmæssige forbedringer og bl. a. derfor vil fremsætte en række væsentlige krav til den nye overenskomst.

5. – Stats- og udenrigsminister J. O. Krag giver på EFTA-mødet i London uforbeholden tilslutning til Storbritanniens beslutning om at gøre et nyt forsøg på at blive optaget i Fællesmarkedet, men understreger, at Storbritannien må anerkende Romtraktaten uden at kræve ændringer, inden det kan håbe at få adgang. Han tilføjer, at når først Storbritannien er inden for Fællesmarkedet, skulle det være i stand til at modificere strukturen og finde løsningen på mange problemer. Den danske regering har til hensigt at følge Storbritanniens eksempel, så snart det er klart, at de nye forhandlinger synes at ville føre til et positivt resultat.

6. – Det nyvalgte folketing træder sammen og vælger Bomholt (s.) til midlertidig formand. Stats- og udenrigsminister J. O. Krag afgiver derefter en erklæring om regeringens program, idet han i øvrigt henviser til åbningstalen 6/10. Hvad angår arbejdsmarkedet, venter regeringen, at parterne gennem frie forhandlinger løser forårets overenskomstproblemer på en socialt rimelig måde under hensyntagen til produktivitet og økonomisk bæreevne samt bevarelsen af en høj og stabil beskæftigelse. En overenskomstmæssig løsning må også indeholde hensyn til de laveste lønninger. Regeringen vil tage loven om indseende med priser op med henblik på skærpelse. I forbindelse med boligløsningen vil der blive fremsat forslag om en offentlig boligfond. Han konstaterer, at valget gav tilslutning til en skattereform med kildeskat og bebuder forslag om ophævelse af skattefradragsreglen, fordobling af lønmodtagerfradraget og genfremsættelse af forslaget om 10 pct.s merværdiafgift. Bestemmelserne om skattebegunstigelse af privat opsparing vil blive taget op til revision, og afskrivningsreglerne skal overvejes. Der kommer forslag om en reform af arbejdsløshedsforsikring og sygedagpenge, og der skal søges gennemført en værdifast tillægspensionsordning for alle. Udenrigs-, sikkerheds- og markedspolitikken er uændret.

Der nedsættes et ministerudvalg, som under ledelse af økonomiminister Ivar Nørgaard skal koordinere den offentlige langtidsplanlægning.

Ved folketingsvalget i Grønland genvælges Nikolaj Rosing i sydkredsen med stort flertal. Nikolaj Rosing får 3677 stemmer, programsekretær Ulrik Rosing, Inuitpartiet, 1367, pastor Erling Høegh 1291 og radiooverassistent Jørgen C. F. Olsen 200. I nordkredsen er Knut Hertling genvalgt uden modkandidat.

7. – Efter at samtlige folketingsmandater i det sydlige Danmark og Grønland enstemmigt er godkendt, konstituerer tinget sig med Bomholt (s.) som formand, From (v.), Thestrup (k. f.), Morten Lange (s. f.) og Skytte (r. v.) som henholdsvis 1., 2., 3. og 4. næstformand, og der fremsættes i alt 54 lovforslag, hvoraf de fleste er gengangere fra folketingsårets 1. samling. I de følgende dage indtil folketinget tager juleferie fremsættes yderligere 19 lovforslag.

9. – Debatten under folketingets 1. behandling af finanslovforslaget for 1967–68 er præget af den nye politiske situation, der er skabt ved valget. Per Hækkerup (s.) udtaler, at det socialistiske flertal selvfølgelig vil blive brugt, men vel at mærke til gennemførelse af Socialdemokratiets politik og ikke en tøddel mere; man vil ikke majorisere de andre partier. Niels Westerby (l. c.) foreslår en dagsorden, hvorefter folketinget udtaler, at det, hvis indtægterne i 1967 stiger mere end produktionen, omgående vil inddrage den del af indtægtsstigningen, der ikke er dækning for i produktionen. Per Hækkerup foreslår heroverfor, at folketinget skal udtale, at det afviser Westerbys dagsordensforslag for ikke at foretage noget, der kan forstyrre forhandlingerne arbejdsmarkedets parter imellem. Per Hækkerups forslag vedtages med 82 stemmer (s. og s. f.) mod 4 (l. c.); 53 (v., k. f. og r. v.) undlader at stemme.

12. – Professor Stephan Hurwitz genvælges enstemmigt som folketingets ombudsmand.

Den socialdemokratiske gruppeformand Per Hækkerup udtaler på et møde i Grosserer-Sammenslutningen af 1930, at han kan garantere for, at der ikke bliver nogen socialisering i Danmark; der kan højst blive tale om nogle fornuftige ordninger.

13. – Ved folketingsvalget på Færøerne genvælges P. Mohr Dam, socialdemokratiet, og Poul Adrian Andreasen, folkeflokken, S. får 36,6 (1964: 39,4) pct. af de afgivne stemmer, folkeflokken 33,6 (31) pct. og sambandspartiet 29,8 (29,6) pct. Valgdeltagelsen er 48,1 (50,2) pct.

14. – Folketinget foretager 1. behandling af de resterende lovforslag i henhold til boligforliget af januar 1966: forslag til lov om leje, forslag til lov om midlertidig regulering af boligforholdene, forslag til lov om boligsikring og forslag om ændring i lov om boligbyggeri (om det almennyttige byggeri og dettes landsbyggefond). Axel Ivan Pedersen udtaler som ordfører for Socialdemokratiet, at hans parti uanset valgets udfald føler sig forpligtet af den indgåede aftale, som dog måske kunne forbedres på visse punkter.

Fristen for afslutning af overenskomstforhandlingernes anden fase, hvor parterne under forligsmandens medvirken søger at nå til enighed om en ramme for de generelle krav, udsættes en uge, da man på grund af folketingsvalget ikke har kunnet udnytte perioden 15/11–15/12.

15. – Ved 2. behandling af forslaget om ændring af lov om beskatning til kommunerne af faste ejendomme forkastes Venstres og de konservatives ændringsforslag om gradvis afvikling af grundskylden på den del af landbrugsjorden, der er under dyrkning, og om at den kommunale grundskyld i sognekommunerne højest må være 20 promille. Lovforslaget vedtages endeligt 17/12 med 97 stemmer mod 54 (v. og k. f.); 4 (l. c.) undlader at stemme.

Ved 2. behandling af forslaget om ændringer i ligningsloven vedtages forhøjelse af lønmodtagerfradraget fra 400 til 800 kr. med 112 stemmer mod 10 (r. v.); 25 (v.) undlader at stemme. Et ændringsforslag stillet af v. og k. f., hvorefter lejeværdien af ejerlejligheder fastsættes efter de samme regler som for ejendomme, der kun indeholder én selvstændig lejlighed, som tjener til bolig for ejeren, forkastes med 95 stemmer mod 54 (v. og k. f.). Ved 3. behandling 17/12 vedtages lovforslaget med 119 stemmer; 28 (v.) undlader at stemme.

Indenrigsminister Hans Hækkerup afviser et forslag fra De samvirkende sognerådsforeninger om en særlig sommerhusskat.

16. – I en ny henvendelse til regeringen fra Det økonomiske Råds formandskab hedder det, at man må bedømme mulighederne for den fulde beskæftigelse i 1967 under nogenlunde økonomisk balance no-

get ugunstigere end for et par måneder siden.

Ved folketingets 1. behandling af forslag til lov om almindelig omsætningsafgift (meromsen) udtaler Aksel Larsen, at når provenuet ikke ensidigt skal anvendes til lettelse af indkomstskatterne, og når en skattereform mere på linie med SF's ønsker er i sigte, er det naturligt, at hans holdning til meromsen er mere velvillig.

19. – Arbejderbevægelsens Erhvervsråd hævder, at »de vise mænd« har konkluderet forkert på et afgørende punkt i deres sidste rapport (se 16/12); der er ikke tale om en svækkelse af fremgangen i industrieksporten, således som »de vise mænd« påstår.

20. – Den danske Købstadforening vil i en henvendelse til regering og folketing foreslå, at boligsikringsordningens ikrafttræden af tekniske grunde udsættes fra 1/4 til 1/7 1967.

21. – Overenskomstforhandlingerne går ind i den sidste fase, idet arbejdsmarkedets parter anmoder forligsmanden om at udarbejde mæglingsforslag i samråd med de to hovedorganisationer.

PUBLIKATIONER

UDGIVET AF

INSTITUTTET (FRA 1960 SELSKABET) FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI

Arbejdslønnen i Danmark under skiftende Konjunkturer ca. 1850–1913. Af Jørgen Pedersen. Gyldendalske Forlag. 1930, 389 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Sociale Studier i dansk Historie efter 1857. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1930, 189 S., 1,00 Kr. (udsolgt).

Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864–1900. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1931, 424 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

De danske Stænderforsamlingers Historie 1830–1848. Første Del. Af Hans Jensen. J. H. Schultz Forlag, 1931, 586 S., 4,00 Kr. (udsolgt).

Economic Conditions in Denmark after 1922. Af Jørgen Pedersen. Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi, 1931, 50 S., 1,50 Kr.

Statshusmandsbrug i Fyns Stift. Af C. Lind og Jørgen Pedersen. Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi, 1933, 44 S., 1,50 Kr. (udsolgt).

Mænd og Meninger i Dansk Socialpolitik 1866–1901. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1933, 174 S., 1,00 Kr. (udsolgt).

Kampen om Saar. Af Marius Buus. Gyldendalske Forlag, 1934, 80 S., 0,25 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Detailhandelens Økonomi. Hefte 1, Kolonialbranchen i Hovedstaden. Af C. Lind, Gyldendalske Forlag, 1934, 31 S., 1,25 Kr. (udsolgt).

Statistical Investigations into the Economy of Retailing. Bulletin No. 1, The Grocery Trade. Af C. Lind. Gyldendalske Forlag, 1934, 58 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

De danske Stænderforsamlingers Historie 1830–1848. Anden Del. Af Hans Jensen. J. H. Schultz Forlag, 1934, 755 S., 4,00 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Viktualiehandelen i København og Frederiksberg. Af C. Lind. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1935, 32 S., 1,25 Kr. (udsolgt).

Statistical Investigations into the Economy of Retailing. Bulletin No. 2, The Provision Trade. Af C. Lind. Gyldendalske Forlag, 1935, 52 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Abessinien. Institut for Historie og Samfundsøkonomi, 1936, 135 S. (udsolgt).

Den polske Korridor og Danzig. Af Sven Henningsen. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1936, 111 S. (udsolgt).

Dansk Jordpolitik 1757–1919. Første Del: *Udviklingen af Statsregulering og Bondebeskyttelse indtil 1810.* Af Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1936, 262 S., 5,00 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Frugt- og Grønthandelen i København og Frederiksberg. Af C. Lind. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1937, 50 S., 1,75 Kr. (udsolgt).

An Analysis of Price Behaviour during the Period 1855–1913. Af Jørgen Pedersen og O. Strange Petersen. Levin og Munksgaard, 1938, 268 S., 12,00 Kr.

Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900. I. Bind. Til c. 1880. Af Henry Bruun. Gyldendalske Forlag, 1938, 636 S., 6,00 Kr. (udsolgt).

Rustningsindustrien, Statens Kontrol med Vaabenhandel og Vaabenproduktion. Af Svend Laursen. Gyldendalske Forlag, 1938, 93 S., 1,25 K. (udsolgt).

Storpolitik i Stillehavet. Studiekredsopgaver om Flaadetraktaterne. Singapore, Philippinerne og de japanske Mandatøer. Gyldendalske Forlag, 1938, 115 S., 2,50 Kr. (udsolgt).

Folkeforbundet, Organisation og Virksomhed. Af Erling Kristiansen. Gyldendalske Forlag, 1939, 76 S., 1,00 Kr. (udsolgt).

Danish Economic Policy 1931–1938, The Repercussion of Modern Commercial Policies on Economic Conditions in Denmark. By H. P. Götrik, Inst. f. Hist. og Samfundsøkonomi, 1939, 74 S., 2,25 Kr. (udsolgt).

Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede. Af Harald Jørgensen. Gyldendalske Forlag, 1940, 426 S., 5,00 Kr. (udsolgt).

Modsætningen mellem Italien og Frankrig 1914–1939. Af Kjeld Winding, Gyldendalske Forlag, 1940, 192 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Textil-Raastoffer. Af Jørgen Moe. Gyldendalske Forlag, 1941, 126 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Boghandelen i Hovedstaden. Af C. Lind. Inst. f. Hist. og Samfundsøkonomi, 1941, 32 S., 1,75 Kr.

Kina og Stormagterne. Af I. Grünbaum og Hanna Kobylinski. Gyldendalske Forlag, 1942, 202 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Bidrag til de tidligere dansk-vestindiske Øers økonomiske Historie med særligt Henblik paa Sukkerproduktion og Sukkerhandel. Af P. P. Sveistrup. Inst. f. Hist. og Samfundsøkonomi, 1942, 119 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857–1899. Af Georg Nørregaard. Gyldendalske Forlag, 1942, 624 S., 6,00 Kr. (udsolgt).

Kul, Tørv og Brunkul. Af Helge Andersen. Gyldendalske Forlag, 1942, 140 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Indien. Samfundsforhold og moderne Historie. Af Erik Rasmussen. Gyldendalske Forlag, 1942, 144 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Danish Exchange Policy 1914–1939. Af Poul Nyboe Andersen. Inst. f. Hist. og Samfundøkonomi, 1942, 121 S. (Duplikeret). 3,00 Kr. (udsolgt).

Dansk Jordpolitik 1757–1919. Anden Del: *Fæstevæsenets Afvikling og Jordlovgivningen i Perioden 1810–1919.* Af Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1945, 484 S., 11,50 Kr.

Dansk Sukkerhandel og Sukkerindustri. Af P. P. Sveistrup og R. Willerslev. Gyldendalske Forlag, 1945, 371 S., 10,00 Kr.

Frankrig 1870–1930. Den tredie Republiks Historie. Af Ludvig Krabbe. Gyldendalske Forlag, 1945, 295 S., 9,00 Kr.

Grundlinierne i Sovjetunionens Udenrigspolitik 1917–1941. Af Ad. Stender-Petersen. Gyldendalske Forlag, 1946, 201 S., 7,50 Kr.

De forenede Nationer. Af Finn T. B. Friis. Gyldendalske Forlag, 1948, 5,50 Kr. (udsolgt).

Asiatisk Kompagni i den florissante Periode 1772–1792. Af Aa. Rasch og P. P. Sveistrup. Gyldendalske Forlag, 1948, 347 S., 10,00 Kr.

Jernmalm, Jern og Staal. Af Lauge Dahlgaard. Gyldendalske Forlag, 1949, 154 S., 6,00 Kr. (udsolgt).

Spanien. Republik og Francostyre 1931–48. Af Erik Reske-Nielsen. Ejnar Munksgaard, 1949, 323 S., 9,00 Kr. (udsolgt).

Latin-Amerika. Af Erik Bach. Ejnar Munksgaard, 1940, 252 S., 9,00 Kr. (udsolgt).

Intergrovernmental Fiscal Relations. Federal State and Local Finances. Af Kjeld Philip. Ejnar Munksgaard, 1954, 171 S., 15,00 Kr.

Opsparing, Kapitalbevægelse og Formuernes Sammensætning i København 1949. Af Kjeld Bjerke. Ejnar Munksgaard, 1954, 54 S., 3,00 Kr.

Lønudviklingen i Danmark 1914–1950. Af Poul Milhøj. Ejnar Munksgaard, 1954, 222 S., 10,00 Kr.

Kurantbankens forhold til staten. Af Erik Rasmussen. Det Danske Forlag, 1955, 293 S., 25,00 Kr.

Træk af de faglige storkonflikter i 1920 og 1925. Af Heinrich Schlebaum Larsen. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1956, 42 S., 2,50 Kr.

Det mellemste Østen. Af Erik Reske-Nielsen. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1956, 136 S., 5,00 Kr. (udsolgt).

Om renteforskelle og emissionspolitik på obligationsmarkedet. Af Troels Glud. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1957, 286 S., 25,00 Kr.

Fransk indenrigspolitik. Fra de Gaulle til de Gaulle. Af George Damborg. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1958, 134 S., 5,00 Kr.

Sol og Sult. Underudviklingens problem i Italien. Af Erling Bjøl. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1960, 192 S., 10,00 Kr.

Afrikansk Nationalisme. Af Ole Karup Pedersen, Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1963, 161 S., 10,00 Kr. (udsolgt).

ØKONOMI OG POLITIK

POLITISKE OG ØKONOMISKE
KVARTALSOVERSIGTER

40. ÅRGANG
1966

UDGIVET AF
SELSKABET FOR HISTORIE OG
SAMFUNDSØKONOMI

SELSKABET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSTALT

PERSON- OG SAGREGISTER

Et A efter sidetallet angiver, at emneordet er behandlet i en hel artikel.

Abdulgani, Ruslan, indonesisk min., 387.
Abel, Theodore, am. videnskabsmand, 144.
Adams, Sir Grantley, barbadesisk pol., 491.
Adenauer, Konrad, tysk pol., 100.
al-Afassi, Nurreddin, syrisk præs., 495.
Aflaq, Michel, syrisk pol., 98.
Akintola, Samuel L., nigeriansk pol., 96.
Aiken, Frank, irsk pol., 492.
Aitio, Paavo, finsk pol., 214.
Aldrin, Edwin, am. astronaut, 493.
Alfonso XIII, spansk konge, 136.
Allardt, Erik, finsk professor, 28.
Alsogaray, Julio, argentinsk general, 218.
al-Amri, Hassan, jemitisk pol., 95.
Andersen, Anders, dansk pol., 223, 393, 498.
Andersen, K. B., dansk minister, 107, 393, 397.
Andrade, Jorge Carrera, ecuadorisk pol., 493.
Andreasen, Poul A., færøsk pol., 504.
Andresen, Kaj, dansk min., 107, 219, 222, 498.
Arcules, Emilió, guatemalansk min., 386.
Aref, Abdul Rahman, irakisk præs., 214.
Argentina: Regeringsændring, 387.
Arnth-Jensen, N., dansk direktør, 220, 399.
Atatürk, tyrkisk præs., 489.
Australien: Parlamentsvalg, 493. Regeringsændring, 96.
al-Azhari, Ismail, sudanesisk pol., 388.
Azikiwe, nigeriansk præs., 96.

Baez, Gilberto Herrera, dominikansk min., 386.
Balague, Joaquin, dominikansk præs., 216, 386.
Balewa, Sir Abubakar Tafawa, nigeriansk min., 96.
Banda, Hastings, malawisk præs., 387.
Barbados: Parlamentsvalg, 491.
Barrow, Errol, barbadesisk pol., 491, 494.
Barzel, Rainer, tysk pol., 108, 491.
Baunsgaard, Hilmar, dansk pol., 105, 108, 109, 223, 399, 499.
Bazzaz, Abdel Rahman, irakisk pol., 214, 388, 390.
Beel, L. J. M., hollandsk pol., 491.
Belgien: Regeringskrise, 97, 99.
Bello, Sir Ahmadu, nigeriansk pol., 96.
Benn, Anthony Wedgwood, engelsk min., 386.
Biha, Leopold, burundisk pol., 387.
Bitar, Salah ed Din, syrisk pol., 98.
Bjarnason, Sigurdur, islandsk præs., 104.
Bjerke, Kjeld, dansk departementschef, 394.
Bock, Fritz, østrigsk min., 214, 489.
Boeynants, Paul Vanden, belgisk pol., 99.
Bolivia: Præsidentvalg, 386.
Bomholt, Julius, dansk pol., 101, 398, 496, 503.
Borrero, Michael Pastrana, colombiansk min. 390.
Borten, Per, norsk statsmin., 497.
Bosch, Juan, dominikansk pol., 217.
Botswana: Uafhængighed, 392.
Bottomley, Arthur, engelsk min., 390.
Bowden, Herbert, engelsk min., 390, 392, 492.
Branco, Humberto Castello, brasiliansk præs., 488.
Brandt, Willy, tysk min., 491, 494.
Brasilien: Kaffepris, 248. Valg, 493.
Bredsdorff, Peter, dansk arkitekt, 34.
Brezjnev, Leonid, russisk partisekretær, 96, 213, 215, 385.
Brown, George, engelsk min., 212, 390, 488, 489.
Bronwer, Marten, hollandsk videnskabsmand, 27, 28.
Bucher, Ewald, tysk min., 490.
Bundvad, Kaj, dansk min., 103, 106.
Burundi: Forfatningsspm., 387.
Buwono, Hamengku, indonesisk min., 387.

Callaghan, James, engelsk min., 215, 386.
Canada: Atompolitik, 157 ff. Ulandsimport, 247 ff.
Carlos, Don Juan, spansk tronprætendent, 136 ff.
Cassel, Leif, svensk pol., 104.
Castro, Fidel, cubansk præs., 95, 97.
Chagla, Mohammadali Currim, indisk pol., 492.
Chalid, Idham, indonesisk min., 97, 387.
Chandhuri, Sachindra, indisk min., 95.
Chavan, Yaswantrao, indisk min., 492.
Christensen, Henry, dansk pol., 106, 108, 219, 223, 398.
Christensen, Jens Chr., dansk pol., 105.
Christensen, Jens, dansk pol., 398.
Christensen, Johs. Dons, dansk pol., 400.
Clausen, Mads, dansk fabrikant, 396.
Clercq, Willy de, belgisk pol., 99.
Congo: Parlamentsspm., 99.
Colley, George, irsk pol., 492.
Columbia: Regeringsdannelse, 390.
Cordero, Agustin Febres, ecuadorisk pol., 493.
Cousins, Frank, engelsk min., 386.
Crossman, Richard, engelsk min., 390.

Daddah, Moktar Ould, mauretansk præs., 390.
Dahlgaard, Tyge, dansk min., 398, 400, 497.
Dahlgrün, Rolf, tysk min., 386, 490.
Dahomey: Dipl. forb. med Kina, 95.
Danmark: Afbetalingslov, 104. Afskrivningsregler, 393. Aftalenævn, 108, 220. Anti-inflationsrapporten, 223. Arbejdsmarkedsspm., 101, 105, 220, 496. Beskæftigelse, 31, 85 A, 206, 382, 484. Betalingsbalancen, 91. Bladdød, 397. Boligpolitik, 101, 102, 107, 219, 222, 224, 281 ff, 399, 504, 505. Byggeri, 87 ff, 207, 381, 485. Dataarkiver, 22 A. Dollarpræmieringsordningen, 43 A. Efterretningstjeneste, 105. Egnsudvikling, 31 ff. Eksport, 3 ff, 89, 208 ff, 221, 383, 486 ff. Erhvervsstruktur, 455 A. Finanslov, 108, 504. Finanspolitik, 225, 479 ff, 498. Folketingsvalg, 501, 502. Forbrug, 3 A, 208, 483. Forskning, 104, 105, 109. Forsvar, 101, 102, 219, 226. Fyrværkerilov, 103. Grønland, 102. Import, 3 ff, 210. Indkomstpolitik, 398. Industri, 31 A, 207 ff, 377 ff, 485. Inflationsbetænkningen, 220. Investering, 379 ff. Islandske håndskrifter, 221, 500. Kirkepolitik, 105. Kommunalpolitik, 224, 439 A. Kommunalvalg, 106 ff. Kooperationsbeskatning, 225. Kreditpolitik, 103, 104, 105. Landbrug, 102, 106, 107, 108, 220, 222, 225, 397. Licitation, 224. Likviditet, 92, 211, Lønninger, 396. Markedspolitik, 105, 106, 219, 221, 223, 225, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 497, 498, 503. Meroms, 505. Nationalindkomst, 92 ff, 484. Nedrustningsambassadør, 393, 394, 398, Omsætning, 88 ff. Overenskomstforhandlinger, 399, 400, 498, 499, 500, 503, 504, 505. Priser, 89, 101, 378 ff. Regeringsdannelse, 398, 502. Reguleringspristal, 103, 395, 399, 498. Sikkerhedsrådet, indtræden i, 492. Skattepolitik, 102, 103, 106, 108, 219, 221, 222, 223, 226, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 497, 499, 503. Sociallovgivning, 103, 106. Storebæltsbro, 497. Søfart, 107. Tjenestemandslønninger, 219, 221. Trontalen, 496. Uddannelsespolitik, 107, 225, 261 A, 397, 425 A. U-landspolitik, 107, 220, 231 A, 396, 403 A. Udenrigspolitik, 101. Valglov, 107. Vietnam, 393. Valutastilling, 210. Vækstudvalget, 394. Økonomiske Råd, Det, 106, 400, 496.
Debré, Michel, fransk min., 95.
Dinesen, Erling, dansk min., 397.
Djurhuus, Hakon, færøsk pol., 500.
Do, Tran Van, vietnamesisk pol., 489.
Dupont, Clifford, rhodesisk pol., 94.
Dönges, T. E., sydafrikansk pol., 391.

Eban, Abba, israelsk min., 95.
Eboh, Festus Okotre, nigeriansk min., 96.
Ecevit, Bülent, tyrkisk pol., 489.
Ecuador: Valg til forfatningsgivende forsamling, 489.
EEC: England, optagelse af, 99. Landbrugspolitik, 216, 388. Ministerrådsmøde, 96.
Eide, Kjell, 426.
En-lai, Chou, kinesisk min., 385.
Erhard, Ludwig, tysk forbundskansler, 100, 223, 490, 491, 494.
Eriksen, Holger, dansk pol., 103, 104, 219, 224.

Erlander, Tage, svensk statsmin., 398, 497.
d'Estaing, Giscard, fransk min., 95.
Eshkol, Levi, israelsk prem. min., 95.
Evans, Gwynfor, engelsk pol., 387.

Fagerholm, Karl-August, finsk pol., 104, 119, 214.
Fanfani, Amintore, italiensk min., 98.
Faure, Edgar, fransk min., 95.
F. A. R. (Forenede Arabiske Republik): Arabisk topkonference, 388. Kupplaner, 390. Regeringsændring, 391.
Federspiel, Per, dansk pol., 101, 223.
Finland: Parlamentsvalg, 99. Regeringsændring, 214, 216, 217. Udenrigspolitik, 115 A.
F. N.: Angolaspm., 488. Rhodesiaspm., 213. Sikkerhedsrådet, 492. Sydvestafrikaspm., 387, 490. U-landenes afsætningsproblemer, 237 A. Vietnam-krigen, 96.
Foged, Jens, dansk pol., 398.
Foster, Villiam C., amerikansk pol., 151, 176, 177, 178, 183.
Frankrig: Atompolitik, 150 ff, 386, 488. NATO, udtrækning af, 99. Regeringsændring, 95. Vietnamkrigen, 391.
From, Simon, dansk pol., 496, 503.
Franco, Francisco, spansk statschef, 126 ff, 493.
Friis, Henning, dansk direktør, 27.
Færøerne: Folketingsvalg, 504. lagtingsvalg, 500.

Galinos, Mihail, græsk pol., 214.
de Gaulle, Charles, fransk præs., 95, 97, 220, 385, 391.
Geijer, Lennart, svensk min., 495.
Gerstenmaier, Eugen, tysk pol., 491.
Ghana: Statskup, 98.
Ghandi, Indira, indisk prem. min., 95, 385, 489, 492.
Gibbs, Sir Humphrey, engelsk guvernør, 494.
Giraldo, José Janarillo, columbiansk pol., 215.
Goldberg, Arthur, amerikansk pol., 96, 391.
Gomez, Otto Arosemena, ecuadorisk præs., 493.
Gowon, Yákubu, nigeriansk general, 389, 392.
Gram, Victor, dansk min., 102, 219.
Grandes, Munoz, spansk pol., 136.
Greenwood, Anthony, engelsk min., 390.
Griffith, James, engelsk min., 212.
Gromyko, Andrei, russisk min., 214, 391.
Grünbaum, Henry, dansk min., 107, 219, 222, 225, 226, 393, 498.
Grækenland: Cypernspm., 213. Regeringskrise, 495.
Grønland: Folketingsvalg, 503.
Guatemala: Præsidentvalg, 216.
Guerrero, Lorenzo, nicaraguansk præs., 389.
Guldberg, Ove, dansk pol., 101.

el-Hafez, Amin, syrisk pol., 98.
Hakin, Georges, liberisk pol., 495.
Hallstein, Walter, tysk pol., 491.
Hansen, Kurt, dansk departementschef, 394.
Hansen, Poul, dansk pol., 395.
Hardjadinata, Sanuri, indonesisk min., 28.
Harmel, Pierre, belgisk min., 97, 99.
Hartling, Poul, dansk pol., 101, 103, 221, 223, 225, 396, 397, 398, 399, 500.
Hasluck, Paul, australsk min., 96.
Hassel, Kai-Uwe von, tysk pol., 494.
Hatomu, Selim, syrisk oberst, 391.
Heath, Edward, engelsk pol., 213.
Heineke, Sven, dansk fabrikant, 103, 399, 497.
Herandez, German Zea, columbiansk min., 390.
Hermansson, Rune, svensk min., 495.
Hertling, Kund, grønlandsk pol., 503.
Hoffmeyer, Erik, dansk nationalbankdirektør, 43, 394.
Holland: Arbejdsmarked, 80. Betalingsbalance, 82. Regeringskrise, 489, 491. Økonomiske situation, 79 ff.
Holst, Johan Jørgen, norsk videnskabsmand, 164 ff.
Holt, Harold, australsk prem. min., 96, 385, 493.
Holyoake, Keith J., new-zealandsk prem. min, 493.
Horn, Sven, dansk min., 502, 503.
Hussain, konge af Jordan, 493, 495.
Hughes, Cledwyn, engelsk min., 212.

Hurwitz, Stephan, dansk ombudsmand, 504.
Hækkerup, Hans, dansk min., 107, 224, 504.
Hækkerup, Per, dansk pol., 101, 105, 107, 108, 223, 225, 396, 397, 400, 502, 503, 504.

Illia, Arturo, argentinsk præs., 218.
Illum, Knud, dansk professor, 496, 500, 502.
Indien: Atompolitik, 157 ff. Devaluering, 217. Pakistan, strid med, 95. Regeringsændring, 95. Vietnamkrigen, 385.
Indonesien: Genindtræden i FN, 212, 389. Kina, strid med, 212. Regeringsdannelse, 97, 99, 386, 387.
Irak: Regeringsdannelse, 214, 290.
Irland: Nordirlandspm., 214. Præsidentvalg, 217. Regeringsdannelse, 492.
Israel: Grænsestrid med Jordan, 493. Regeringsændring, 95.
Italien: Kommunistiske parti, 489. Regeringsdemission, 95. Regeringsdannelse, 98.

Jacobsen, Nils, dansk pol., 108.
Jakobsen, Frode, dansk pol., 108, 394, 396.
Japan: Atompolitik, 491. Regeringsomdannelse, 495.
Jensen, Carl P., dansk min., 102, 105.
Jensen, Eiler, dansk pol., 396, 400, 497.
Jensen, Jens P., dansk pol., 393, 394, 400.
Jensen, Lars P., dansk min., 107, 221, 222, 398.
Jensen, Vagn, dansk embedsmand, 393.
Johnson, L. B., amerikansk præs., 94, 96, 218, 220, 390, 391, 489.
Juhl, A. V., dansk godsejer, 499.

Kaissuny, Abdel Moneim al, ægyptisk min., 391.
Kampmann, Viggo, dansk pol., 108.
Karami, Rashid, libanesisk pol., 213, 495.
Karjalainen, Ahti, finsk min., 217.
Keita, Modibo, malesisk præs., 98.
Kekkonen, Urho, finsk præs., 100, 118 ff, 214, 217.
Kenya: Kaffepris, 248. Forfatningsændring, 214. Parlamentsvalg, 218. Regeringsændring, 215.
Kenyatta, Jomo, kenyansk præs., 99, 215.
Khan, Ayub, pakistansk præs., 95.
Khrisnamachari, T. T., indisk min., 95, 96.
Kiesinger, Kurt Georg, tysk forbundskansler, 491, 494.
Kina: Atompolitik, 150 ff, 216. Kulturrevolutionen, 388, 389. Raketforsøg, 490. Sovjet, strid med, 387. Vietnamkrigen, 385.
King, H. M., engelsk pol., 100.
Klaus, Josef, østrigsk forbundskansler, 99, 214.
Koch, Bodil, dansk min., 105, 502.
Konfliktforskning, 140 A.
Kosygin, Andrei, russisk min. præs., 95, 121, 385.
Krag, Jens Otto, dansk statsmin., 103, 107, 108, 219, 220, 222, 223, 226, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 496, 497, 499, 500, 501, 502, 503.
Kristensen, Kristian, dansk pol., 399.
Krustjev, Nikita, russisk min. præs., 119, 120 ff, 132.
Ky, Nguyen Cao, vietnamesisk præs., 94, 96, 212, 216, 217, 386, 489.

Lange, Morten, dansk pol., 496, 500, 503.
Larsen, Aksel, dansk pol., 107, 108, 223, 226, 496, 501, 502, 505.
Larsen-Ledet, Camma, dansk min., 502.
Lee, Frederick, engelsk min., 213.
Leirnena, Johannes, indonesisk pol., 99, 387.
Lemass, Sean, irsk pol., 492.
Leskinen, Vaïnö, finsk pol., 119.
Libanon: Regeringsdannelse, 213.
Lindberg, Kai, dansk min., 106, 502.
Lindström, Ulla, svensk pol., 495.
Lisouba, Pascal, congolesisk pol., 215.
Lloyd, Selwyn, engelsk min., 213.
Luns, Josef, hollandsk min., 491.
Lynch, John, irsk pol., 492.
Lyng, John, norsk min., 105.

Madhok, Balrai, indisk pol., 492.
Mahdi, Sadiq el, sudanesisk min., 388, 389.
Mahgoub, Muhammad Ahmad, sudanesisk prem. min., 388.
Majid, Rajab Abdul, irakisk pol., 390.

Makarios, cypriotisk ærkebiskop, 213.
Malawi: Uafhængighed, 387.
Malaysia: Strid med Indonesien, 217, 389.
Malik, Adam, indonesisk min., 99, 212, 215, 387, 389.
Manesco, Corneliu, rumænsk min., 395.
Maples, Ernest, engelsk pol., 213.
Marsh, Richard, engelsk min., 212.
Mboya, Tom, kenyansk pol., 99.
McEwen, J., australsk min., 96.
McMahon, William, australsk min., 96.
McNamara, Robert S., amerikansk min., 489.
Meir, Golda, israelsk min., 95, 97.
Mende, Erich, tysk min., 490.
Mendez, Onganina Micanor, argentinsk min., 387.
Menzies, Sir Robert, australsk prem. min., 96.
Miki, Takeo, japansk pol., 495.
Mikojan, Anastas, russisk min., 213.
Minh, Ho Chi, vietnamesisk præsident, 94, 97, 385, 386.
Mobuto, Joseph, congolesisk præs., 99, 215, 490.
Mohieddin, Zakaria, ægyptisk pol., 391.
Mohkehle, Ntsu, laothisk pol., 495.
Mohr Dam, P., færøsk pol., 497, 504.
Montenegro, Julia Cesar Mendez, guatemalansk præs., 216, 386.
Moro, Aldo, italiensk min., 95, 98.
Muffi, Ibrahim el, sudanesisk pol., 389.
Murumbi, Joseph, kenyansk pol., 215, 392.
Mutera, Sir Frederick E., bugandansk pol., 216.
Mwambutsa, Mwami, burundisk konge, 387.
Myrdal, Alva, svensk min., 151, 186, 495.
Müller, Otto, dansk departementschef, 394.
Møller, Fritz, dansk landsretsdommer, 500.
Møller, Orla, dansk min., 502.
Møller, Per, dansk pol., 394.
Møller, Poul, dansk pol., 101, 103, 105, 106, 109, 223.

Nacliope, Sir Wilberforce, ugandesisk pol. 98.
Nanda, Gulzarilal, indisk min., 95, 492.
Nasser, Gamal Abdul, ægyptisk præs., 388, 390, 391, 489, 493.
Nasution, Abdul Haris, indonesisk general, 97, 386.
NATO: Flytning af hovedkvarter, 217, 490.
Ndnizeye, Charles, burundisk tronfølger, 387.
Nedergaard, Paul, dansk pol., 25.
Nenni, Pietro, italiensk min., 490.
New-Zealand: Parlamentsvalg, 493.
Ngala, Roland, kenyansk pol., 215.
Nkrumah, Kwame, ghanesisk præs., 98.
Nielsen, Harald, dansk pol., 104.
Nielsen, K. Axel, dansk min., 104, 105, 219.
Nielsen, Peter, dansk pol., 109, 497.
Nigeria: Forbud mod pol. org., 216. Oprørsforsøg, 388. Stammeflytninger, 488. Statskup, 96.
Nordisk Råd: 14. session, 104.
Noumazalay, Ambrosie, congolesisk pol., 215.
Nørgaard, Ivar, dansk pol., 107, 109, 219, 221, 223, 394, 396, 398, 498, 503.

Obote, Milton, ugandansk prem. min., 97, 98, 216.
Odinga, Ogirga, kenyansk pol., 99, 214, 215, 218, 392.
Odhnoff, Cammilla, svensk min., 495.
Olah, H. F., østrigsk pol., 99.
Olivier, G. B., maltesisk pol., 100.
Olsen, Bjørn, dansk dep.chef., 221.
Olsen, Erling, dansk pol., 33, 224.
Olsen, Jørgen C. F., grønlandsk pol., 503.
Oneko, Achieng, kenyansk pol., 214, 215.
Ongania, Juan Carlos, argentinsk general, 218.
Ortuño, René Barrientos, boliviansk præs., 386, 390.
Osogo, James, kenyansk pol., 215.

Paasikivi, Julio Kusti, finsk præs., 116 ff.
Paasio, Rafael, finsk pol., 100, 121, 214, 216.
Pachachi, Adman, irakisk min., 390.
Papandreou, Andreas, græsk pol., 495.
Paraskevopoulos, Ioannis, græsk min., 495.
Paz, E. M., argentinsk min., 387.
Pedersen, Axel Ivan, dansk pol., 504.
Pedersen, Oluf, dansk pol., 396.

Pelsje, A. Y., lettisk pol., 213.
Petersen, K. Helveg, dansk pol., 101, 398.
Piao, Lin, kinesisk min., 389.
Pisani, Edgar, fransk min., 95.
Podgorny, Nikolaj, russisk præs., 213, 385, 493.
Pompidou, Georges, fransk min., 95, 220, 492.
Poulsen, Finn, dansk pol., 101.

Rahman, Tunka Abdul, malaysisk min., 212.
Rankovic, A., jugoslavisk vicepræs., 385.
Rasmussen, Hans, dansk pol., 108, 226, 393, 395, 497, 502.
Razak, Tun Abdul, indonesisk min., 215, 217, 386, 389.
Rimstad, I. A., dansk pol., 101, 223, 501.
Rosing, Nikolaj, grønlandsk pol., 503.
Rosing, Ulrik, grønlandsk pol., 503.
Rusk, Dean, amerikansk min., 94, 97, 385, 389.

Saarinen, Aarne, finsk pol., 122.
Sandys, Duncan, eng. pol., 213.
Saragat, Giuseppe, italiensk præs., 95, 222.
Sata, Eisako, japansk min. præs., 491.
Schröder, Gerhard, tysk pol., 491, 494.
Schweiz: Beskæftigelse, 469 ff. Betalingsbalance, 468. Finanspolitik, 476 ff. Pengepolitik, 471 ff. Priser, 469. Regeringsændring, 95. Økonomiske Udvikling, 467 ff.
Skak-Nielsen, N. V., dansk embedsmand, 396.
Skog, Emil, finsk pol., 122.
Skræppenborg-Nielsen, dansk pol., 108.
Skytte, Karl, dansk pol., 221, 394, 496, 503.
Smith, Ian, rhodesisk prem. min., 391, 392, 492, 494.
Sovjetunionen: Atompolitik, 150 ff. Fiatoverenskomst, 390. Rumforsøg, 97, 212. U-landsimport, 247 ff. Vietnamkrigen, 385. Warszawapagten, 216.
Spaak, Paul Henri, belgisk min., 99, 388.
Spanien: Arvefølgelov, 136 ff. Folkeafstemning, 495. Forfatning, 493. Minestrejker, 133 ff. Presselov, 130 ff.
Stewart, Michael, engelsk min., 386, 390.
Storbritannien: Arbejderpartikongres, 488. Atompolitik, 150 ff. Byrådsvalg, 216. Parlamentsvalg, 98, 100. Rhodesiaspm., 213, 390, 392, 492, 494. Særtold, 215. Sømandsstrejke, 218.
Strauss, Josef, tysk min., 491, 494.
Sverige: Amtsrådsvalg, 392. Atompolitik, 157 ff.
Sydafrika: Mord på Verwoerd, 391. Parlamentsvalg, 100. Rhodesiaspm., 494.
Syrien: Regeringsdannelse, 94, 98, 391.
Syd-Vietnam: Valg til forfatningsgivende forsamling, 392.
Sudan: Regeringsændring, 388, 389.
Subandrio, Dr., indonesisk min., 99, 489.
Suharto, indonesisk general, 97, 99, 215, 386, 387.
Sukarno, Dr., indonesisk præs, 97, 99, 212, 386, 389, 390.
Sølvhøj, Hans, dansk min., 105, 224, 502.
Sørensen, Adolph, dansk pol., 224.
Sørensen, Poul, dansk pol., 103, 106, 107, 220, 393, 498, 503.

Thomsen, Chr., dansk min., 107, 384.
Thorneycroft, Peter, engelsk min., 213.
Thestrup, Knud, dansk pol., 108, 496, 503.
Thygesen, I. C., dansk direktør, 220.
Thyregod, Ib, dansk pol., 219.
Toft, H. C., dansk pol., 397.
Touré, Sekou, guineansk præs., 98.
Tranekjær-Rasmussen, E., dansk professor, 142.
Tshombe, Moise, congolesisk pol., 215, 488.
Tunesien: Dipl. forb. m. Ægypten, 488.
Tyrkiet: Præsidentvalg, 100.

Uganda: Kaffepris, 248.
USA: Atompolitik, 150 ff. Handelsbalance, 43 ff. Industri, 33. Kongresvalg, 492. Rumforsøg, 388, 493. Vietnamkrigen, 94, 96, 218, 385, 386, 389, 391, 488. Økonomiske Situation, 359 ff.
U. Thant, FN's generalsekretær, 200, 495.

Verwoerd, Hendrik, sydafrikansk prem. min. 391.
Westerby, Niels, dansk pol., 106, 224, 394, 501, 504.

Vesttyskland: Arbejdsmarked, 74. Atompolitik, 157 ff. Betalingsbalance, 78. Finanspolitik, 76 ff. Konjunkturtal, 77. Landdagsvalg, 387, 491. Regeringsændring, 490, 491, 494. Økonomiske situation, 74 A.
Wilson, Harold, engelsk prem. min., 97, 98, 100, 212, 213, 218, 223, 386, 390, 492, 494.
Winding, Poul, dansk professor, 106.
al-Yafi, Abdulla, libanesisk pol., 213, 495.
Zeayen, Yussif, syrisk prem. min., 98, 391, 491.
Æthiopien: Regeringsændring, 214.
Ølgaard, Anders L., dansk professor, 106, 394.
Østrig: Parlamentsvalg, 98.

INDHOLDSFORTEGNELSE

ARTIKLER

Kjeld Bjerke: Konsumudviklingen i årene efter krigen 3
Jørgen Tvevad: Data-arkiver 22
Søren B. Jensen: Industriudvikling og lokaliseringsfaktorer 31
Jørgen Estrup: Dollarpræmieringsordningen (1952–62) 43
Knud Møller: Finland må finde sine egne veje 115
Adolph Rastén: Spanien venter 126
Ole Karup Pedersen: Konfliktforskningen og de politiske videnskaber 140
Bertel Heurlin: Spredning af kernevåben 150
Lauge Stetting: Et forskningscenter for international udvikling og en højere undervisning i udviklingsproblemer 231
H. Thustrup Hansen: Udviklingslandenes afsætningsproblemer 237
Torben Agersnap, Ove Per Henningsen, Jens Carl Ry Nielsen, Kirsten Thomsen og *Mette Bøttger Sørensen:* Unge under videregående uddannelse ... 261
Mogens Boserup: Danske statslån som udviklingshjælp 403
Erik Jørgen Hansen: Arbejderklassen, bondestanden og skoleeksaminerne 425
Erik Tjørnehøj: De offentlige opgavers fordeling mellem staten og kommunerne 439
Ole Borre: Stillingsstruktur og erhvervsstruktur 455

REGELMÆSSIGE OVERSIGTER

Fortegnelse over litteraturanskaffelser omhandlende moderne historie og statskundskab 62; 336
Den internationale økonomiske situation 74; 194; 359; 466
Den danske økonomiske situation 85; 206; 377; 478
Politisk kronik 94; 212; 385; 488